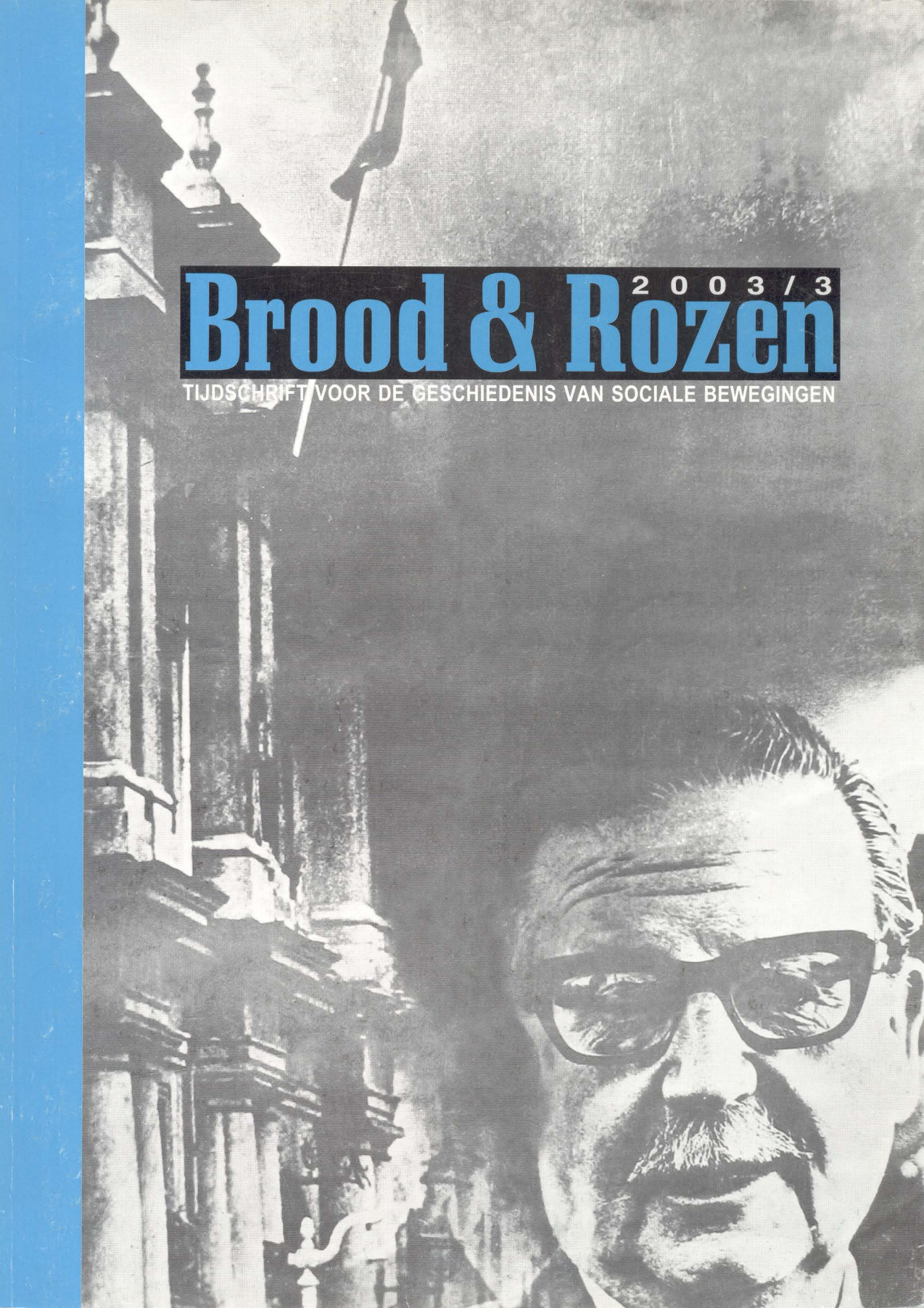

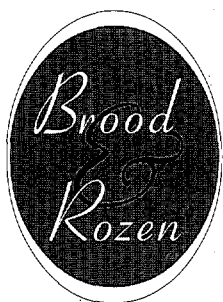

Brood & Rozen^{2003/3}

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Brood & Rozen^{2 0 0 3 / 3}

Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door
Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: (09) 224 00 79
Fax: (09) 233 67 11
e-mail: broodenrozen@amsab.be
Voorzitter: Herman Balthazar
Directeur: Wouter Steenhaut

Hoofredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Ludwine Soubry, Paule Verbruggen

Kernredactie: Bert Boeckx, Rita Calcoen, Piet Creve, Bart De Nil, Denise De Weerd, Hendrik Ollivier, Ludwine Soubry, Omar Van Hoeylandt, Paule Verbruggen

Redactieraad: Wouter Dambre (journalist), Eric Defoort (KUB), Hendrik Defoort (erfgoedcoördinator Cultuurstad Gent), Gita Deneckere (UGent), Maria De Waele (MIAT), Marc Hooghe (VUB), Marc Jacobs (VCV), Anne Morelli (ULB), Patrick Pasture (K.U.Leuven), Koen Raes (UGent), Bob Reinalda (KU-Nijmegen), Marc Reynebeau (journalist), Peter Scholliers (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (SOMA), Sylvia Van Peteghem (UGent), Guy Vanthemsche (VUB)

Vormgeving: Patricia Rau

Illustraties: Geert Bonne, Rita Calcoen, Yolanda Cieters, Hans Mortelmans, Sonny Plasschaert, Geraldine Reymanants, Luc Vints

Secretariaatswerk: Michèle Beernaerts, Pascale Welvaert

Verzending en abonnementen: Luc Beirnaert, Gwendolina Van Hoecke

Druk: Druk in de Weer, Forelstraat 35, 9000 Gent

Abonnementen en losse nummers

Individueel: 18,59 euro

Organisaties: 37,18 euro

Bibliotheken en archieven: 18,59 euro

Buitenland: 37,18 euro

Losse nummers: 4,96 euro

Themanummers: 8,68 euro

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab. De leden ontvangen *Brood & Rozen* en krijgen korting op de Amsab-publicaties.

Rekeningnummer: 877-1009202-27

Brood & Rozen is gedrukt op recyclagepapier

Alle illustraties behoren tot de Amsab-collectie, tenzij anders vermeld

ISSN: 1370-7477

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis vzw (Bagattenstraat 174, 9000 Gent) verwerkt uw persoonsgegevens uitsluitend voor het beheer van uw *Brood & Rozen*-abonnement en om u te informeren omtrent zijn werking. Wanneer u niet wenst dat wij u aanschrijven om u hieromtrent te informeren, volstaat het ons dit te melden. De Wet verwerking persoonsgegevens kent u het recht van mededeling en verbetering toe. Daartoe volstaat het contact op te nemen met Wouter Steenhaut, directeur van Amsab.

Omslagillustratie: Affiche die waarschijnlijk in Cuba is uitgegeven, 1976

Edito

- Die andere 11 september...
Paule Verbruggen p. 5

Bijdragen

- Chilenen in ballingschap in België (1973-1980).
Hun vluchtproces, opvang en integratie
Yolanda Cieters p. 7
- Over oude wijn in nieuwe zakken: van
haardtoelage tot sociaal-pedagogische toelage
Sophie Bollen p. 33
- "La Bergère d'un immense troupeau d'âmes".
Betsie Hollants' leven in dienst van katholieken,
joden en vrouwen
Geraldine Reymenants p. 49

Opgemerkt

- Vijftig jaar Vlaamse televisie
Jan Ceuleers p. 65

Beeld

- Consumerism versus Capitalism?
Rita Calcoen, Martijn Vandenbroucke p. 72

Kroniek

- Archiefbank Vlaanderen.
Een register van Vlaamse private archieven
Michel Vermote p. 83
- Efficiëntie is dictatuur: 3e Alternatieve
boekenbeurs in Gent, 29 maart 2003
Hans Mortelmans p. 87
- 19e Wereldcongres van de International
Political Science Association (IPSA),
Durban, 29 juni - 4 juli 2003
Geert Van Goethem p. 88

Recensie

- Jasmien Van Daele, Van Gent tot Genève.
Louis Varlez. Een biografie.
Dirk Luyten p. 91
- Hannelore Vandebroek, Het geslacht van de arbeid.
Opvattingen over vrouwenarbeid in Belgische
katholieke intellectuele kringen (1945-1960)
Sophie Bollen p. 99
- Ton Oosterhuis, Niet om het gewin, maar
voor het gezin
Jan Laplasse p. 105

Hier zijn we met vijfduizend,
in dit hoekje van de stad.
We zijn met vijfduizend.
Met hoeveel zijn we dan samen,
in de steden en in het hele land ?

Hier alleen al
tienduizenden handen die zaaien
en fabrieken draaiende houden.

Hoeveel menselijkheid
blootgesteld aan honger, kou, paniek, pijn,
morele druk, terreur en waanzin ?

Zes van ons zijn verloren,
als opgelost in het heelal.

Een is dood, een ander geslagen zoals ik niet geloofde
dat ooit een mens een mens kon slaan.

De vier anderen zochten het einde van hun angst -
de ene sprong in het luchtledige,
de andere beukte zijn hoofd tegen een muur,
maar allen hebben de lege blik van de dood.

Welke gruwelen schept het gezicht van het fascisme !
Ze voeren hun plannen uit met messcherpe precisie.
Niets is voor hen van belang.

Bloed levert hun medailles op,
slachten is een heldendaad.

O God, is dit de wereld die jij hebt geschapen,
diende hiertoe je zeven dagen van wonderbare arbeid ?
Binnen deze vier muren bestaat alleen een aantal
dat niet vooruitgaat,
alleen steeds meer naar de dood verlangt.

Maar opeens wordt mijn bewustzijn wakker,
en ik zie dat dit alles geen hartslag heeft,
alleen het gedreun van machines;
de militairen zetten hun zoete gezichten op,
als vroedvrouwen.

Laten Mexico, Cuba en de wereld
het uitschreeuwen tegen deze wreedheid !
Wij zijn tienduizenden handen
die niets vermogen.

Hoeveel in het hele land ?
Het bloed van onze president, onze compa ero,
zal toeslaan met meer kracht dan bommen en geweren !
Zo zal ook onze vuist weer toeslaan !

Hoe zwaar valt het zingen
wanneer ik moet zingen van gruwel.
Gruwel waarin ik leef,
waarin ik sterf.

Mijzelf te zien tussen zovelen,
en zoveel momenten van oneindigheid
waarin stilte en geschreeuw
het einde van mijn lied inluiden.

Wat ik zie zag ik nooit eerder.

Wat ik voelde en nog voel

Zal leven geven aan het ogenblik....

*Gedicht dat Victor Jara schreef in het Estadio Chile,
september 1973 (Joan Jara, Victor, Een onvoltooid beeld)*

Die andere 11 september...

11 september is een nieuw ijkpunt in onze collectieve herinnering. Voor zowat de hele wereld zijn de twee WTC-torens tot symbool verworden ... van het niets ontziende terrorisme óf van een overwinning op het verwaande westerse kapitalisme, al naargelang de persoonlijke overtuiging.

Bijna niemand denkt nog aan die andere 11 september, dertig jaar geleden. Chili, 1973: op een uiterst brutale manier maakte het leger een einde aan het progressieve Unidad Popular-regime van Salvador Allende. Soldaten bestormden fabrieken, universiteiten en dorpen, duizenden mensen werden gevangengenomen en samengedreven in het voetbalstadium Estadio Chile. Velen werden daar ter plekke vermoord, onder wie de zanger-gitarist Victor Jara. De militairen hakten zijn vingers af en toen Jara daarop het lied van de Unidad Popular aanhief, maakten ze hem af. De wereld was geschokt.

De socialistische senator Allende was op 4 september 1970, met de steun van alle linkse partijen, tot president van Chili verkozen. Tussen 1970 en 1973 voerde hij een reeks ingrijpende hervormingen door, waaronder de nationalisatie van een aantal sectoren zoals de bank, de textielsector en de kopermijnen. Vooral dit laatste was bijzonder gewaagd vermits de mijnsector in handen was van Amerikaanse projectontwikkelaars. Er kwamen loonsverhogingen en landbouwhervormingen. Rechtse reactie bleef niet uit: het leger, de CIA en de multinationals voerden systematisch oppositie. De economische situatie verslechterde, met als gevolg stakingen en steeds grotere onvrede van de bevolking. Tegen alle verwachtingen in ging de Unidad Popular er bij de verkiezingen van maart 1973 op vooruit. De sfeer werd steeds grimmiger, het straatgeweld nam toe. Op 11 september 1973 pleegde het leger, onder leiding van generaal Augusto Pinochet, een staatsgreep. Allende stierf diezelfde dag bij een aanval van het leger op het presidentieel paleis. Zelfmoord of moord, we zullen het nooit zeker weten. Pas in 1990 kreeg hij een officiële begrafenis.

In de periode van repressie die volgde onder het regime van Pinochet (1973-1990) werden tienduizenden mensen opgepakt, van wie er drieduizend stierven of 'verdwenen'. Duizenden ballingen zwermden over de wereld uit, kwamen ook naar België. Nog dit jaar publiceerde Yolanda Cieters het boek *Chilenen in ballingschap. Het migratieproces, de opvang en de integratie van Chileense ballingen in België (1973-1980)*. Speciaal voor de verjaardag van die andere 11 september vroegen we haar een bijdrage hierover voor *Brood & Rozen*.

Ter nagedachtenis van de duizenden doden en als uiting van solidariteit met die Chilenen die hun land moesten ontvluchten of die vervolgd werden.

En omdat we alert moeten blijven voor alle vormen van terreur of fundamentele schendingen van de mensenrechten, onder welk regime of in welk land ter wereld ook...

Paule Verbruggen

Allende schouwt het leger, 1973

Chilenen in ballingschap in België (1973-1980). Hun vluchtproces, opvang en integratie

Yolanda Cieters, trajectbegeleidster bij het onthaalbureau
voor nieuwkomers COMPAS, Brussel

11 september 1973 is een datum die in het geheugen van elke Chileen staat gegrift. Dit jaar zal het dertig jaar geleden zijn dat de regering van Salvador Allende werd omvergeworpen en plaats moest ruimen voor een zestien jaar durende militaire dictatuur onder leiding van Augusto Pinochet. Deze bijdrage belicht de gevolgen van deze maatschappelijke omwenteling voor de ballingen uit Chili die in België zijn aangekomen tussen oktober 1973 en december 1979. Wat betekende het fenomeen van de ballingschap ten tijde van de dictatuur van Augusto Pinochet in Chili (1973-1989)? Wie waren de ballingen, welke waren de redenen voor hun komst naar België, hoe verliep hun vluchtproces, hun opvang in ons land en welke instanties en groepen speelden hierbij een rol? Elk van deze gegevens zullen kort aan bod komen in de aanloop tot de centrale vraag van deze bijdrage, namelijk hoe verliep het integratieproces van deze Chileense ballingen die in de jaren 1970 hun land 'tijdelijk' verlieten, maar van wie velen intussen hun leven definitief in België hebben uitgebouwd?

Ballingschap ten tijde van de militaire dictatuur in Chili

De staatsgreep van 11 september 1973 in Chili werd gevolgd door een repressief dictatoriaal bewind onder leiding van generaal Augusto Pinochet. Het economisch beleid werd drastisch omgegooid in neoliberale richting. Allende's regering en diens aanhangers werden door de militaire junta verantwoordelijk gesteld voor het hoog opgelopen klassenconflict, de versterking van recht en orde, de administratieve corruptie en de economische chaos waarmee Chili zich in 1973 zag geconfronteerd. De "demagogische

politici" die in opdracht van het "*internationaal communisme*" de gevestigde orde wilden omverwerpen moesten definitief de mond worden gesnoerd. Alle sporen van de linkse, democratisch gekozen Unidad Popular (UP)-regering dienden te worden uitgewist. De UP was een coalitie van linkse en centrum-linkse partijen die tijdens het presidentschap van Salvador Allende (1970-1973) de regering vormden. Ze was samengesteld uit de Partido Comunista (PC-Communistische Partij), de Partido Socialista (PS-Socialistische Partij), de Partido Radical (PR-Radicale Partij), de Movimiento de Accion Popular Unitaria (MAPU-Beweging voor Eenheidsactie van het Volk), de MAPU-OC (OC staat voor Obrero Campesino: Arbeiders en Boeren) en de Izquierda Cristiana (IC-Links Christenen). De Movimiento de Izquierda Revolucionario (MIR-Beweging van Revolutionair Links), een communistische revolutionaire beweging opgericht in 1964 naar het model van Fidel Castro's guerilla-organisatie, maakte geen deel uit van de UP-coalitie; ze had geen vertrouwen in de electorale weg.

De kritieke toestand van de Chileense samenleving was volgens de militairen echter ook te wijten aan de inherente zwakte van het Chileense democratische partijsysteem dat ruimte bood voor corruptie, radicalisme en demagogie. Het Chili van 1973 was volgens hen te gepolitiseerd. De militairen wensten een fundamentele herstructurering van de Chileense democratie, het partijsysteem en de politieke instellingen.⁽¹⁾

Een essentieel instrument hierbij was de politieke ballingschap. Dit fenomeen is geen onbekend verschijnsel in de geschiedenis van Latijns-Amerika. Het werd gebruikt als middel om interne politieke oppositie monddood te maken en machtsverstorende elementen te verwijderen. Meestal ging het om een beperkt aantal mensen, voornamelijk invloedrijke personen, en was het verblijf in het buitenland van korte duur. De ballingschap van de jaren 1960 en 1970 was echter van een geheel andere aard. Door de installatie van dictatoriale regimes in Brazilië en de Zuidkegel (Uruguay, Chili, Argentinië) kreeg het fenomeen een massaal en collectief karakter. De aanwezigheid in het buitenland was veelal ook van langere duur.⁽²⁾

In Chili was er de expliciete en de impliciete verbanning. Expliciete verbanning werd ingesteld via een administratieve beslissing tot uitzetting uit het land, of via een gerechtelijke beslissing tot omzetting van een gevangenisstraf (vanaf april 1975). Impliciete verbanning hield in dat vele mensen op de duur gedwongen waren het land te ontvluchten door politieke vervolging of vrees voor vervolging, of door de onmogelijkheid een stabiel leven te leiden (vb. tengevolge van economische marginalisatie, ontslag omwille van politiek-ideologische overtuiging, de uitsluiting van ex-gevangenen van de arbeidsmarkt, ...). Anderen vertrokken omdat hun partner of naaste familieleden expliciet of impliciet werden verbannen of omwille van een principiële oppositie tegen het nieuwe politieke regime.⁽³⁾

De meeste cijfers over het aantal vluchtelingen uit Chili tijdens de dictatuur schommelen rond de 150.000 à 250.000. De Chileense Commissie voor Mensenrechten heeft het aantal politieke ballingen en hun families geschat op 200.000 à 250.000. In 1993 stelde het Oficina Nacional del Retorno (Officieel Bureau voor de Terugkeer, opge-

richt in Chili in 1990) vast dat ongeveer 700.000 Chilenen na 1973 naar het buitenland trokken, van wie 200.000 politieke ballingen en 500.000 personen die voornamelijk om economische motieven zijn vertrokken.⁽⁴⁾

De motieven voor het vertrek van de ongeveer 1200 Chilenen die in België aankwamen vóór de jaren 1980 waren hoofdzakelijk politiek-ideologische oppositie en vervolging en familiale relaties. Na de jaren 1980 traden de familiehereniging en de economische problematiek op de voorgrond. De drastische neoliberale economische herstructurering, zeker met de crisis van 1982, leidde tot afdankingen en werkloosheid en bracht velen in een onhoudbare situatie. Politieke en economische factoren waren hierbij nauw met elkaar verweven. Zij die na 1980 Chili verlieten waren vaak familieleden of vrienden van personen die reeds in de jaren 1970 naar het buitenland waren vertrokken.

Het vluchtproces naar België

De eerste maanden na de staatsgreep zochten vele Chilenen en niet-Chilenen asiel in de ambassades van een aantal Latijns-Amerikaanse en Europese landen te Santiago. Tussen september 1973 en juni 1974 heeft de Belgische ambassade aan 85 Chilenen, 20 niet-Chilenen en 1 Belg onderdak verleend.⁽⁵⁾ In de eerste maanden na de staatsgreep was het aandeel niet-Chilenen in de groep vluchtelingen uit Chili opvallend groot. Velen onder hen waren zelf reeds vluchtelingen uit andere dictatoriale regimes in Zuid-Amerika zoals Uruguay en Brazilië of aanhangers van de UP-regering. Na 1974 waren ze eerder een uitzondering.

De toegang tot de ambassade werd bekomen via politieke of familiale contacten met de ambassadekringen, via VN-medewerkers of via Belgen in Chili of in België. In de meeste gevallen was de vlucht naar de Belgische ambassade geen bewuste keuze voor België als dusdanig. Er was nog geen sprake van een gevestigde gemeenschap van Chilenen in België en sociaal-economische factoren of andere structurele aspecten hadden evenmin een bepalende invloed. In de noodsituatie die in Chili heerste probeerde iedereen gewoon op zijn manier, via alle mogelijke kanalen, een uitweg te vinden. De ambassade was voor de betrokkenen een onmiddellijk bereikbaar toevluchtsoord.⁽⁶⁾

Voor de asielzoekers die naar de ambassades waren gevlucht moest zo vlug mogelijk een oplossing worden gezocht. Vanwege het Comité pro Paz Chili (COPACHI-Comité voor de Vrede in Chili), het Comité Nacional de Ayuda a los Refugiados (CONAR-Nationaal Comité voor Hulp aan Vluchtelingen)⁽⁷⁾ en het United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR-Hoog Commissariaat voor de Vluchtelingen) werd een oproep gelanceerd om voor de asielzoekers in de buitenlandse ambassades opvang te vinden. Het COPACHI en het CONAR fungeerden als belangrijke schakels tussen de bedreigde personen en de buitenlandse ambassades. Het UNHCR hield zich bezig met de procedureregeling voor de asielaanvraag en onder zijn auspiciën werden mensen uit de ambassades naar andere landen verplaatst.⁽⁸⁾

Vanaf oktober 1973 bood België asiel aan Chilenen. Vanuit de ambassade vertrokken de asielzoekers direct naar de luchthaven. Het verlaten van de ambassade gebeurde zeer geleidelijk, meestal in groepjes van twee tot vier families of koppels. De laatste vluchteling vertrok op 12 juni 1974.⁽⁹⁾

L. leefde een maand in de residentie van de Belgische ambassadeur, samen met 75 andere mensen, zowel kinderen als volwassenen: *"In feite wilde ik naar Argentinië vluchten, maar dat werd me door Argentijnse vrienden en een VN-functionaris afgeraden, omdat men aan de grens mensen zou oppakken en zelfs vermoorden. Eén van de ambassades die openstond was deze van België."*

De reden voor haar vlucht was haar actieve betrokkenheid in de organisatie van een volkswijk (*poblacion*) te Santiago. Toen steeds meer vrienden werden gevangengenomen of verdwenen, besloot ook zij te vluchten. Ook F., professor aan de universiteit, is onmiddellijk na de staatsgreep naar de Belgische ambassade gevlucht. Hij gaf les in een faculteit waar tijdens de jaren 1960, in een internationale context van contestatie, een groot aantal hervormingen waren doorgevoerd. Zijn faculteit werd door rechts als een haard van opstand beschouwd. *"In oktober '73 ben ik naar de ambassade van België getrokken. Iedereen trachtte op zijn eigen manier zijn plan te trekken. Zelf ben ik er via familiale contacten terechtgekomen, uitgenodigd door de ambassadeur in diens residentie. Gedurende 45 dagen heb ik daar verbleven, samen met een 60-tal anderen."*

De overkomst van de vluchtelingen uit de ambassade werd gefinancierd door de Belgische overheid. Het eerste overheidsprogramma werd op 11 januari 1974 goedgekeurd in overeenkomst met het UNHCR en het Internationaal Comité voor Europese Migratie (ICEM). In het totaal werden in het kader van dit eerste wederverstigingsprogramma 164 personen (=55 families) in België toegelaten.⁽¹⁰⁾ Dit waren niet enkel vluchtelingen afkomstig uit de ambassade. Er waren tevens een aantal personen en families die in Chili asiel hadden gezocht bij het Comité Pro Paz, dat onder auspiciën stond van het UNHCR en over vluchtelingencentra beschikte in Chili, en enkele mensen die rechtstreeks uit de gevangenis en de concentratiekampen in Chili kwamen. Daarnaast waren er vluchtelingen die onmiddellijk na de staatsgreep naar andere Zuid-Amerikaanse landen waren uitgeweken (voornamelijk naar Peru en Argentinië) in plaats van asiel te zoeken in Chili zelf. Ook in deze landen hadden velen onder hen in vluchtelingenhuisen verbleven die onder auspiciën stonden van het UNHCR. Ook de gezinsleden van de betrokkenen werden tot het overheidsprogramma gerekend.⁽¹¹⁾

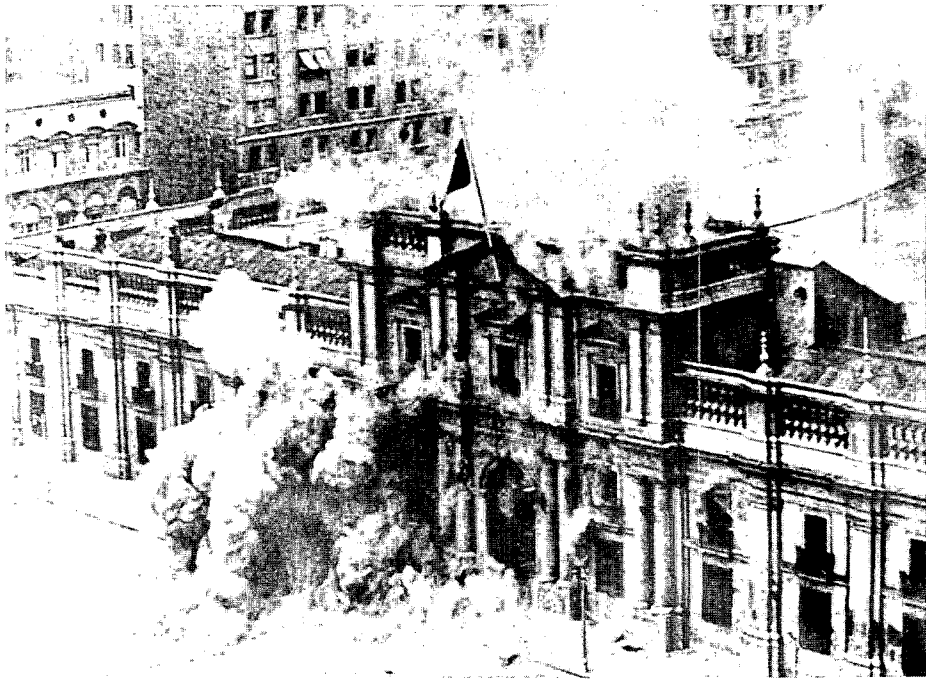
Q. is in het kader van een overheidsprogramma vanuit Argentinië naar België overgekomen. Hij was arbeider en syndicaal afgevaardigde in een fabriek in Chili. In de vakbond werkte hij samen met een Belgische pater. Tengevolge van zijn syndicale activiteiten werd hij na de staatsgreep gevangen genomen. Eind '73 werd hij in voorlopige vrijheid gesteld, maar hij diende zich dagelijks aan te melden bij de politie en zijn doen en laten werd geregeld gecontroleerd. *"Ik had geluk de Kerk achter me te hebben en ook op een aanzienlijke steun vanuit mijn werkomgeving te kunnen rekenen. Toch werd me door collega's aangeraden het land te verlaten, aangezien de situatie verergerde. Clandestien vertrokken we naar Argen-*

tinië: ik, mijn vrouw en mijn kinderen. Door de enorme toeloop van vluchtelingen in het Noorden van Argentinië, bestond hier geen mogelijkheid om ons onderdak te bieden. Daarop vertrokken we naar Buenos Aires, waar we in een jongerenhome van de kerkraad konden verblijven. Een week later kon ik er aan de slag als medewerker voor de opvang van vluchtelingen uit Chili, Uruguay en Brazilië. Ondertussen had ik een aanvraag ingediend in de Belgische ambassade om naar België te komen." Q. voelde dat hij zo snel mogelijk uit Argentinië diende te vertrekken. Er waren ontzettend veel vluchtelingen en bovendien werd het er te gevaarlijk voor hem gezien zijn werk. In juni 1974 kreeg hij een vrijgeleide. Het was voornamelijk de Belgische pater, die na de staatsgreep naar België was teruggekeerd, die zijn verblijf en werk in Buenos Aires, alsook zijn komst naar België had geregeld. De Belgische overheid financierde zijn overtocht.

E. kwam via een gezinshereniging naar België. Haar man zocht zijn toevlucht in de Belgische ambassade en werd in december 1973 naar ons land overgebracht. Hier werd hij opgevangen door Entraide Socialiste. E. volgde in 1974, samen met haar dochter. *"De reden voor mijn komst naar België had te maken met de vlucht van mijn man. Het was zijn vlucht die mijn bestemming heeft bepaald. Zelf was ik eveneens militante in linkse groeperingen en vooral aan de universiteit, maar mijn echtgenoot was veel sterker geëngageerd. Het was de VN die mijn overtocht heeft geregeld."* Entraide Socialiste wilde vervolgens stappen ondernemen opdat ze als vluchteling zou worden erkend, maar dit weigerde ze. Ze achtte het in haar geval niet nodig het statuut aan te vragen: *"Ik kon in België blijven omdat mijn man vluchteling was. Aangezien hij via een overheidsprogramma was aangekomen, hebben we de hulp verkregen die binnen dit programma voorzien werd."*

Programmavluchtelingen na 1974

In december 1974-januari 1975 besloot de ministerraad het onthaal van een volgende groep van 150 vluchtelingen uit Chili toe te staan. De opvang van deze vluchtelingen werd verzekerd door Entraide Socialiste en het inmiddels opgerichte Collectif d'Accueil aux Réfugiés du Chili (COLARCH-KOLOCH, Kollektief voor het Onthaal van Chileense Vluchtelingen) die hiertoe een contract sloten met het UNHCR. Vanaf dit tweede overheidsprogramma gaf de overheid, onder impuls van COLARCH, prioriteit aan de opvang van politieke gevangenen. In april '75 was immers een akkoord afgesloten tussen het ICEM, het UNHCR en de Chileense overheid om de straf van veroordeelden via een decreet om te zetten in ballingschap. Eens de gevangene was veroordeeld en hem/haar een visum was toegekend door een buitenlandse overheid regelde het ICEM de overtocht. Zowel COLARCH als de ministeries van Justitie en van Buitenlandse Zaken waren van mening dat de visa prioritair moesten worden toegekend aan politieke gevangenen in Chili. Het bekomen van een visum was voor hen immers de enige mogelijkheid om hun straf in verbanning om te zetten. Ook de gezinsleden van de betrokkenen werden tot de visumquota gerekend.⁽¹²⁾

Bombardement van het presidentieel paleis La Moneda waar Allende zich verschanste en later op de dag de dood vond (A. Alcalde, Allende, 1975)

België heeft, mede dankzij de aanhoudende inzet van de opvangorganisatie COLARCH en haar secretaris-generaal, mevrouw D. de Wouters, tot in 1981 zijn goedkeuring gegeven aan de uitwerking van acht wedervestigingsprogramma's. In het totaal werden via die overheidsprogramma's 1100 visa toegekend aan vluchtelingen uit Chili (vanaf 1973), Argentinië, Uruguay (vanaf 1976, tengevolge van de staatsgrepen in beide landen), Bolivia en El Salvador (vanaf 1981, naar aanleiding van het militair regime in Bolivia en de politieke conflicten in Centraal-Amerika). Zij konden voor hun overtocht en onthaal in België rekenen op overheidssteun. De meerderheid van de visa werd verleend aan vluchtelingen uit Chili. Tussen 1973 en 1980 zijn 585 officiële vluchtelingen uit Chili in België gearriveerd. De laatste politieke gevangene van de Chileense dictatuur werd in maart 1994 door COLARCH opgevangen.⁽¹³⁾

Om deze visumprogramma's vorm te geven, moest een lijst met kandidaatsnamen worden opgesteld die aan de bevoegde Belgische overheidsinstanties kon worden voorgelegd. Die bevoegdheid werd volledig toevertrouwd aan COLARCH. Het collectief werkte hierbij nauw samen met het Frente Politico de Solidaridad in België (nadien de Coordinadora de Organizaciones Chilenas genoemd)⁽¹⁴⁾, waarvan zowel de UP-partijen als de MIR deel uitmaakten. Vele vluchtelingen waren namelijk actieve militanten in hun herkomstland, en wilden hun verzet tegen de dictatuur in ballingschap verderzetten. In 1974 werd het Comité de Refugiados provenientes de Chile (Comité van Vluchtelingen afkomstig uit Chili) opgericht en parallel met deze organisatie begonnen ook de politieke partijen, zoals de UP en de MIR, zich te reorganiseren in ballingschap. Daaruit groeide het Frente Politico de Solidaridad.

Het bijeenbrengen van de kandidaatsnamen gebeurde vooreerst via de verschillende partijen die deel uitmaakten van het Frente. Deze samenwerking met 'Chileens Links in ballingschap' betekende uiteraard dat de meeste vluchtelingen via de Chileense partijen naar België kwamen. Maar ook familieleden, kameraden uit de gevangenis of andere vrienden en kennissen die reeds in België aanwezig waren, gaven namen door. Van bij de aankomst van de eerste Chileenen ontwikkelde zich een hele ketting van contacten. Andere kanalen waren de deelorganisaties van COLARCH, de Belgische ambassade in Santiago, internationale instanties zoals het UNHCR, ICEM, Amnesty International, het Internationale Rode Kruis, en organisaties in Chili zoals het FASIC (Fundacion de Ayuda Social de las Iglesias Chilenas-Stichting voor Sociale Hulp van de Chileense Kerken) en het Comité pro Paz dat later het Vicaria de la Solidaridad (Vicariaat voor de Solidariteit, opgericht door Kardinaal Silva van Santiago in 1975) werd.

Alle namen die via deze verschillende wegen binnenkwamen werden doorgegeven aan het Frente dat verifieerde wie deze personen waren, of er meer informatie over hen kon achterhaald worden en of ze bekend waren binnen het Chileense partijmilieu. Vervolgens legde het Frente de lijst met namen voor in een algemene vergadering van COLARCH met deelname van alle deelorganisaties. Deze samenwerking bood de mogelijkheid aan COLARCH kennis te nemen van personen in gevaar of in de gevan-

genis. Het bezorgde informatie over het profiel en de achtergrond van de vluchtelingen en bood een zekere garantie om infiltratie van juntaleden tegen te gaan. Voor de Chilenen was deze samenwerking een essentieel kanaal om achtergeblevenen in Chili te helpen. Aankomende vluchtelingen beschikten op die manier ook onmiddellijk over contacten met partij- en landgenoten.⁽¹⁵⁾

R. kon voor zijn komst naar België rekenen op partij- en gevangenskameraden, Amnesty International, FASIC in Chili, COLARCH in België en de financiële bijdrage van de Belgische overheid. Hij behoorde tot de zeemacht in Chili. Deze sector was één van de eersten die de voorbereidingen van de staatsgreep had aangeklaagd en werd daarom onmiddellijk na de coup voorwerp van aanhoudingen. R. werd gevangengenomen en veroordeeld tot drie jaar gevangenschap in een concentratiekamp. Daarna kwam hij in voorwaardelijke invrijheidsstelling en werd hem aangeraden Chili te verlaten. Hij had een visum voor België, Zweden en Duitsland: *"Ik verkoos België omdat ik dacht dat dit land het meest geleeke op het zuiden van Chili. Bovendien was het eenvoudiger om Frans te leren dan één van de andere talen en België vormde het hart van Europa. Het was hier ook niet zo koud als bv. in Zweden."* Eén van zijn partijkameraden leefde in België en wist voor hem een visum te bekomen: *"Deze kameraad kende ik via de gevangenis, want voordien was ik geen militant. In de gevangenis kreeg ik vanwege verschillende partijen sympathie en daar heb ik de politieke wereld leren kennen en werd ik militant. Vanuit de partij werden stappen ondernomen om me uit de gevangenis vrij te krijgen. Zo werd voor mij een visum geregeld."* Het visum werd hem overgedragen via Amnesty International. Vanuit de gevangenis werd hij samen met enkele anderen door het FASIC opgevangen en kort daarop werden ze naar de luchthaven gebracht. Samen met zijn vrouw en kinderen is hij in een groepje van 15 anderen in 1976 in België aangekomen.

Vluchtelingen uit Chili buiten een overheidsprogramma

Naast deze programmavluchtelingen zijn ook asielzoekers buiten een overheidsprogramma naar België gekomen. Deze vluchtelingen kregen geen financiële tegemoetkoming vanwege de Belgische overheid. Ze kwamen naar België met eigen middelen of met de steun van familieleden, vrienden, partijkameraden, een solidariteitsorganisatie zoals CNUCH/NUKCH (Comité National Universitaire de Solidarité avec le Peuple Chilien/Nationaal Universitair Solidariteitskomitee met het Chileense Volk), Chili-comités en Amnesty International. Ook Belgische zusterpartijen of vakbonden sprongen bij. De Chileense politieke partijen Partido Socialista (PS), Partido Comunista (PC) en Partido Demócrata Cristiano (PDC) beschikten over eenzelfde structuur als de socialistische, communistische en christen-democratische partijen in Europa (en België). Zowel partijen als vakbonden hebben op nationaal en internationaal vlak hun Chileense geestesverwanten ondersteund (vb. via beurzen, politieke druk, solidariteitsacties, ...) en mee geijverd voor een herstel van de democratie in Chili.⁽¹⁶⁾ In het eerste jaar na de coup kwamen de niet-programmavluchtelingen voornamelijk

via Panama, Mexico en Costa Rica naar België. De meesten onder hen hadden een toevlucht gezocht in de ambassades van voornoemde Centraal-Amerikaanse landen in Santiago. Vanuit deze ambassades werden ze overgebracht naar de respectievelijke landen, waar ze echter als 'in transit' werden beschouwd en dus genooddaakt waren zich naar andere landen te begeven.⁽¹⁷⁾

Vanaf midden '74 kwamen de niet-programmavluchtelingen niet langer via Centraal-Amerika, maar rechtstreeks uit Chili of uit de buurlanden Peru en Argentinië. Voornamelijk de aanwezigheid van een familielid, partijleden of andere Chileense kennissen in België is bepalend geweest voor de bestemming van hun migratieproces. Tussen de jaren 1973 en 1980 zijn minstens 616 vluchtelingen uit Chili op eigen middelen naar België overgekomen.⁽¹⁸⁾

J. kwam in 1979 met de steun van het CNUCH naar België. In Chili had hij anderhalf jaar in gevangenschap geleefd omwille van zijn partijactiviteiten en bovendien was zijn broer, eveneens militant, onmiddellijk na de coup vermoord. Na zijn vrijlating was het voor hem zeer moeilijk: *"Ik werd zoals vele anderen beschouwd als een voorstander van een welbepaalde zaak, die tegen het militaire project inging. Het was voor mij nog zeer moeilijk ergens toegelaten te worden. Alle deuren werden als het ware gesloten. Tot 1978 heb ik als zelfstandig ambachtsman gewerkt, maar de situatie werd onhoudbaar en ik heb besloten het land te verlaten."* Hij kwam naar België omdat zijn schoonzus hier reeds als erkende vluchteling verbleef. Zij ondernam alle mogelijke stappen bij alle mogelijke organisaties en kon een financiële bijdrage van het CNUCH bekomen. Twee maanden later zijn ook zijn vrouw en nadien zijn ouders en broers overgekomen. J. werd niet binnen een overheidsprogramma opgenomen: dit was immers bestemd voor politieke gevangenen en hijzelf bevond zich 'in vrijheid' in Chili.

Ongeacht in welke periode of via welke kanalen men naar België kwam, betrof de ballingschap een voornamelijk jonge generatie. De meeste volwassenen waren tussen de 18 en de 35 jaar oud. Tevens waren er veel kinderen vermits een groot aantal ballingen in gezinsverband kwam. De sociaal-economische samenstelling van de Chilenen in ballingschap vertoont een grote heterogeniteit met mensen uit verschillende maatschappelijke sectoren en verschillende sociale klassen. De militairen in Chili stelden immers een repressieapparaat in werking dat gericht was op alle geledingen van de bevolking. Ook mensen in sectoren die aanvankelijk niet geviséerd werden, zoals medewerkers van kerkelijke instellingen en mensenrechtenorganisaties, PDC-leiders en -leden, werden geleidelijk als gevaarlijk beschouwd omwille van hun kritische houding en weerstand tegen het regime. Voor België kan gesteld worden dat in een eerste periode bijna uitsluitend sprake was van hoogopgeleiden of universiteitsstudenten, maar dat vanaf 1975 de groep veel heterogener werd: partij- en vakbondskaders, leden van solidariteitsbewegingen, personen uit de militaire, culturele en universitaire wereld, vele studenten (onder wie zowel humaniora- als universiteitsstudenten), intellectuelen, mensen uit de middenklasse en lager of niet-opgeleiden.⁽¹⁹⁾

Het onthaal van vluchtelingen uit Chili in België

Aanvankelijk stonden de organisaties Caritas, Entraide Oecuménique/Solidarité Protestante, Aide aux Personnes Déplacées en Entraide Socialiste in voor de opvang van vluchtelingen uit Chili. Hun taak bestond in het onthaal van programnavluchtelingen; ze hielden zich niet bezig met hun vertrek, hun reis, enz. ... Hun opvangwerk was trouwens niet specifiek gericht naar vluchtelingen uit Chili; het was een taak die hun traditioneel door de overheid was toegewezen bij de komst van vluchtelingen.⁽²⁰⁾

In het eerste jaar na de staatsgreep heeft ook het CEAL (Comité Belge Europe-Amérique Latine) zich ingezet voor de opvang van vluchtelingen uit Chili. Het CEAL vervulde van bij zijn oprichting in 1970 een rol als informatie-, sensibiliserings- en drukingskanaal. Na de staatsgreep werd ook een onthaalsecretariaat opgericht voor de opvang van Chileense vluchtelingen.⁽²¹⁾ De onthaalpraktijk van CEAL verschilde van voornoemde opvangorganisaties in die zin dat het comité zich vooral richtte op niet-programnavluchtelingen. CEAL kreeg dus geen overheidssteun en deed bijgevolg een beroep op partijen (voornamelijk de PS en de PC), vakbonden (het ABVV), mutualiteiten, universiteiten, christelijke organisaties, Chili-comités, ngo's en bereidwillige personen.

Begin 1975 sloot CEAL aan bij het reeds genoemde opvangcollectief COLARCH. COLARCH werd in 1975 opgericht op initiatief van Oxfam (onder impuls van P. Galand, die toen secretaris-generaal was van Oxfam en voorzitter van CEAL) en van het ABVV-Brussel-Halle-Vilvoorde (onder impuls van R. De Schutter). Elf progressieve organisaties van verschillende ideologische en filosofische strekking verenigden hierbij hun krachten om de politieke vluchtelingen een opvang te bieden en hen te steunen bij hun integratie: Amnesty International, Amnesty International Vlaanderen, Comité National Universitaire de Solidarité avec le Peuple Chilien (CNUCH), Broederlijk Delen, Oxfam, FGTV Brussel-Halle-Vilvoorde, Comité Belge Europe Amérique Latine (CELA), Entraide et Fraternité, Femmes Prévoyantes Socialistes, Femmes pour la Paix en Solidarité Mondiale.

Het COLARCH richtte zich aanvankelijk uitsluitend op de vluchtelingen afkomstig uit Chili en ging ervan uit dat zijn opvangtaak een tijdelijke operatie zou zijn. Zijn objectief was de vluchtelingen zo snel mogelijk een zekere autonomie te bezorgen. Het opvangcollectief was op meerdere vlakken vernieuwend in de Belgische opvangtraditie. Ten eerste had het een uitgesproken pluralistische samenstelling. Daarnaast was er de samenwerking van het COLARCH met het Frente Politico de Solidaridad en Solidarité Socialiste voor de opstelling van de visumlijsten. De bevoegdheid voor het uitwerken van lijsten met namen voor de visumprogramma's was door de overheid volledig toevertrouwd aan het COLARCH. Het collectief ijverde voorts intensief om de politieke gevangenen en mensen in gevaar een visum te bezorgen. De taak van het COLARCH beperkte zich dus niet tot louter opvang. Het speelde een rol bij de overkomst van de vluchtelingen, volgde nauwgezet de houding van de overheid in de vlucht-

*Aankomst van
Chileense
vluchtelingen
in Zaventem,
1976
(archieven
COLARCH)*

telingenkwestie en oefende hierbij een belangrijke druk uit. Ten slotte werd vanuit de deelorganisaties van het COLARCH gewerkt aan een sensibilisering van de publieke opinie en aan het verkrijgen van inkomsten, hulpmiddelen en bijstand voor de opvangtaak.⁽²²⁾

Ieder van deze voornoemde opvangorganisaties had een eigen werkwijze voor de opvang van vluchtelingen: een opvangcentrum (vb. Zon en Zee van Caritas in Westende, of een centrum van Entraide Socialiste in La Hulpe), onthaalgroepen (waarbij personen in de omgeving een bijzondere relatie aangingen met de hulpbehoevenden), een tijdelijke opvangplaats (jeugdherberg, studentenhome, ...) of gastfamilies (vnl. bij het CEAL en het COLARCH).

De onthaaltaak van de organisaties die bevoegd waren voor de opvang van programma-vluchtelingen uit Chili, kaderde binnen het project *Onthaal en Economische en Sociale Integratie*, ondersteund door het UNHCR en gefinancierd door de Belgische overheid. Vanaf de aankomst op de luchthaven tot de dag dat de betrokkene werk vond of recht kreeg op een uitkering, kon op de opvangorganisatie een beroep gedaan worden voor talloze taken: het vinden van een eerste verblijfplaats en vervolgens een eigen woonplaats, de begeleiding naar instellingen, de bijstand bij het zoeken naar werk, de inschrijving in een RVA-taal- en/of beroepsopleiding, het zoeken naar goedkope kleding en meubels, de informatie betreffende het scholennetwerk voor de kinderen, enz.⁽²³⁾ Voor de niet-officiële vluchtelingen beschikten de opvangorganisaties over minder middelen. Aan hen gaven ze voornamelijk informatieve, administratieve en een beperkte materiële bijstand. Verdere regelingen inzake opvang en installatie dienden zelf

getroffen te worden. In hun geval waren een of meerdere contacten in België zeer belangrijk in de eerste periode na aankomst. Het verzekerde hen onder meer van een tijdelijk onderkomen en van begeleiding bij administratieve formaliteiten.

Zeker door de programmavluchtelingen werden de opvangvoorzieningen erg op prijs gesteld. Enkelen onder hen stelden dat ze de snelle installatie die dit meebracht niet hadden verwacht: onmiddellijk een verblijfplaats, vaak onmiddellijk een werkplaats, gratis meubelen en kleding, zakgeld, de snelle toekenning van het statuut ... Even belangrijk was de morele betrokkenheid van de plaatselijke bevolking. Het gevoel van aanvaarding en interesse, alsook de kennis die in België heerste over de gebeurtenissen in Chili, was van bij de aanvang een stimulerende factor in het integratieproces.

Tijdens de interviews met vluchtelingen uit Chili werd meermaals benadrukt hoe eenvoudig de toekenning van het vluchtelingenstatuut in die periode verliep. Bijna niemand is onbegeleid naar het UNHCR gegaan voor zijn statuutaanvraag. Sommigen waren vergezeld van een Belgisch contactpersoon, anderen van een Chileense kameeraad of familielid die de taal beheerste. De programmavluchtelingen werden in Chili voorzien van een 'machtiging tot voorlopig verblijf' en hun aanvraag tot erkenning van het vluchtelingenstatuut werd in feite reeds vóór het vertrek naar België aanvaard door het UNHCR. In België diende het statuut nog wel te worden erkend, maar dit was eerder een formaliteit.⁽²⁴⁾ Zo vertelde H.: *"Na 48 uur was de erkenningsprocedure geregeld. Ik ging, kwam binnen, zette me neer, zei dat ik politiek vluchteling uit Chili was en verkreeg mijn statuut."* Zelfs een verhoor werd niet afgenomen: *"Kwam men uit Chili, dan stelde de erkenning geen probleem."* Ook door de niet-programmavluchtelingen werd de snelheid van de erkenningsprocedure beaamd, maar toch duurde het bij hen wel enkele maanden voor alle documenten in orde waren.

De snelle erkenning en regularisatie van de verblijfssituatie van de Chileense vluchtelingen in de jaren 1970 heeft een bepalende rol gespeeld op het vlak van hun mogelijkheden en rechten in België en was een fundamentele basis voor hun integratie: ze verbleven niet in de illegaliteit, ze hadden toegang tot een beroeps- of taalopleiding van de RVA, ze hadden recht op een OCMW-uitkering, ze konden snel beschikken over een arbeidsvergunning en ze hadden recht op werkloosheidsuitkeringen. Van overheidswege werden tevens een aantal specifieke voorzieningen getroffen. Zo werden de personen van Chileense of andere afkomst die na 1 november 1973 in het kader van een overheidsprogramma in ons land waren toegekomen en erkend waren als vluchteling, vrijgesteld van de wachttijd van zes maanden die in de ziekwet is voorzien vóór van de prestaties in geval van ziekte en invaliditeit kan worden genoten. Inzake werkloosheid kon de arbeid die door de betrokkene in Chili was verricht in aanmerking worden genomen. Een belangrijk initiatief was de inrichting van taalcursussen Frans of Nederlands voor vluchtelingen uit Chili, bekostigd door de RVA. De lessen waren vooral gericht op een zo vlug mogelijke tewerkstelling van de vluchtelingen. De minister van Arbeid ging ermee akkoord aan de kandidaat-vluchtelingen een attest te verlenen waaruit bleek dat ze konden worden tewerkgesteld. Indien de kandidaat-

vluchteling gedurende zes maanden bij eenzelfde werkgever tewerkgesteld bleef, kon zijn arbeidsvergunning, op het ogenblik dat hij als vluchteling werd erkend, met terugwerkende kracht worden afgeleverd. Vanaf juli 1974 voorzag het ABOS ook jaarlijks in een tien- tot twintigtal vervolmakingsbeurzen in het kader van de bijstand aan vluchtelingen uit Chili.⁽²⁵⁾

Integratie

De noden in de eerste periode na aankomst verschilden natuurlijk van persoon tot persoon. Het regulariseren van de asielaanvraag en het op punt zetten van de verschillende administratieve demarches, waren een eerste wens. Door sommigen werd meteen het nodige gedaan om echtgenote en kinderen te laten overkomen. Anderen wilden elkaar als familieleden terug aanvoelen en tot rust komen in de nieuwe situatie. Ze hadden een traumatische en psychologisch zeer zware tijd achter de rug en kwamen daarenboven terecht in een volledig nieuwe omgeving waar ze nauwelijks konden communiceren en waar het alledaagse leven heel anders verliep dan in Chili. Sommigen wensten daarentegen zo snel mogelijk terug actief te zijn en geen tijd te verliezen. Ze wilden de taal leren of beginnen werken. T. getuigde dat, in tegenstelling tot haar eigen verlangen naar rust, haar man na zijn lange gevangenschap nood had om in de vrijheid die hij hier in België vond, naar buiten te komen en dingen te ondernemen. Hoe dan ook werden de vluchtelingen geconfronteerd met het verlies van hun maatschappelijk referentiekader, en met de noodzaak te leven in een nieuwe, onbekende maatschappij met een andere taal, andere sociale verhoudingen en een verschillend maatschappelijk functioneren. Een reorganisatie van hun sociale, politieke, economische, juridische en psychologische bindingen, waartoe een relatie diende te worden aangegaan met het gastland, werd hoe dan ook noodzakelijk. De meesten zagen hun aanwezigheid in België nochtans als een tijdelijke fase. *"Mijn valies stond klaar om te vertrekken en werd pas na jaren geopend"*: deze symbolische uitdrukking werd door vele van de geïnterviewde Chileense ballingen gehanteerd. De vluchtelingen dachten niet aan een langdurig verblijf of aan het aangaan van duurzame relaties. Voor velen is hierin pas vanaf het midden van de jaren 1980 een wijziging gekomen, toen men beseftte dat een terugkeer niet langer realistisch was. Sommigen wijzen erop dat ze zich pas vanaf dan gericht hebben op *"integratie"*. Keuzes inzake woonplaats, beroep of opleiding werden hierbij definitiever en constructiever. Integratie betekende in hun ogen dat ze ook meer inspanningen leverden om in contact te komen met de plaatselijke bevolking, en om zich in te leven en aan te passen aan plaatselijke gewoonten, waarbij de contacten met Chilenen verminderden.

Toch geven de ervaringen die de geïnterviewden verwoordden met betrekking tot de uitbouw van hun leven in België aan dat hun integratieproces zich niet louter op het sociaal-culturele domein voltrok. Reeds vanaf de aankomst in België had dit proces

zich ingezet, ondanks de overtuiging van een snelle terugkeer. Hierbij ging ook een zekere integratiegerichtheid van de ontvangende samenleving uit. Het 'tijdelijkheidsperspectief' waarmee ze lang leefden was dus geen absolute barrière voor hun noodzakelijk reorganisatieproces. Hun verlangen naar snelle autonomie, hun politiek engagement en bekommernis om solidariteit met Chili, en de (gedeeltelijke) reconstructie van hun sociaal referentiekader, waren factoren die enerzijds inspeelden op het objectief van terugkeer, maar anderzijds mee leidden tot hun integratie in België.⁽²⁶⁾

Het verlangen naar een snelle autonomie

Hoewel de materiële en financiële bijstand van opvangorganisaties, solidariteitscomités en Chileense familieleden of kameraden essentieel was in de periode onmiddellijk na aankomst, streefden vele vluchtelingen reeds na een drie- à zestal maanden naar het doorbreken van deze afhankelijkheidssituatie.

Op de eerste plaats was er de wens naar een zelfstandige woonplaats en zodoende het loskomen van de gastfamilie of het opvangcentrum. Op het vlak van de taalkennis meenden vele geïnterviewden dat die noodzakelijk was bij het zoeken naar werk. Anderen nuanceerden dit: werk vinden zonder taalkennis was niet echt een probleem, de werkplaats was zelfs een aangewezen omgeving om de taal te leren. Voor geschoold en gekwalificeerd werk bleek de kennis van de taal wel degelijk een vereiste. Taalkennis zorgde ook voor een betere communicatie. Het gaf de mogelijkheid zich zelfstandig te behelpen in de administratie, zich als persoon te verdedigen, zijn mening uit te drukken, contacten te leggen, en het wekte sympathie op vanwege de omgeving. Taalkennis werd ten slotte ervaren als een middel om de samenleving en haar mentaliteit beter te begrijpen.

Een andere factor in het doorbreken van de afhankelijkheidssituatie was de toegang tot de arbeidsmarkt. Als erkende vluchteling verkreeg men een arbeidsvergunning en in de meeste gevallen stelde het vinden van een eerste werkplaats weinig problemen. Voor de meesten was de eerste beroepsactiviteit verschillend van het werk in Chili of beantwoordde ze niet aan de studie die men in Chili had gevolgd. Vooral onder de hooggeschoolden was de eerste werkplaats van een lagere sociaal-maatschappelijke status. Het betrof voornamelijk handenarbeid of lager bediendenwerk. Van de tien geïnterviewden die nog vóór een taal-, studie-, of beroepsopleiding begonnen te werken, waren er acht die binnen de drie maanden na aankomst een job hadden. Deze eerste werkplaats werd in vele gevallen gevonden via het solidariteitsnetwerk of de opvangstructuur die in België was uitgebouwd. T. kreeg een baan via Amnesty International en Q. was reeds na vijftien dagen aan het werk door de tussenkomst van de pastoor van zijn gemeente. E. vond haar schoonmaakwerk via Spaanse vrouwen in Brussel die haar in dit circuit introduceerden. Anderen volgden eerst de RVA-taalles, vaak onmiddellijk gevolgd door een RVA-beroepsopleiding. Een baan vinden in het verlengde van deze opleiding werd door geen van hen als een probleem ervaren. Vanuit de beroepsopleiding konden ze gemakkelijk doorstromen naar de respectievelijke beroepssectoren. Ten slotte beslo-

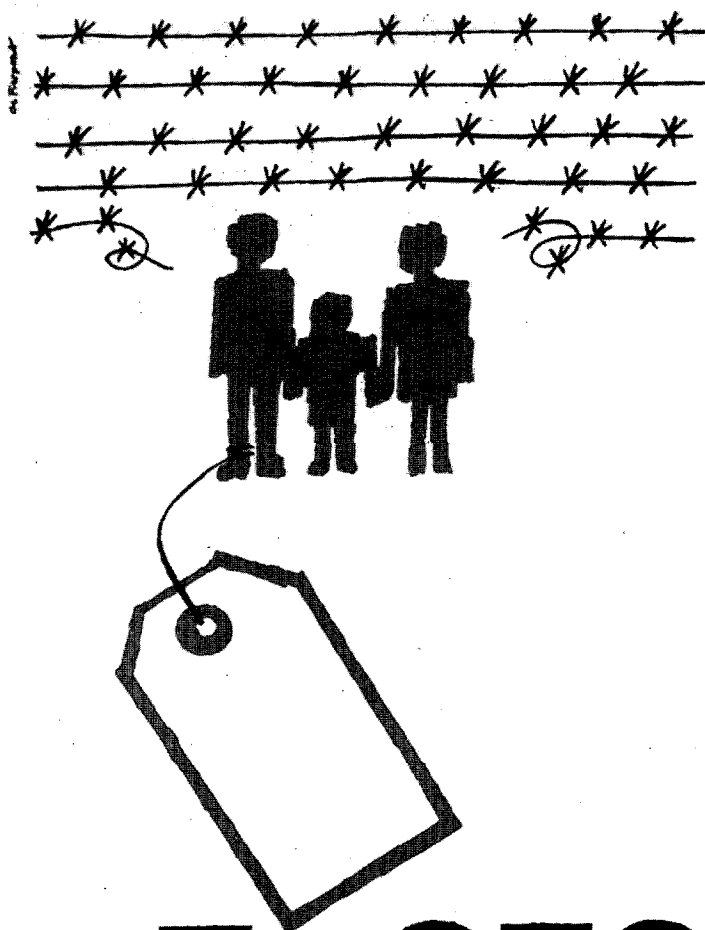
ten een aantal personen na de taalopleiding of na een eerste werkervaring een universitaire studie aan te vatten. Het vinden van werk in het verlengde van deze studie was minder evident dan in het geval van de beroepsopleidingen. Van de geïnterviewden had slechts één persoon dit geluk. Eén persoon heeft nooit een beroep uitgeoefend dat aansloot bij zijn studie in België. De anderen deden er een tot tien jaar over, van wie sommigen met een extra opleiding of periodes van werkloosheid. Een gebrek aan tweetaligheid, de reeds hoge leeftijd bij de afronding van de studies, alsook de toenmalige hoge werkloosheid worden als redenen hiervoor aangehaald. Tevens moet rekening gehouden worden met de hogere ambities die men nastreefde als universitair. Geen van hen echter weet het aan een discriminerende houding.

Opleiding en tewerkstelling golden voor de geïnterviewden enerzijds als essentiële factoren voor hun financieel-economische onafhankelijkheid, maar leidden anderzijds tot contacten met de plaatselijke bevolking, en tot een kennismaking met de instellingen en de structuur van hun nieuwe leefomgeving. Volgens L. bood de werkplaats de beste mogelijkheid om opgenomen te worden in de samenleving: *"Eénieder die actief is op de arbeidsmarkt integreert zich op die manier [...]. Het is ten eerste een plaats om contacten te leggen en ten tweede een plaats waar zich een zekere aanpassing voordoet, waar je probeert te doen zoals de andere werknemers, zoals je nieuwe omgeving."* Sommigen nuanceerden het belang van de contacten op het werk. Ze maakten hierbij een onderscheid tussen de arbeidsplaatsen waar ze louter werkten voor het inkomen en de arbeidsplaatsen waar ze hun opleiding en ervaring wel konden benutten. Bij deze laatste kwam het arbeidsmilieu meer overeen met de eigen interesses en kwalificaties en speelden de contacten een belangrijkere rol. Voor C. was werken een strategie om zich te onttrekken aan het gettogevoel dat ze tijdens haar eerste jaar in België ondervond. Via het werk hoopte ze zich *"economisch, sociaal en cultureel te integreren."* Het betekende voor haar een nieuwe start.

Politieke mobilisatie en solidariteit met Chili

De meeste vluchtelingen hadden reeds vanaf de eerste weken contact met andere Chilenen. In sommige gevallen kwamen kameraden de betrokkenen afhalen aan de luchthaven of verleenden hen onderdak. Anderen hadden familieleden in België die hen op hun beurt introduceerden bij Chilenen of leerden elkaar kennen in het opvangcentrum. De partij was voor velen het ontmoetingspunt bij uitstek en werd vooral door de militanten zeer snel na aankomst opgezocht. Ook namen vele Chilenen deel aan de RVA-taallessen en sommigen hadden tevens in hun directe woonomgeving contacten met Chilenen.

Zo verwijst C. naar haar eerste jaar in Leuven. Ze herinnert zich deze tijd als *"leven in een getto."* Ze kende toen nauwelijks Belgen. Samen met haar partner bewoog ze zich voornamelijk in het Chileense en Latijns-Amerikaanse milieu. Bijna alle Chilenen met wie ze omging waren bovendien van dezelfde politieke partij en zetten zich in voor de hulp aan mensen in hun herkomstland. Het eerste jaar vond ze dit erg aangenaam maar na een tijd begon dit gevoel haar te storen. J. daarentegen verhuisde na enkele jaren uit Sint-

chili

accueil des réfugiés

Affiche met een oproep tot solidariteit met de Chileense vluchtelingen, 1974

Niklaas en vestigde zich in Neder-Over-Heembeek, in een buurt met een 60-tal Chilenen. Deze wijk werd "*Chile Chico*" (klein Chili) genoemd omdat er zoveel Chilenen woonden. Hij verklaarde die concentratie uit het feit dat het een sociale woonwijk was, en omdat de ene familie de andere aantrok om er zich te vestigen. Hem is dat samenwonen met andere Chilenen erg bevalen: *"We kwamen bij elkaar voor verjaardagen, bezoeken en er werd een gelijknamige sport- en socioculturele vereniging opgericht."*

Uitzonderlijk waren de geïnterviewden die vertelden dat ze tijdens hun jaren in België nauwelijks met Chilenen waren opgetrokken. Dit was het geval voor T. Ze was aanvankelijk sterk geëngageerd in een Chileense partij in België, maar was erg ontevreden over de manier van werken en heeft daarop het partijleven verlaten. Ze stelde bovendien dat de klassenverschillen en de sociale scheidslijnen in ballingschap gemarkeerd bleven, ook binnen de politieke partijen. Na haar verhuis naar Brussel woonde ze ook een tijdje in Chile Chico, maar ze noemde het een "*Chileens ghetto*": *"Ik had er weinig contacten met de Chilenen. Ze organiseerden zeer veel, maar ik heb er nooit aan deelgenomen."* Ze ervaarde een sterke sociale controle onder de Chileense bewoners. Dit betekende echter niet dat ze zich niet met Chili bezighield of dat de verbondenheid was verdwenen, maar er is een verschil tussen de plaats die 'Chili' inneemt en de rol die 'Chilenen' spelen in het leven in België.

Het verenigingsleven van de Chilenen was in de eerste jaren van hun ballingschap expliciet georiënteerd op solidariteit met Chili. "*Politiek*" werd dit door de meesten genoemd want de solidariteit situeerde zich binnen een politiek kader: hun aanwezigheid in België was het gevolg van een gedwongen emigratie omwille van de politieke situatie in hun land. Het was voor een wijziging van die situatie dat vanuit de ballingschap inspanningen moesten geleverd worden. De solidariteit werd in de eerste plaats gedragen door de diverse Chileense politieke partijen in ballingschap. Deze begonnen zich vanaf begin '74 te reorganiseren en te structureren. De activiteiten van de politieke partijen waren tweevoudig. Enerzijds hielden militanten zich binnen hun partij bezig met een analyse van de gebeurtenissen in Chili, het opstellen van politieke documenten, enz. Het andere luik van de partijactiviteiten betrof initiatieven om het militaire regime aan te klagen en ondersteuning te bieden aan de slachtoffers en het verzet in Chili. Dit gebeurde onder andere via de reeds genoemde samenwerking van het Frente met het COLARCH bij het opstellen van de lijsten voor de visumprogramma's. Dit samenwerkingsverband van de plaatselijke opvangorganisaties met het Chileense partijennetwerk werd door velen als positief ervaren. Het was een goede methode om duidelijkheid en zekerheid te verkrijgen omtrent de motieven van de vluchtelingen. Van het amalgaam dat vandaag van immigranten wordt gemaakt was toen geen sprake. Q. meent dat de consultatie van het plaatselijke politieke netwerk van vluchtelingen en het opstellen van overheidsprogramma's een goede werkwijze was om dit te vermijden. Sommige van de geïnterviewden waren daarentegen niet tevreden over de werking van de partijen in ballingschap. Ze vonden het erg gesloten groeperingen die vooral voor de eigen militanten instonden. Er waren tevens vele interne spanningen en

fracties en men betreurde de onbekwaamheid om een gemeenschappelijke structuur op te bouwen. Voor bepaalde grote activiteiten verenigde men zich, maar verder ageerde iedere partij vooral apart.

De politieke partijen organiseerden ook verschillende culturele en politieke activiteiten om geld in te zamelen ter ondersteuning van de strijd in Chili. Hiertoe werden contacten gelegd met zusterpartijen, syndicaten en andere organisaties in België zoals CEAL, COLARCH, Casa Chile, Latijns-Amerikacomités, ... Vooral de septembermaanden waren steeds gevuld met diverse solidariteitsacties.

Niet enkel in de schoot van partijen werd uitdrukking gegeven aan de solidariteit. De dynamiek die zich op dat vlak in ballingschap heeft ontplooid, was bijzonder. Er bestonden zeer diverse organisatievormen op het vlak van mensenrechten, cultuur, ontmoetingsactiviteiten, medisch-psychologische bijstand, syndicale belangen, de situatie van de vrouwen, ... Een belangrijk solidariteitsnetwerk werd gevormd door de voetbalorganisaties. Het voetbal fungeerde in de eerste plaats als middel om geld in te zamelen dat naar Chili werd gestuurd. Een andere organisatie die van groot belang is geweest voor Chilenen en Latijns-Amerikanen in ballingschap is het COLAT (Collectif Latino-Américain de Travail psycho-social), dat in 1976 in Leuven werd opgericht door de dokters J. Barudy en K. Peebles, beiden politieke vluchtelingen uit Chili. Het collectief bestond uit een interdisciplinaire groep van Latijns-Amerikanen en Belgen, met psychiaters, psychologen, sociaal-assistenten, sociologen, schrijvers en toneelacteurs, onder de academische supervisie van de K.U. Leuven. Vandaag bestaat de organisatie onder de naam EXIL, gevestigd in Brussel. Ze houdt zich nog steeds bezig met de problemen van vluchtelingen, niet alleen uit Latijns-Amerika, maar uit de hele wereld. Het objectief van COLAT was het uitwerken van een programma voor de preventie en behandeling van psychosociale problemen van Latijns-Amerikanen in ballingschap. Enerzijds hield dit in dat COLAT actief deelnam aan de strijd tegen de repressie, de foltering en de schending van de mensenrechten, onder meer door de Europese publieke opinie te informeren en te sensibiliseren. Anderzijds trachtte het centrum de problemen te behandelen die voortkwamen uit de ballingschap, zowel bij volwassenen als bij kinderen.⁽²⁷⁾

Alle geïnterviewden wezen op de evolutie van het verenigingsleven van de jaren 1970-begin 1980 naar dat van de jaren 1990. De spanningen binnen de politieke partijen, de geleidelijke terugkeer van landgenoten, het dalend aantal militanten, de grotere gerichtheid op de uitbouw van het eigen familieleven in België, en vooral de regeringswissel in 1990 luidden een kentering in. De gerichtheid op Chili verzwakte en de activiteiten van de politieke, socio-culturele en sportverenigingen draaiden niet meer rond dezelfde noden en ideeën. Er diende geen geld meer te worden ingezameld voor de politieke gevangenen. Het protest tegen de dictatuur was niet langer actueel. Een aantal voetbalverenigingen en andere socio-culturele verenigingen bestaan nog steeds, maar intussen traden ook andere Latijns-Amerikanen - onder wie ook economische migranten - toe. Het accent in deze organisaties verschoof naar de activiteiten zelf en naar het samenzijn.

Slechts een aantal mensen hebben hun politieke activiteit verdergezet in een Belgische politieke partij. Dit feit lijkt op het eerste gezicht tegenstrijdig, daar vele Chileense ballingen erg gepolitiseerd waren, maar zij waren hierbij sterk op Chili en het einde van de dictatuur georiënteerd. G. vindt het spijtig dat zo weinig Chilenen in België kozen voor een actief engagement in een Belgische politieke partij. Hij meent dat men als groep meer invloed had kunnen uitoefenen, bijvoorbeeld op de huidige immigratiepolitiek.

De (gedeeltelijke) reconstructie van het sociaal referentiekader

Chili heeft niet alleen in de publieke sfeer maar ook binnenshuis steeds een belangrijke rol gespeeld. Men hechtte vooral belang aan de Chileense cultuur (het eten, de muziek, de geschiedenis, de gewoonten, de literatuur, de taal, ...) en de familie ginds. In sommige gevallen werd er bewust voor gekozen om binnen het gezin weinig of niet over de politieke situatie en ervaringen van de ouders te spreken. Anderen vertelden hun volledige verhaal aan de kinderen en stimuleerden de politisering en sensibilisering omtrent Chili. In bijna alle gevallen werd van bij de aankomst tot vandaag Spaans gesproken thuis. Het bewaren en doorgeven van de taal aan de kinderen werd door iedereen belangrijk geacht. Enerzijds omdat communicatie en talenkennis een bijzondere rijkdom betekent. Anderzijds omdat het een waarde op zich is de geboortetaal te blijven spreken en over te dragen. Bovendien biedt het de mogelijkheid met de familie in Chili te communiceren. Bijna alle geïnterviewden stellen dat ze vandaag in een tweetalige (vaak meertalige) situatie leven. Thuis overheerst het Spaans, in de publieke sfeer en op het werk wordt Frans gesproken.

Iedereen merkte doorheen de jaren een vermindering op van de contacten met Chilenen in België, maar dit betekende niet dat de verbondenheid met het herkomstland verdween. De ballingen kwamen naar hier met een bagage aan herinneringen en gewoonten, waarmee men de band niet kon en ook niet wilde afsnijden. Aspecten als taal, literatuur, bepaalde festiviteiten en tradities, het eten, de muziek, ... blijven voor de meesten nog tot vandaag een belangrijke plaats innemen, ondanks de afname van een actieve en politieke gerichtheid op het land van herkomst en ondanks de bewustwording dat de aanwezigheid in België een permanente vorm heeft aangenomen. Bijna iedereen volgt ook nog de actualiteit en ontwikkelingen in hun land van herkomst. Sommigen zeer oppervlakkig, anderen van dichtbij en zelfs dagelijks via internet. Velen gaven tijdens de interviews nog uitdrukkelijk blijk van een sterke betrokkenheid met de verschillende problemen in Chili zoals de kwestie van de verdwenen personen of de invloed die Pinochet en zijn aanhang in het land blijven behouden. Op verschillende plaatsen in België hebben Chilenen zich verenigd voor de herdenking van de dertigste verjaardag van de dood van Allende en de omverwerping van het UP-regime. Ook de familie in Chili blijft een belangrijke plaats innemen. Voor de meeste geïnterviewden is dit de voornaamste reden om naar Chili te reizen.

STOP DE TERREUR IN CHILI

**GEEN ERKENNING
VAN DE MILITAIRE JUNTA**

LEVE DE «UNIDAD POPULAR»

KOMMUNISTISCHE PARTIJ VAN BELGIË

Affiche van de KPB tegen de erkenning van de militaire junta, 1974

Het bewaren van deze vormen van verbondenheid met het herkomstland via onderlinge contacten, het verenigingsleven of in de gezinssfeer, vormt geen belemmering tot integratie in de Belgische maatschappij. Het heeft daarentegen voor velen een positieve rol gespeeld in hun integratieproces. Voor verschillende van de geïnterviewden bleek het zeer lonend die continuïteit met het verleden te handhaven in België. Zeker in het begin werd het belangrijk geacht mensen te ontmoeten die eenzelfde ervaring hadden meegemaakt en die eenzelfde taal spraken, die uit een plaats kwamen waar men zijn leven had uitgebouwd en waar men familie, vrienden en kennissen had: *"Het is goed voor je moraal om momenten, dingen, herinneringen en ervaringen met mensen met eenzelfde achtergrond te delen, om je niet alleen te voelen, om te bewegen en te praten"*, zegt L. Er zijn immers dingen die fundamenteel anders zijn omdat ze zich ontwikkelen in een heel verschillende samenleving. Wanneer iemand die andere manier van functioneren zijn hele leven heeft gekend, is het aangenaam die in het buitenland terug te vinden. Zo stelde C.: *"Er waren dingen uit Chili, zo typisch, dingen die me blij maakten, ... maar die zo moeilijk in België konden teruggevonden worden, bv.: de humor, de manier om mekaar te benaderen, de manier om iets te vertellen, ..."* Ze meent dat in iedere mens de nood bestaat om zich te verenigen met personen met dezelfde wortels. R. stelt dat organisatievormen die hierop geënt zijn, moeten bewaard en ontwikkeld worden: *"Je mag je wortels immers niet verloochenen. Dit mag ook niet vereist worden. Het bestaan van een centrum voor Spanjaarden, Turken, Palestijnen, ... dat valt enkel aan te moedigen."* S. vertelde: *"Er is een ogenblik geweest, nl. rond de jaren '80, toen ik besliste om me volledig toe te leggen op een ontplooiing van mijn leven hier, dat ik me wilde onttrekken aan de activiteiten i.v.m. Chili. Ik wilde me integreren. Men moet immers het leven hier accepteren. Maar later zag ik in dat die contacten met Chilenen of die activiteiten en organisaties rondom Chili in feite niet negatief zijn en mijn integratie niet in de weg stonden. Het biedt de mogelijkheid bepaalde ervaringen die een welbepaalde betekenis voor iemand hebben met anderen te delen. Het mag gewoon niet overdreven worden."*

Maar ook de contacten met Belgen werden door elkeen als een essentieel onderdeel van het integratieproces beschouwd. Door geen van de geïnterviewden werd dit als problematisch ervaren. Gevoelens van racisme of misprijzen werden niet ondervonden. Integendeel, eenieder ervaaarde een bijzondere betrokkenheid van de publieke opinie bij de gebeurtenissen in Chili. Op radio, televisie en in publieke evenementen trad het land regelmatig op de voorgrond. Sommigen werden op straat aangesproken of buurtbewoners kwamen langs om hulp te bieden of naar de toestand in Chili te informeren. *"Dit was bijzonder belangrijk als vluchteling: het gevoel te krijgen dat men zich voor u interesseert, dat er een bereidheid bestaat u te ondersteunen"*, stelt N. Iedereen merkte wel op dat de solidariteit met Chili bijzonder was: *"Over het algemeen bestond er een goede opvang voor vluchtelingen in die jaren, maar de specifieke solidariteit met Chili maakte ons tot bevoorrechtten onder de vluchtelingen"*, zo stelt P. *"We werden beschouwd als de vertegenwoordigers van een uniek proces in Latijns-Amerika. [...] Er heerste zelfs een zekere bewondering."* In dit opzicht werd door vele geïnterviewden de vergelijking doorgetrokken met de huidige vluchtelingensituatie: de afwijzing of het misprijzen ten opzichte van vluchtelingen zoals ze dat vandaag waarnemen, werd door hen nooit als dusdanig ervaren.

De persoonlijke contacten die de geïnterviewden vandaag met de plaatselijke bevolking onderhouden variëren sterk. Vaak reiken ze niet verder dan de publieke sfeer en de werkomgeving. De mate waarin men bepaalde contacten wil uitdiepen is natuurlijk een persoonlijke keuze en houdt verband met voorkeuren in de privésfeer: ze doen zich voor binnen de sociale sectoren die relevant zijn voor de persoon in kwestie, vanuit de eigen interesse (sport, cultuur, politiek, ...) en in het milieu waarmee men zich op bepaalde vlakken identificeert. Dit geldt trouwens evenzeer voor de contacten die tussen Chilenen onderling worden onderhouden. Factoren als sociale en politieke achtergrond, opleidingsniveau, geografische verschillen en individuele persoonlijkheid maken dat ook tussen de Chilenen onderling aanzienlijke verschillen bestaan. Het beantwoordt bijgevolg niet aan de realiteit om in termen van 'de Chileense gemeenschap' te spreken, alsof allen eenzelfde sociaal-culturele eenheid zouden vertegenwoordigen.

Terugkeer?

Ondanks het feit dat de meesten onder de geïnterviewden aanvankelijk overtuigd waren van een snelle terugkeer, wonen ze na 20 à 25 jaar nog steeds in België en heeft de overgang van dictatuur naar democratie in Chili hen niet tot een definitieve terugkeer aangezet.

Toen A. en haar man beslisten om te blijven, hebben ze een huis gekocht. D. begon de nodige stappen te ondernemen om de Belgische nationaliteit te verkrijgen. Toen T. eind jaren 1980 besloten had hier te blijven, begon ze vrienden te maken, het land en de cultuur beter te leren kennen, de taal goed te leren, een beroepsopleiding te volgen, een cursus tekenen, ... Pas 18 jaar na haar aankomst dacht ze werkelijk aan 'integratie', zo stelt ze. P. solliciteerde voor een job binnen de sector waarin hij ook in Chili werkte. Zijn start op die plaats heeft voor hem het probleem van de terugkeer opgelost.

Bij de meesten gaf de familiale situatie de doorslag om in België te blijven. De kinderen waren hier opgegroeid en hadden in België een leven uitgebouwd met eigen contacten. *"Ze hebben hier hun leven gemaakt [...]", zei A., "[...], ze zouden hetzelfde gevoel krijgen dat ik heb gekend, hetzelfde verdriet om te moeten vertrekken."* Chili betekende voor vele kinderen het land vanwaar de ouders afkomstig waren, maar het was niet hun land. Zo stelden enkelen onder de geïnterviewden dat hun kinderen *"meer Belg zijn dan Chileen"*.

Het ontbrak velen ook aan de nodige middelen om zich opnieuw in Chili te installeren. Alles diende vanaf nul te worden herbegonnen: vriendschappen heropbouwen, een woonplaats vinden, werk zoeken, ... Een veelgehoorde reden was de angst zich vreemdeling te zullen voelen in Chili en voor een tweede maal ontworteld te geraken. Door sommigen werd dit zelfs als een tweede ballingschap beschouwd. Ten eerste heerst in Chili een vooroordeel ten opzichte van hen die uit ballingschap terugkeren, *"zij die de strijd destijds hebben achtergelaten"*. Maar bovenal is Chili veranderd. Het is niet

meer het land dat de generatie van de jaren 1970 heeft verlaten. Het militaire regime heeft de Chileense samenleving gewijzigd. Bovendien zijn ook de ballingen zelf veranderd. Ze zouden moeite hebben zich terug aan te passen aan bepaalde maatschappelijke normen en waarden. H. keerde voor enkele jaren terug naar Chili en ervaarde vooral de grotere sociale kloof die er heerste. E. vertelde dat ze eind jaren 1980 naar Chili is gegaan om een definitieve terugkeer voor te bereiden. "Maar ik was erg onder de indruk van wat ik in Chili zag. Het land was veranderd en ik was veranderd. Het meest onverdraaglijke in die situatie was dat ik me vreemdeling voelde in eigen land. Ook in België voel ik me vreemdeling, maar op een andere manier. Ik woon in een land dat niet het mijne is, maar ik voel me er wel goed. Het moeilijke in Chili was het gevoel vreemdeling te zijn in een land waarvan ik had gedacht dat het tot mijn dood het 'mijne' zou zijn. Een deel van onze wortels ligt hier", besluit C. Net zoals bij de aankomst in België het verleden niet kon worden uitgewist, speelde diezelfde factor een rol bij de beslissing om niet naar Chili terug te keren.

Deze bijdrage is een beknopte en herwerkte versie van de publicatie *Chilenen in ballingschap. Het migratieproces, de opvang en de integratie van Chileense ballingen in België (1973-1980)*. Brussel: VUBPRESS, 2002, p. 230. De gegevens in deze bijdrage zijn voornamelijk gebaseerd op de persoonlijke dossiers van ongeveer 600 Chileense vluchtelingen waar-toe inzage werd verschaft door de opvangorganisaties die instonden voor het onthaal van de vluchtelingen uit Chili, archiefstukken van deze opvangorganisaties, *Parlementaire Handelingen*, *Bulletin van vragen en antwoorden*, interviews met medewerkers van opvangorganisaties en solidariteitsorganisaties die zich met de kwestie van de Chileense vluchtelingen bezighielden tijdens de jaren 1970, en vooral de interviews met 20 ballingen uit Chili, die vandaag in Brussel wonen en die in de besproken periode in België zijn aangekomen. Om redenen van privacy werden de initialen van de geïnterviewden vervangen door de opeenvolgende letters van het alfabet.

- (1) L.H. OPPENHEIM, *Politics in Chile: democracy, Authoritarianism and the search for development*, Westview-Boulder, 1993, pp.117-120; J. DE KIEVID, *Brood, werk, gerechtigheid en vrijheid: Chili tussen dictatuur en democratie*, Amsterdam: Uitgeverij Ravijn, 1993, pp.11-12; K. WELLINGA, *Dictatuur, censuur en cultuur. Culturele repressie en verzet onder de dictaturen van de Cono Sur*. In: K. KOONINGS en D. KRUIJT (eds.), *Democratie en dictatuur in Latijns-Amerika*, Amsterdam: Thela Publishers, 1996, p. 107; B. LOVEMAN en T.M. DAVIES (eds.), *The Politics of Antipolitics. The Military in Latin America*, Lincoln: University of Nebraska Press, 1978, pp. 269, 409; P.E. SIGMUND, *Chile*. In: H.J. WIARDA en E.K. HAVEY (eds.), *Latin American Politics and development*, Westview-Boulder, 1979, p. 154; A. VALENZUELA, *Chile: Origins and consolidation of a Latin American Democracy*. In: L. DIAMOND, J.J. LINZ en S.M. LIPSET (eds.), *Democracy in Developing Countries. Latin America*, Boulder: Lynne Rienner, 1999, p. 222; A. VALENZUELA en J.S. VALENZUELA, *Military Rule in Chile: Dictatorship and Oppositions*, Baltimore: The John Hopkins University Press, 1986, pp.187-191.
- (2) M. EASTMOND, *The Dilemmas of Exile, Chilean refugees in the USA*, Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg, 1997, p. 7; P. HEBINCK, *De Ballingschap: De problematiek van de Latijns-Amerikaanse politieke vluchtelingen in Nederland*, Nijmegen, 1979, pp.15-16, 26-27; L.W. HOLBORN, *Refugees: world problems*. In: D.L. Sills (ed.), *International encyclopedia of the social sciences*, New York, 1968, p. 367; A. VAZQUEZ en A.M. ARAUJO, *Exils Latino-américains, la malédiction d' Ulysse*, Paris: L' Harmattan, 1990, p. 12.

- (3) P. ANDUEZA, *Recherche Anthropologique sur une Politique de Rapatriement. Le cas des Réfugiés Chiliens en Belgique*, K.U.Leuven, licentiaatsverhandeling Sociale en Culturele Antropologie, Leuven, 1994, p. 3; M.I. CASTILLO en I. PIPER, *Jovenes y Procesos Migratorios*, Santiago: ILAS, 1996, pp. 44-45; P. HEBINCK, *De Ballingschap [...]*, p. 28; R.A. ZOLBERG, A. SUHRKE & S. AGUAYO, *Escape from Violence: conflict and the refugee crisis in the developing world*, New York: Oxford University Press, 1989, p. 201; D. KAY, *Chilean in exile: Private Struggles, Public Lives*, Londen: Macmillan, 1987, p. 21; A. VASQUEZ & A.M. ARAUJO, *Exils latino-américains [...]*, p. 39.
- (4) D. KAY, *Chilean in exile [...]*, pp. 50-51, 202-204; M.I. CASTILLO en I. PIPER, *Jovenes [...]*, p. 44.
- (5) *Parlementaire Handelingen*, Kamer, Buitengewone Zitting 10.07.74, p. 1082.
- (6) Deze gegevens zijn gebaseerd op de interviews met N. L. F. (drie Chileense ballingen aangekomen in België in 1973-1974 via de Belgische ambassade) door Y. Cieters, 14 december 2000, 20 december 2000 en 13 januari 2001. Ook de hieropvolgende getuigenissen en citaten m.b.t. het vluchtproces, de opvang en het integratieproces van de betrokkenen zijn gebaseerd op de interviews van 20 Chileense vluchtelingen, vandaag woonachtig in Brussel en aangekomen in België tussen september 1973 en december 1979.
- (7) COPACHI of het Comité Pro Paz Chile werd opgericht in 1973 door vertegenwoordigers van verschillende Kerken. Het bood onder andere juridische, economische en medische bijstand aan slachtoffers van het regime en voorzorg hen ook van een toevluchtsoord of hielp mensen in gevaar de tocht naar het buitenland te ondernemen. In 1974 kwam het COPACHI in openlijke confrontatie met de overheid, die het comité niet langer beschouwde als een humanitaire organisatie maar als deel van de oppositie. Na de opheffing van COPACHI besliste de Kerk van Santiago het Vicaria de la Solidaridad (Vicariaat van de Solidariteit) op te richten. Het Vicariaat ontplooië een netwerk van sociale diensten als buffer tegen de groeiende armoede en verzette zich met klem tegen de mensenrechtenschendingen van het regime. CONAR werd opgericht in 1974 en bood onder meer hulp aan buitenlanders en Chileenen die het land wensten te ontvluchten. In 1975 ontstond uit CONAR de interkerkelijke organisatie FASIC (Fundación de Ayuda Social de las Iglesias Chilenas-Stichting voor Sociale Hulp van de Chileense Kerken). Deze bood sociale en psychische hulpverlening aan (ex)-politieke gevangenen, hun familieleden, familieleden van vermisten en later ook aan teruggekeerde ballingen.
- (8) A. ANGELL en S. CARSTAIRS, The Exile question in Chilean Politics. In: *Third World Quarterly*, 9(1988)1, pp. 151-152.
- (9) *Bulletin van vragen en antwoorden*, nr. 13, Kamer, Zitting 1974-1975, p. 847; vraag nr. 46 van Glinne 'Politieke Gevangenen'; Parl. Hand., Kamer, Buitengewone Zitting 10.07.1974, p. 1082; Interview met R. De Schutter (voormalig secretaris van het ABVV Brussel-Halle-Vilvoorde en voormalig voorzitter van het COLARCH in 1975-1976) door Y. Cieters, 27 oktober 2000.
- (10) *Bulletin van vragen en antwoorden*, nr. 13, Kamer, Zitting 1974-1975, pp. 847-848; vraag nr. 46 van Glinne 'Politieke Gevangenen'; *Bulletin van vragen en antwoorden*, Senaat, Zitting 1975-1976, p. 1210; vraag nr. 63 van Schugens aan minister van Justitie en p. 1323; vraag nr. 56 van Schugens aan minister van Buitenlandse Zaken: 'Chileense vluchtelingen'.
- (11) Caritas en Solidarité Protestante: persoonlijke dossiers van vluchtelingen uit Chili; Interview met J. Becker (voormalig medewerker van CEAL) door Y. Cieters, 28 oktober 2000.
- (12) COLARCH: Le Colarch, 15 ans après. In: *Amnesty International*, (november 1989)14, pp. 8-9; COLARCH: vergaderverslag 30 april 1980; A. MARTI, Situation juridique et sociale des réfugiés politiques chiliens résidant en Belgique. In: M. ALVAREZ GARCIA en J.J.A. SALMON (eds.), *10 ans de relations entre le Chili et les pays de la Communauté européenne*, Bruxelles: CEAL/ULB, 1983, p. 243-244; Interview met D. de Wouters.
- (13) *Bulletin van vragen en antwoorden*, nr. 14, Kamer, Buitengewone Zitting 1977, p. 511; vraag nr. 17 van D'Haeseleer 'Politieke Vluchtelingen in België'; COLARCH: Informatieblad opgesteld na de sluiting van COLARCH door secretaris-generaal D. de Wouters; COLARCH: wijzigingsclausule nr. 1 bij de conventie inzake de stichting van COLARCH/KOLOCH; COLARCH: wijzigingsclausule nr. 2 bij de conventie inzake de stichting van COLARCH/KOLOCH; Interview met D. de Wouters; A. MARTI, *Situation juridique [...]*, pp. 243-244; COLARCH: map met vergaderverslagen van 1990-1994.
- (14) H. VALDES CIFUENTES, *Colarch, Une expérience d'accueil de réfugiés*, UCL, licentiaatsverhandeling Faculteit voor Economische en Sociale Politiek, 1991-1992, pp. 20-21; 84-86.
- (15) COLARCH: briefwisselingen met het Frente; Interview met R. De Schutter; Interview met D. de Wouters; Interview met J. Becker; COLARCH: vergaderverslagen van 25 juni 1975; 23 juli 1975; 9 september 1975; 16 jan. 1976; 15 maart 1976; 14 april 1976; 27 april 1976; 7 april 1977; 13 april 1978; 18 maart 1980; 7 juli 1980; COLARCH: stichtingsconventie; Interview met K. T. R. O en I (Chileense ballingen, aangekomen

- in België in 1975, 1976 en 1979, en opgevangen door COLARCH) door Y. Cieters, december 2000-januari 2001.
- (16) Interview met D. de Wouters; Interview met J. Becker; Interview met M. Bockaert; A. MARTI, ... p. 240; Interviews met J., S., G. en M. (niet-programmavluchtelingen aangekomen in België tussen januari 1975 en december 1979) door Y. Cieters, 14 januari 2001, 9 december 2000, 20 december 2000, en 15 december 2000.
- (17) KELA: *Latijns-Amerika-bulletin*, (januari-februari 1974), p. 6; Interview met J. Becker; CEAL: archiefdoos 'Accueil avant Colarch'; CEAL: jaarmap 1974: dossier 'Ge zult het kerkhof zijn voor de vrijen of het toevluchtsoord tegen de verdrukking-Le tombeau des libres ou le refuge contre la répression', 1974, pp. 8-9.
- (18) Het onderzoek naar het aantal vluchtelingen uit Chili in België tussen 1973 en 1980 gebeurde op basis van de cijfers doorgegeven door het Nationaal Instituut voor de Statistiek en de Dienst Vreemdelingenzaken; D. KAY, *Chilean in exile [...]*, pp. 202-204; Interview met D. de Wouters door Y. Cieters, 16 november 2000.
- (19) H. VALDES CIFUENTES, *Colarch, Une expérience [...]*, p. 29; P. HEBINCK, *De Ballingschap [...]*, pp. 34-39, 123-124; A. VASQUEZ & A.M. ARAUJO, *Exils latino-américains [...]*, pp. 12, 35; COLARCH: persoonlijke dossiers van ± 600 Chileense vluchtelingen.
- (20) Interviews met de heer J. Cleemput, adviseur Hulp in België, Caritas Internationaal Hulpbetoon; met mevr. A. Wolpers, Aide aux Personnes Déplacées; met mevr. L. Biacsko-Harts, voormalig verantwoordelijke van de sociale dienst van Solidarité Protestante; met J. Becker, R. De Schutter, en D. de Wouters; persoonlijke fiches en dossiers van vluchtelingen uit Chili van de opvangorganisaties Caritas, Solidarité Protestante en Entraide Socialiste; archiefdoos 'Chili' van Solidarité Socialiste; *Van Hart tot Hart*, driemaandelijks informatieblad uitgegeven door de Dominique Pire stichting, vzw., (juli 1979)64, p. 5; (april 1974)43, pp. 13-14; (juli 1978)60, p. 7.
- (21) CEAL: doos 'Accueil avant Colarch': dossier 'expulsions'; perscommuniqué van 14.02.1973; briefwisseling met ministerie van Justitie, maart 1974; CEAL-jaarmap 1974: solidariteitsoproepen; Sago-dossier 'De Chileense vluchtelingen', 18 februari 1974, p. 15; *De Volksgazet*, 15.12.1973, p. 11; *La Cité*, 06.03.1974 en 27.02.1974; *Le Drapeau rouge*, 23-24.02.1974, p. 5.
- (22) Deze analyse is gebaseerd op archiefstukken van COLARCH (stichtingsconventie, vergaderverslagen, solidariteitsoproepen, briefwisseling met officiële instellingen, persoonlijke dossiers van vluchtelingen uit Chili ...) en de licentiaatsverhandeling van H. VALDES CIFUENTES, *Colarch [...]*, pp. 8, 14-22, 73-74, 81-92.
- (23) Interview met J. Cleemput; Interview met L. Biacsko-Harts; Solidarité Protestante: fiches van vluchtelingen uit Chili; APD: *Réfugiés d'hier-Réfugiés d'aujourd'hui*: periodieke uitgave, (september 1982)13; *Van Hart tot Hart*, (juli 1977)56, p. 8, 10; Solidarité Socialiste: doos 'Chili'; Briefwisseling ES-COLARCH, 1 september 1976; COLARCH: map met vergaderverslagen van 1975; Briefwisseling met HCR, febr.1975; COLARCH: akkoord tussen Oxfam en het HCR van 14 mei 1975; COLARCH: map 'Accord HCR 1977': akkoord tussen Oxfam en het HCR 1977 van 10 december 1977; COLARCH: map 'Accord HCR 1982': akkoord met HCR in 1982 in verband met het project onthaal en integratie van vluchtelingen afkomstig uit Chili of andere landen van Latijns-Amerika, 30 december 1982.
- (24) J. RAMAKERS, *Asiel en migratie*, K.U.Leuven, 1992, vol. 2., p. 9; OCIV: *Gast-vrij België ... Vluchtelingenonthaal in de praktijk*, Brussel: Koning Boudewijnstichting, 1993, p. 14; A. MARTI, *Situation juridique [...]*, p. 244; Interview met D. de Wouters.
- (25) *Bulletin van vragen en antwoorden*, Kamer, 1974-1975, Glinne, p. 849; Koninklijk Besluit van 19.02.1974; A. MARTI, *Situation juridique [...]*, pp. 236-237; Interview met R. De Schutter; Interview met D. de Wouters; Interview met L., Chileense vluchteling aangekomen in België in 1979; Interview met L., Chileense vluchteling aangekomen in België in 1973; COLARCH: vergaderverslagen van 22 april 1975, 11 okt. en 13 dec. 1978, 5 nov.1980; COLARCH: infoblad *Réfugiés du Chili*, sept. 1975; COLARCH: ABOS: archiefstukken i.v.m. Chili.
- (26) De gegevens, citaten en meningen die hieronder zijn weergegeven, zijn volledig gebaseerd op de interviews van 20 ballingen uit Chili, vandaag woonachtig te Brussel, die tussen 1973 en 1980 naar België zijn gekomen.
- (27) A. MARTI, *Situation juridique [...]*, p. 253; *Franja, Revue du Collectif latino-américain de travail psycho-social*, COLAT, Leuven, (1977-1983)12, p. 14.

Over oude wijn in nieuwe zakken: van haardtoelage tot sociaal-pedagogische toelage

Sophie Bollen, Amsab-Centrum Antwerpen

In dit artikel belicht ik de historiek van de sociaal-pedagogische toelage (spt). Medio jaren 1970 werd immers een maatregel doorgevoerd die voorzag in een geldelijke vergoeding voor de ouder die 'thuisopvoedingsarbeid' verrichtte. De spt bleek echter een doodgeboren kind, tot grote opluchting van de (linkse) vrouwenbeweging die de premie beschouwde als een flinke stap terug in het emancipatieproces. Recentelijk werden echter opnieuw voorstellen gelanceerd om ouders die hun job opzeggen om zorgarbeid in het gezin te verrichten, een vervangingsinkomen te geven. De huidige actieve welvaartsstaat blijkt immers te kampen met een falende capaciteit om de behoefte aan zorg voor het inactieve deel van de bevolking op te vangen. De vorige minister van Welzijn Mieke Vögels (Agalev) meende dat het vermogen van de overheid om zorgarbeid uit handen van het gezin te nemen grenzen kent, zowel op budgettair als op ethisch vlak. Als pleitbezorgster van de (her)waardering van de thuisverzorging voerde zij een inkomenscompensatie in voor werknemers die een ongeneeslijk ziek familielid verzorgen. De minister speelde ook met het idee om deze regeling uit te breiden tot ouders die ervoor kiezen zich voltijds aan de opvoeding van hun kinderen te wijden. ⁽¹⁾Het huidige tijdskredietsysteem dat in de plaats kwam van het vroegere stelsel van loopbaanonderbreking, laat dit eigenlijk reeds toe voor een bepaalde periode. Ook de sp.a is het idee van een opvoedersvergoeding genegen. De vorige sp.a-minister van Begroting, Maatschappelijke Integratie en Sociale Economie, Johan Vande Lanotte, stelde in januari 2003 voor om een ouderschapsvergoeding voor een periode van zes maanden in te voeren. ⁽²⁾

Het idee om de thuisblijvende moeder een geldelijke vergoeding toe te kennen, dateert al van lang voor de jaren 1970

De haardtoelage

Het idee om de thuisblijvende moeder een geldelijke vergoeding toe te kennen, dateert al van lang voor de jaren 1970. De voorloper van de opvoedingspremie was de haardtoelage, ingevoerd in 1949. De haardtoelage kaderde in een beleid dat tot doel had de vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie af te remmen. De beleidsvoerders hoopten hiermee arbeidsplaatsen vrij te maken voor de mannelijke werklozen. Dit tewerkstellingsbeleid werd ingezet in de jaren 1930 en kende een vervolg na WO II.

Reeds in 1934 lanceerde de katholieke senator Georges Rutten een wetsvoorstel om de vrouwenarbeid te beperken in de industrie en de tertiaire sector.⁽³⁾ Volgens Rutten was het om meerdere redenen noodzakelijk dat moeders zich voltijds aan de opvoeding van hun kroost wijdden. De zorg voor het gezin was de 'natuurlijke' plicht van de vrouw. Bovendien had de buitenshuisarbeid van de vrouw negatieve gevolgen voor haar fysieke en morele gezondheid. Miskramen en zuigelingensterfte zouden in verband te brengen zijn met vrouwenarbeid. De werkende vrouw werd zelfs medeverantwoordelijk geacht voor de jeugdcriminaliteit. Werkende vrouwen namen daarenboven de jobs in van werkloze mannen. Rutten verwees naar de encycliek *Quadragesimo Anno* waarin gesteld werd dat de eerste taak van de moeder de opvoeding van de kinderen was en waarin ook werd gepleit voor het instellen van een 'gezinsloon' of kostwinnersloon.⁽⁴⁾ Maar Ruttens voorstel was evenzeer geïnspireerd op de economische omstandigheden. De wereldwijde economische crisis maakte dat de werkloosheid schrikbarende proporties aannam. De katholiek-liberale regeringen Ch. De Broqueville (22 oktober 1932-13 november 1934) en G. Theunis (20 november 1934-19 maart 1935) probeerden de crisis te lijf te gaan door onder meer te besnoeien in hun eigen personeelsuitgaven. Vooral werkende gehuwde vrouwen moesten het hierbij ontgelden. Het KB van 13 mei 1933 stelde een loonsvermindering in voor vrouwelijke rijksambtenaren die met een rijksambtenaar waren gehuwd.⁽⁵⁾ Op 31 mei 1933 werd een KB uitgevaardigd dat volledig werkloze gehuwde vrouwen uitsloot van de werkloosheidsverzekering. Het KB van 29 januari 1935 verzachtte deze maatregel enigszins: gehuwde vrouwen die gezinshoofd waren, kregen wél recht op een werkloosheidvergoeding. Hetzelfde KB bepaalde dat een mannelijke werkloze zijn uitkering verminderd zag met een vierde van het loon van zijn echtgenote. Zes dagen eerder werd een KB uitgevaardigd dat een loonblokkering instelde voor vrouwelijke rijksambtenaren en onderwijzeressen. Verder werd gepoogd om vrouwen de toegang tot het rijksambt te ontfangen: de ministeriële besluiten van 12 april en 30 juli 1934 bepaalden dat alle staatsbetrokkingen voortaan voorbehouden waren voor mannelijke kandidaten. Ook in de privésector probeerden de beleidsvoerders de vrouwenarbeid in te perken door aan de minister van Arbeid en Sociale Voorzorg de mogelijkheid te geven tewerkstellingsquota voor werkneemsters in te stellen per bedrijf.⁽⁶⁾ Het wetsvoorstel-Rutten werd medeondertekend door de twee katholieke senatoren, Paul Segers en Cyrille Van Overbergh, maar werd nooit in overweging genomen.⁽⁷⁾

De regering-P. Van Zeeland, een katholiek-liberaal-socialistische coalitie (25 maart 1935 - 26 mei 1936), vaarde een andere koers. Er werd een commissie voor vrouwenarbeid opgericht die ondanks haar louter adviserende functie, het tewerkstellingsbeleid sterk beïnvloedde en bijdroeg tot de afschaffing van voornoemde beperkende maatregelen. Opvallend is echter wel dat de commissie vooral praktische en economische bezwaren uitte tegen deze maatregelen⁽⁸⁾; het recht op arbeid van de vrouw gold niet als argument.

Ook in de andere Europese landen vonden soortgelijke ontwikkelingen plaats. Gehuwde vrouwen werden door allerhande maatregelen en stimuli ertoe aangezet om hun baan op te geven of zagen hun sociale rechten inzake werkloosheidsverzekering afbrokkelen.⁽⁹⁾ Zo voerde Frankrijk in 1939 een vergoeding in voor moeders die thuisbleven om zich aan de opvoeding van hun kinderen te wijden.⁽¹⁰⁾

Na WO II zette de Belgische overheid haar beleid ten aanzien van vrouwelijke werkkrachten gewoon voort. Ondanks een licht herstel tijdens de directe naoorlog, kampte de Belgische arbeidsmarkt nog steeds met een sterke werkloosheid. Moeders met jonge kinderen bleken een geschikte, duidelijk afgebakende categorie te vormen voor een ontradend tewerkstellingsbeleid. Hierbij werden niet enkel financiële impulsen aangewend maar tevens morele argumenten inzake de plichten van de vrouw ten opzichte van de ganse maatschappij. In de parlementaire debatten voor de invoering van de haardtoelage werd dit morele aspect sterk benadrukt. Voortrekster in deze debatten was de katholieke senator Maria Baers die in 1946 een wetsvoorstel indiende om de thuisblijvende moeder een verhoogde kinderbijslag toe te kennen. Het zou echter nog tot 1949 duren tot de haardtoelage door middel van een regentsbesluit werd ingevoerd.⁽¹¹⁾ De toelage bedroeg 100 frank per maand en werd nadien tweemaal verhoogd.⁽¹²⁾

In 1955 verlaagde de socialistische regering-A. Van Acker (22 april 1954-2 juni 1958) dit bedrag. Dit leidde tot hevig protest binnen de katholieke partij en haar zuilorganisaties. CVP-senator Jeanne Driesen zag hierin een misprijzen van de regering ten opzichte van de rol van de thuisblijvende moeder die anders best wat aanmoediging kon gebruiken. Bovendien betekende de haardtoelage voor vele gezinnen een belangrijke aanvulling op het inkomen, aldus Driesen. Ze beschuldigde de coalitie ervan dat ze de toelage viseerde omdat ze was totstandgekomen onder een CVP-regering, wat de socialistische minister van Arbeid en Sociale Voorzorg Léon-Eli Troclet overigens beaamde!⁽¹³⁾ Bij de hervorming van de kinderbijslagregeling in 1957 schafte Troclet de haardtoelage dan ook af.⁽¹⁴⁾

De werkelijke reden tot afschaffing van de toelage was echter ingegeven door politiek opportunisme, gebaseerd op het veranderde economische klimaat. Vanaf het begin van de jaren 1950 ging het terug bergop met de economie. Door een aantal factoren was de beschikbare mannelijke actieve bevolking echter geslonken. Het tekort aan arbeidskrachten kon de economische expansie in het gedrang brengen. Naast gastarbeiders werden plots ook vrouwen aangemoedigd om de arbeidsmarkt te betreden. De over-

*Optocht waarin geprotesteerd wordt tegen de beperkende
maatregelen inzake vrouwenarbeid, jaren 1930*

heid probeerde buitenshuisarbeid aantrekkelijk te maken, onder meer door deeltijdse arbeid te promoten, die werd voorgesteld als een ideale manier om gezin en werk te combineren.⁽¹⁵⁾ Het zou echter nog tot het eind van de jaren 1960 duren voor een begin werd gemaakt met de uitbouw van een volwaardige collectieve kinderopvang.

De spt: geesteskind van de Bond van Grote en Jonge Gezinnen

De aantasting van de haardtoelage ontketende niet alleen een storm van protest binnen de christelijke zuil, maar ook bij de Bond van Grote en Jonge Gezinnen (BGJG). Bij de verlaging van de haardtoelage in 1955 organiseerde de BGJG een protestbetoging te Brussel waaraan 10.000 leden deelnamen. Tijdens haar studiedagen van mei 1959 eiste de gezinsorganisatie de herinvoering van de toelage en in 1963 werd in het kaderblad van de BGJG opnieuw het idee gelanceerd om de opvoedersvergoeding terug in te voeren. De jonge bondsvoorzitter en CVP-volksvertegenwoordiger Frans Van Mechelen maakte van de sociaal-pedagogische toelage (spt) - de vroegere haardtoelage werd door hem herdoopt met een meer modieuze en moderne benaming - zijn paradepaardje. In zijn nieuwjaarstoespraak van 1967 kondigde hij aan dat de spt voortaan bovenaan het prioriteitenlijstje van de gezinsorganisatie prijkte. Van Mechelen bestookte de lezers van het ledenblad haast wekelijks met zijn geesteskind. Het doel van de toelage was, zoals de naam liet vermoeden, tweeledig. Ten eerste moest de spt als pedagogisch hulpmiddel het gezin ondersteunen in zijn opvoedende taak. Het gezin, en meer bepaald de thuisopvoeding verstrekt door de moeder, was immers een gegeven dat door geen enkele andere opvoedingsvorm kon worden geëvenaard, aldus Van Mechelen. Daarnaast had de spt ook een sociaal doel in die zin dat de premie het gezinsinkomen verhoogde en de moeder dus niet meer moest werken uit financiële noodzaak. Op die manier zou de spt ook bijdragen tot de emancipatie van de vrouw. Van Mechelen definieerde emancipatie namelijk als de vrije keuze tussen buitenshuisarbeid of de mogelijkheid thuis de zorg op te nemen voor het gezin.⁽¹⁶⁾ De spt was daarom geen alleenstaande maatregel maar kaderde in een breder sociaal statuut voor de moeder. Af en toe liet de bondsvoorzitter zich echter ook verleiden tot minder hippe, natalistische argumenten. De dalende nataliteit bracht de welvaartsstaat in gevaar en een opvoedersloon zou een positief demografisch effect hebben, zoals een soortgelijke maatregel in Hongarije overigens had bewezen, aldus Van Mechelen.

Naarmate de jaren vorderden werd de gezinsorganisatie bij monde van haar voorzitter echter voorzichtiger in haar argumentatie en trachtte ze haar discours te ontdoen van elementen die konden wijzen op enig conservatisme. Nieuwe linkse vrouwenorganisaties schoten immers als paddestoelen uit de grond en met Simone de Beauvoir als profetes was het not done om de vrouw voortaan nog te zeer vast te pinnen op haar moederrol. In *De Bond* verschenen de eerste artikels die wezen op het belang van de vader bij de opvoeding. Andere voorstellen die de feministische kritiek moesten pare- ren waren de beperking van de spt tot de lagere inkomensgroepen en een leeftijdsgrens

voor het op te voeden kind. Toch bleef de moeder voor de BGJG onvervangbaar bij de opvoeding van het jonge kind wegens haar psychologische kwaliteiten. Hoewel in het ledenblad van de Bond af en toe wel voor een betere uitbouw van de kinderopvang werd gepleit, kon je tussen de regels lezen dat thuisopvoeding door de moeder nog steeds bovenal verkozen werd. In 1967 stelde Van Mechelen in een interpellatie in de Kamer dat de overheid de keuze diende te maken tussen de uitbouw van de openbare kinderopvang óf van de spt, waarbij hij argumenteerde dat de invoering van de spt veel goedkoper zou zijn.⁽¹⁷⁾

Veel loze belofes en de programmawet

De eis tot (her)invoering van een opvoedersvergoeding kwam echter niet alleen van de katholieke zuil en van de BGJG. Ook De jonge Volksunie beseftte dat een premie voor de thuisblijvende moeder een dankbaar verkiezingsthema was om te scoren bij het electoraat van huisvrouwen en plaatste de eis tot het toekennen van een maandelijks vergoeding van 1000 frank aan moeders met jonge kinderen in haar partijprogramma van 1962.⁽¹⁸⁾

Het eerste wetgevende initiatief kwam echter toch van CVP-zijde. Op 30 november 1966 diende senator Octavius Verboven een wetsvoorstel in tot wijziging van het kinderbijslagstelsel waarin de premie voor de thuisblijvende moeder vervat zat. Zowel de ministers van het Gezin Marguerite De Riemaecker als van Sociale Voorzorg Placide De Paepe, beiden overigens van CVP-signatuur, gaven te kennen dat zij principieel voor het voorstel gewonnen waren, maar dat ze het te duur vonden. De regeringsverklaring van de roomsrode regering-Eyskens-Merlot/Cools (17 juni 1968 - 8 november 1971) zette de trend voor de daaropvolgende regeerakkoorden. Hierin werd beloofd werk te maken van de *"erkenning van de sociale en opvoedende rol van de moeders"*. Hiertoe werd door de minister van Gezin en Huisvesting Gustave Breyne (BSP) een werkgroep opgericht die een sociaal statuut van de moeder diende op te stellen, zonder tastbaar resultaat weliswaar. Ook de daaropvolgende regering-Eyskens-Cools II (20 januari 1972 - 22 november 1972) beloofde de invoering van een opvoedersvergoeding aan moeders uit lagere inkomensgezinnen. De volgende regering-Leburton-Tindemans-De Clercq (socialisten, christen-democraten, liberalen) (26 januari 1973 - 19 januari 1974) kwam dan weer met een meer voorzichtige belofte. Zij wilde het Beheerscomité van de Rijksdienst voor Kinderbijslagen de mogelijkheid laten om de invoering van een *"bijzondere toelage aan huismoeders in zoverre het gezinsinkomen het vastgestelde bedrag niet overschrijdt en zij tenminste een kind van minder dan drie jaar ten laste hebben"* te onderzoeken. Uiteindelijk kwam de roomsblauwe regering-Tindemans I (25 april 1974 - 18 april 1977) wel haar belofte na toen ze in haar regeringsverklaring stelde dat *"voorrang zal verleend worden aan het invoeren van een sociaal-pedagogische toelage aan gezinnen met een bescheiden inkomen en met kleine kinderen"*. Via artikel 133 sectie 4 quater van de programmawet 1975-1976 werd de spt het parlement 'binnengesmokkeld'. Een vergelijking met de haard-

toelage is hier frappant: deze zag eveneens op verdoken wijze, namelijk door middel van een regentsbesluit, het licht. Door de spt te koppelen aan de programmawet die bol stond van de besparingsmaatregelen, zagen de voornaamste tegenstanders van de spt, met name de socialisten, zich verplicht hun krachten te verdelen in de stemmingsdebatten en kon er dus niet al te lang worden stilgestaan bij de spt.

De spt bleek echter een doodgeboren kind: het KB dat de de toekenningsmodaliteiten diende te regelen kwam er nooit. Op vragen naar het uitblijven van de spt antwoordden zowel de CVP-minister van Sociale Voorzorg De Paepe als zijn opvolger Luc D'Hoore dat het de overheid aan de nodige middelen ontbrak om de maatregel te verwezenlijken wegens de economische crisis.⁽¹⁹⁾ Vraag is natuurlijk of de regering dit niet had kunnen voorzien. Zoals gezegd snoerde de programmawet 1975-1976 de broekriem stevig aan en moesten onder meer de laagste inkomens en het onderwijs het ontgelden.

Een werkloos arbeidsreserveleger

Vooral het hoge en voortdurend stijgend aantal werklozen baarde de overheid grote zorgen en drukte zwaar op de uitgaven in de sociale zekerheid. Gevreesd werd voor het failliet van de welvaartsstaat. Opvallend was het grote aantal werkloze vrouwen. Sinds de jaren 1960 kende de Belgische arbeidsmarkt een groeiende vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie die door de overheid mee werd ondersteund. Opvallend was het grote aantal gehuwde vrouwen met kinderlast dat de arbeidsmarkt betrad. Ook de democratisering van het onderwijs bracht met zich mee dat steeds meer (jonge) vrouwen gingen werken.⁽²⁰⁾ Bovendien kende België in de jaren 1950 en 1960 een sterke verdoken werkloosheid: veel potentieel beroepsactieve vrouwen bleven thuis.⁽²¹⁾ Onder meer door een wijzigend consumptiepatroon kende het tweeverdienersgezin een langzame (her)opgang en betraden vele vrouwen de arbeidsmarkt. Door de horizontale en verticale arbeidsmarktsegregatie - waarbij vrouwen vooral werkzaam waren in een beperkt aantal sectoren en steeds de laagste, uitvoerende functies bekleedden - bleken vrouwen echter zeer kwetsbaar als werknemerscategorie. Automatisering en herstructuringen (onder andere in de textielsector) eisten hun tol. De vrouwelijke arbeidsreserve bleek overbodig geworden maar woog wel door op de sociale zekerheid. Het kostwinnersmodel (bestaande uit een mannelijke kostwinner met een afhankelijke huisvrouw en kinderen) werd terug aangehaald als basis voor de hertekening van de welvaartsstaat. Discriminaties inzake werkloosheidsuitkeringen werden ongedaan gemaakt in de eerste helft van de jaren 1970 maar in 1980 werden er al nieuwe gecreëerd, en wel door drie categorieën van werklozen in te stellen. De uitkeringen voor alleenstaanden en samenwonenden waren (en zijn dat nog steeds) aanzienlijk lager dan de uitkeringen voor gezinshoofden. Vrouwen behoorden voor het overgrote deel tot de eerste twee categorieën.⁽²²⁾ Vrouwenorganisaties kloegen over de 'jacht' van de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (RVA) op werkloze vrouwen en over het feit dat in sommige centra vrouwen werden uitgesloten van een aantal beroepsopleidingen.

De invoering van de spt was dus, naar onze mening, een subtiele manier om vrouwen van de arbeidsmarkt te weren. Vooral het tijdstip van invoering maakt de spt 'verdacht', met name in een periode van krappe overheidsbudgetten, terwijl er onder de vorige regeringen wel een reserve was voor de financiering van de spt. Ook het feit dat de spt als het ware het parlement werd 'binnengesmokkeld' via de programmawet, doet vragen rijzen.

De spt: een delicaat thema

De reden waarom de spt op zulke stiekeme wijze het parlement werd binnengesluisd, had alles te maken met de weerstand die ondertussen tegen deze maatregel gegroeid was, zowel bij bepaalde vrouwenorganisaties als bij de oppositiepartijen. Voor de socialisten kon een dergelijke maatregel absoluut niet door de beugel en kaderde hij in een beleid dat een terugkeer van de vrouw naar de haard beoogde. Niet dat de socialisten altijd zo afkerig hadden gestaan ten opzichte van een opvoederstoelage. Vlak na WO II zagen zij geen graten in het ideaal van de moeder aan de haard, op voorwaarde dat de buitenshuis werkende vrouw op gelijke voet zou worden behandeld met de thuisblijvende vrouw. Ook het ABVV wenste, bij monde van haar nationaal secretaris Nathalis De Bock, de invoering van de haardtoelage, en in 1953 eiste de vakbond zelfs een verhoging van de toelage. In 1956 keerde het ABVV echter prompt zijn kar en eiste de afschaffing van de haardtoelage, wat een jaar later werd verwezenlijkt door de socialistische minister Eli Troclet. Ook de socialistische vrouwenorganisatie SVV was het idee van een opvoederstoelage niet ongenegen. In 1953 ging ze zelfs nog een stap verder door te alluderen op een vergoeding ter compensatie van de economische waarde van het werk verricht door de huisvrouw, een huishoudloon dus.⁽²³⁾

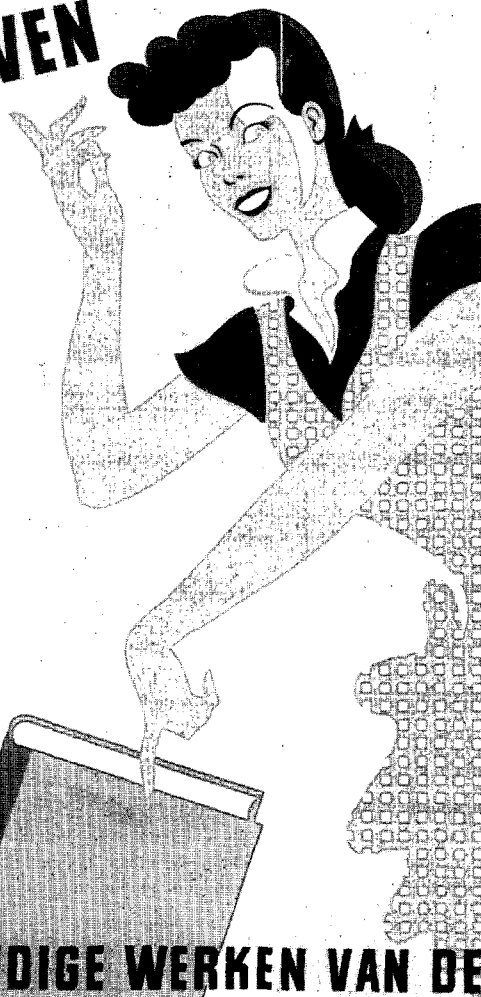
Maar door de ideeën van mei '68 en de nieuwe sociale bewegingen die hieruit voortsporen, kende het feministische gelijkheidsdenken een sterke doorbraak. Maatregelen zoals de spt stonden hier haaks op omdat ze beschouwd werden als symbolen van de oude (patriarchale) orde. De 'traditionele' vrouwenbeweging ging deels mee met deze evolutie en besteedde vanaf het begin van de jaren 1970 aandacht aan gelijkheid van kansen in onderwijs, gezin en arbeid. Jet Nauwelaerts, provinciaal senator en jarenlang federaal SVV-secretaresse van het arrondissement Mechelen, wees tijdens de debatten voor de stemming van de programmawet in 1975, de spt van de hand wegens zijn rolbevestigende karakter. Een gezinspolitiek gericht op een beperkte groep, met name de thuisblijvende moeders, strookte niet met de socialistische visie.⁽²⁴⁾ In 1978 trok Mandy Nauwelaerts in de *Stem der Vrouw* stevig van leer tegen de spt, die als enig doel had de werkloze vrouw terug naar de haard te drijven en de kansengelijkheid die SVV voorstond, belemmerde. Toch vinden we ook een dissidente stem binnen de socialistische vrouwenbeweging: Betty Frantzen-Deley bekende zich in 1975 voorstander van de spt indien tegelijkertijd ook de collectieve kinderopvang werd uitgebouwd.⁽²⁵⁾ Op die manier konden vrouwen een vrije keuze maken tussen arbeid buitenshuis of thuis-

blijven voor de kinderen. Ging het hier om een generatieconflict tussen twee vrouwen? Pas eind jaren 1960 groeide bij de socialistische vrouwenbeweging het besef dat de vrije keuze tussen arbeid buitenshuis of thuisarbeid niet bestond wegens het dominante rollenpatroon. Ook het ABVV had ondertussen bij monde van haar Nationale Vrouwencommissie laten weten dat de spt niet paste in een sociaal-economisch beleid dat zich socialistisch noemde.⁽²⁶⁾

Het duurde wel enige tijd voordat de partijleiding rekening hield met de (gewijzigde) stellingname van haar vrouwen- en vakbeweging omtrent de spt. Pas in 1977 noemde BSP-voorzitter Willy Claes de spt "*een eis waarop wij niet kunnen ingaan*" en meende hij dat het beter was de openbare kinderopvang verder uit te bouwen. Maar misschien was deze wending van de BSP toch niet geheel verrassend. In de drie regeringsverklaringen die beloofden werk te maken van de spt, betrof het van socialistische zijde vooral een toegeving aan de CVP om haar coalitiepartner gunstig te stemmen. De spt was voor de CVP immers een thema waaruit politieke munt kon geslagen worden. De socialistische minister van Gezin en Huisvesting Gustave Breyne kreeg in 1968 de opdracht de spt te verwezenlijken. Hij stelde hiervoor een werkgroep aan die een sociaal statuut van de moeder moest opstellen, waartoe ook een opvoedersvergoeding zou behoren. Ondanks de vertegenwoordiging van de BGJG binnen deze werkgroep, kwam er niets concreets uit de bus. Nog tijdens dezelfde legislatuur werd het Beheerscomité van de Rijksdienst voor Kinderbijslag voor Werknemers belast met het onderzoek naar de toekenningsmodaliteiten van de spt en het bedrag dat hiervoor jaarlijks uit de reserves van de kinderbijslagsector diende gehaald te worden. Het Beheerscomité weigerde zich echter over de spt uit te spreken, wat niet verwonderlijk is aangezien in het Beheerscomité de grootste tegenstanders van de spt, onder meer de syndicale wereld, terug te vinden waren.

Maar niet enkel de symboolfunctie maakte van de spt een gevoelig thema, ook de mogelijke financieringsbron en de toekenningsmodaliteiten maakten van de maatregel een hete aardappel die door de verschillende ministers naar elkaar werd doorgeschoven. Aangezien de spt werd voorgesteld als een maatregel die kaderde in het gezinsbeleid, behoorde de verwezenlijking ervan tot de bevoegdheid van de minister van het Gezin. Zoals hierboven vermeld leidden de beleidsdaden van minister Breyne tot weinig resultaat. Maar ook de volgende minister van het Gezin Léon Servais (die nochtans van PSC-strekking was) ondernam geen doortastende actie om de spt te verwezenlijken. In de regering-Leburton-Tindemans-De Clercq (socialisten, christen-democraten, liberalen) (26 januari 1973 - 19 januari 1974) werd CVP-ster Maria Verlackt staatssecretaris van het Gezin en hoewel zij zich een groot voorstander van de spt noemde, deed ze er niets noemenswaardig mee. Haar opvolger Jos De Saegher (CVP) verklaarde zich akkoord met de spt maar meende dat de financiering ervan diende te gebeuren via de kinderbijslagsector en hiervoor was minister van Sociale Voorzorg Placide De Paepe (CVP) verantwoordelijk. Hij gaf hieraan zijn fiat maar

HUISVROUWEN
VOOR EEN BETERE
HUISHOUDING

RAADPLEEGT
DE HUISHOUDKUNDIGE WERKEN VAN DE
VRIJZINNIGE WERKMANSBIBLIOTHEEK
LEREN VEREERT

*Affiche van de Vrijzinnige Werkmansbibliotheek die zich
specifiek tot de huisvrouwen richt, eind jaren 1940*

stelde dat de ministers van Begroting (CVP) en van Middenstand (PLP) de spt tegelijkertijd zouden moeten realiseren voor ambtenaren en zelfstandigen, aangezien deze beroepscategorieën beschikten over aparte kinderbijslagkassen. In de regering-Tindemans I konden de coalitiepartners het ook moeilijk eens worden over de vraag of de spt moest beperkt worden tot de thuisblijvende moeders of dat ook buitenshuis werkende moeders van de premie konden genieten. Aanvankelijk stonden de liberalen zelfs sceptisch ten opzichte van de spt, maar in ruil voor de belofte tot een gedeeltelijke decumulatie van de inkomens van gehuwden, verleenden zij hun steun aan de invoering ervan.

Reacties vanuit de vrouwenbeweging⁽²⁷⁾

Hoewel de spt ook voor de SVV absoluut niet door de beugel kon, waren het vooral enkele nieuwe, linkse vrouwenorganisaties die actief de strijd aanboden. Vooral het Vrouwenoverlegkomitee (VOK) ging over tot concrete actie. Het ondernam zelfs twee pogingen om de koning van haar standpunt te overtuigen. Met de BGJG werd een vergadering georganiseerd, waarop het VOK vooral zijn ongenoegen kenbaar maakte over het monddood maken van leden van de BGJG die kritiek uitten op de spt. Toen de Bond Zonder Naam tot tweemaal toe een spreuk uitbracht die suggereerde dat de thuisblijvende moeder noodzakelijk was voor een goede ontwikkeling van het kind én de maatschappij, reageerde het VOK eerst met een brief, daarna door zelf een spreuk uit te brengen: *"Vrouwen laat je niet vlooien ... Phil Bosmans wil je kooien."* Op twee vrouwendagen werden anti-spt-pamfletten rondgedeeld, die ook werden verstuurd naar alle volksvertegenwoordigers. Ook de feministische denktank Links en Feministisch (LeF) nam in zijn cahiers de spt grondig op de korrel. Vooral Renée Van Mechelen maakte van de anti-spt-strijd haar persoonlijke kruistocht en wijdde verschillende artikels aan de spt. De Pluralistische Aktiegroep Gelijke Kansen Man en Vrouw (PAG) was aanvankelijk voorstander van de spt maar toen de groep 'verlinkste' werd ook hier de spt resoluut afgewezen. Het anti-spt-standpunt werd evenwel niet enkel uitgedragen door de linkse vrouwenbeweging. Misschien enigszins verrassend is de houding van de politieke vrouwengroep van de CVP, Vrouw en Maatschappij (V&M). V&M wees de spt af wegens het rolbevestigende karakter van de maatregel en wees op de moeilijkheden die vrouwen ondervonden wanneer ze na lange afwezigheid de arbeidsmarkt opnieuw wensten te betreden. Buitenshuisarbeid was volgens V&M één van de absolute voorwaarden tot emancipatie. Het vrijekeuzeargument - dat door de andere christelijke vrouwenorganisaties werd gehanteerd - werd door V&M verworpen als zijnde onrealistisch aangezien deze keuze steeds werd beïnvloed door het rollenpatroon. V&M ging met deze standpunten regelrecht in tegen de partijlijn en kreeg het verwijt elitair te zijn. Nochtans liet ook de ACV-Syndicale Dienst voor vrouwen een dissidente stem horen binnen de christelijke zuil. Aanvankelijk was het ACV voorstander van een spt maar in 1968 oordeelde een studiegroep dat de invoering van een opvoederstoelage geen haalbare kaart was. Andere maatregelen die de combinatie buitenshuisarbeid en gezin versoepelden, verdienden de voorkeur. Na 1974

prijkte de spt niet langer op het verlanglijstje van de Syndicale Dienst. Wellicht is het geen toeval dat Sara Masselang, de Nederlandstalige verantwoordelijke van de Syndicale Dienst, ook actief was binnen V&M. De Katholieke Arbeidersvrouwen (KAV) en het Katholiek Vormingswerk voor Landelijke Vrouwen (KVLV) betoonden zich dan wel weer hevige voorstanders van de spt.

De spt vond ook veel bijval bij de georganiseerde huisvrouwen. In het midden van de jaren 1970 ontstonden twee organisaties, de werkgroep Herwaardering Gezin en een groep rond het tijdschrift *Gezinsvrouw*, die ijverden voor de herwaardering van de thuisblijvende moeder en voor een opvoederstoelage als wezenlijke (morele) overheidssteun aan de thuisopvoeding. De spt zoals die was geconcipeerd door de beleidsmakers - hoewel het KB dat onder meer het bedrag van de spt diende te bepalen er nooit kwam, circuleerde in de media een bedrag tussen 3000 en 4000 frank - was de 'gezinsvrouwen' echter te min: zij eisten een bedrag dat een heus loon zou evenaren.

Een valse overwinning

De echte reden voor het uitblijven van de spt is niet zo makkelijk te achterhalen. De meest voor de hand liggende verklaring is het ontbreken van financiële middelen. Daarbij komt dat, onder meer door de acties van de vrouwenorganisaties, de spt niet langer 100% politiek correct was. De spt was, ondanks de stipulering in de wettekst dat hij diende toe te komen aan de 'natuurlijke persoon' die het kind opvoedt, en dus niet uitsluitend aan de moeder, verworpen tot een icoon van de oude, patriarchale orde op een moment dat gelijke kansen en emancipatie op de politieke agenda kwamen. Ook mag het gelobby van bepaalde vrouwenorganisaties niet onderschat worden. Vooral de invloed van V&M is hier opmerkelijk: is het aan deze politieke vrouwenorganisatie toe te schrijven, en in het bijzonder aan Miet Smet, dat de spt sinds 1979 niet langer in het CVP-partijprogramma stond?⁽²⁸⁾ Wellicht hebben al deze factoren meegespeeld in het uitblijven van de uitvoeringsbesluiten die de spt concreet gestalte dienden te geven.

Betekende dit nu dat tegenstanders van de spt op beide oren konden slapen? Door het uitblijven van de uitvoeringsbesluiten van de spt werd de opvoedende arbeid van de thuisblijvende moeder inderdaad niet geïnstitutionaliseerd door middel van een premie. Dit wil echter niet zeggen dat er geen andere maatregelen werden doorgevoerd die steunden op het model van het kostwinnersgezin. Toen duidelijk werd dat de spt dode letter zou blijven, gingen er stemmen op om de opvoedende thuisarbeid via een andere weg financieel te waarderen. De fiscaliteit leek hiervoor de aangewezen weg. In 1980 werd het zogenaamde splittingsysteem ingevoerd, waarbij een deel van het inkomen van de werkende partner werd afgesplitst en toebedeeld aan de thuisblijvende echtgeno(o)t(e). Dit deel was belastingvrij. In feite ging dit splittingsysteem nog veel verder dan de spt: hierbij werden niet alleen de thuisopvoedingsarbeid beloond maar ook personen die thuisbleven om zich volledig aan het huishouden te wijden. De totstandkoming van het splittingsysteem was een voorbeeld van een typisch Belgische

'ruil'. De liberalen keurden het goed op voorwaarde dat er een verdere decumulatie van de inkomens van gehuwden zou komen. Beide systemen waren beperkt tot de lagere inkomens. Daarom had de decumulatie vooral een symbolische waarde: het inkomen van tweeverdienersgezinnen lag vaak boven deze grens en dus konden maar een beperkt aantal gezinnen van deze maatregel genieten. Het splittingsysteem vervulde ook een symbolische functie, maar was tegelijk een reële aanmoediging om thuis te blijven. Of anders gezegd: de decumulatie zou weinig vrouwen aanzetten om uit werken te gaan, het splittingsysteem kon voor vele vrouwen wél de doorslag geven om thuis te blijven. Zeker voor jonge vrouwen zou dit een rationele keuze zijn: als men werkt gaat dit gepaard met vele 'bijkomende' kosten (kinderopvang, vervoer). De financiële winst en het eventuele genot dat men uit buitenshuisarbeid put, worden dan verwaarloosbaar en wegen soms niet op tegen de nadelen. Men zou dus kunnen stellen dat de overheid door het toekennen van fiscale voordelen toch trachtte in te grijpen in de vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie.

Hoewel ook het splittingsysteem principieel geen genade vond bij de vrouwenorganisaties die zich tegen de spt hadden uitgesproken en splitting symbolisch gezien nog een stapje verder ging dan de spt, was er bijzonder weinig protest tegen de maatregel. Na tien jaar 'spt-dreiging' - de vrouwenorganisaties waren steeds blijven ageren tegen de spt, ook na de goedkeuring van de wet, aangezien de spt pas echt in werking kon treden als de uitvoeringsbesluiten waren opgesteld - was de beweging moegestreden. Andere thema's eisten meer de aandacht op, zoals geweld tegen vrouwen en liberalisering van abortus.

Oude wijn in nieuwe zakken ...

Het doel van de haardtoelage was van meet af aan ondubbelzinnig: werkende gehuwde vrouwen afraden te participeren aan de arbeidsmarkt. De toelage zag het levenslicht in volle recessie en werd prompt afgeschaft toen het economische tijt keerde en een grotere input van arbeidskrachten zich opdroeg.

De spt werd pas later ingeschakeld in een ontradend tewerkstellingsbeleid ten opzichte van vrouwelijke werknemers. Aanvankelijk stond de spt symbool voor de voltooiing van de welvaartsstaat die steunde op het kostwinnersgezin. In crisistijd bleek de spt plots nodig om die welvaartsstaat van de ondergang te redden. Het tijdstip van invoering ondersteunt deze stelling: in een periode van budgettaire krapte en bezuinigingen was er wél geld voor de spt. Uiteindelijk bleken er dan toch geen financiële middelen voorhanden te zijn om de spt te verwezenlijken. Dit wilde echter niet zeggen dat deze piste door de beleidsvoerders werd verlaten. De fiscaliteit bood de oplossing en verbreedde zelfs de scope van het opzet: niet alleen de opvoedingsarbeid thuis werd zo beloond, maar ook personen die zich uitsluitend wijdden aan het huishouden kregen nu een financiële stimulans. Moeders én huisvrouwen werden nu aangemoedigd om thuis te blijven. Hiermee maakten de beleidsvoerders een duidelijk statement: het

recht van de vrouw op arbeid was nog steeds secundair en ondergeschikt aan de belangen van de economie en de overheid. In tijden van crisis werd teruggegrepen naar het kostwinnersgezin.

We vinden nog andere gelijkenissen tussen de haardtoelage en de spt. Beide maatregelen werd op 'stiekeme' wijze totstandgebracht, de toelage via een regentsbesluit en de spt via een artikel in de programmawet. Tegenstanders van een opvoedersvergoeding werden zo voor een voldongen feit gesteld. De argumentatie van de voorstanders van beide premies verschilt in wezen ook niet, alleen waren de argumenten voor de spt iets subtieler, met als voornaamste het vrijekeuzeargument, aangepast aan de tijdsgeest.

Eigenlijk kunnen we spreken van een zekere continuïteit: na de afschaffing ervan is de haardtoelage nooit van de politieke agenda verdwenen. In essentie was de spt gewoon een modernere versie van de haardtoelage, oude wijn in nieuwe zakken dus. Het splittingsysteem ging nog verder of de wijn smaakte nóg zuurder ...

Epiloog

Net als dertig jaar geleden weerklinkt uit dezelfde hoek van de vrouwenbeweging kritiek op de voorstellen en realisaties van de vorige minister van Welzijn Mieke Vogels. Het VrouwenOverlegKomitee (VOK) en de Vrouwenraad menen dat Vogels met verkeerde oplossingen komt voor het zorgtekort en nemen haar vooral bepaalde argumenten kwalijk die zij hanteert ter verdediging van een opvoedersvergoeding. Zo stelde de minister: *"De actieve welvaartsstaat heeft ook niet de emancipatie gebracht die velen verwachtten. Ik word geconfronteerd met de keerzijde: met de depressies, de zelfmoorden en de ontspoorde jongeren."* ⁽²⁹⁾ De Vrouwenraad waarschuwt voor de valstrik die een thuisopvoedingspremie kan vormen voor vrouwen op het gebied van sociale zekerheidsrechten en de versterking van de seksesegregatie. Ze vindt Vogels' visie *"een heel enge conservatieve interpretatie van de actieve welvaartsstaat"* en stelt dat *"vrouwen niet dienen om budgettaire tekorten op te vangen."* ⁽³⁰⁾ Het discours van voor- en tegenstanders vertoont opvallende gelijkenissen met de argumentatie die dertig jaar geleden in het spt-debat werd gehanteerd...

Er zijn nog meer parallellen te trekken met de jaren 1970. Ook nu duiken natalistische argumenten terug op. In de media verschijnen meer en meer artikels die wijzen op het geboortekort en de dramatische gevolgen hiervan voor het betaalbaar houden van het pensioenstelsel. Als mogelijke oplossing voor het demografische probleem worden onder meer fiscale en economische maatregelen voorgesteld. Een zorgloon zou volgens de NVA een positief effect hebben op het geboortecijfer. En dan is er nóg een parallel met de jaren 1970: de toenemende werkloosheid. Maatregelen ter ondersteuning van gezin en arbeid dienen op die manier een dubbel doel. Minister Vogels stelde onomwonden: *"Tijdskrediet, deeltijdse banen en zorgverloven zorgen dat er meer mensen op de arbeidsmarkt komen."* ⁽³¹⁾ Zullen werkende vrouwen opnieuw een stap terugzetten of zullen de effecten van deze maatregelen minder 'gegenderd' zijn dan dertig jaar geleden?

- (1) Vogels onderzoekt zorgvergoeding familielid. In: *De Standaard*, 10.10.2002.
- (2) www.s-p-a.be/nieuws/overzicht/nieuws.asp?IID=878, geraadpleegd op 4/3/2003.
- (3) E. LAMBRECHTS, *Vrouwenarbeid in België: het tewerkstellingsbeleid inzake vrouwelijke arbeidskrachten: 1930-1972*, Brussel: CBGS, 1979, p. 115.
- (4) *Documents parlementaires Sénat*, 1933-1934, nr. 84, pp. 1-4.
- (5) E. VAN DEN BOSCH, *Vrouwenarbeid?! De visies van de Belgische parlementairen op enkele specifieke problemen rond vrouwenarbeid; nachtarbeid, de premie voor de moeder aan de haard en gelijk loon voor gelijk werk, 1910-1960*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1998, p. 134.
- (6) E. LAMBRECHTS, *Vrouwenarbeid in België [...]*, pp. 119-120.
- (7) E. VAN DEN BOSCH, *Vrouwenarbeid?! [...]*, p. 146.
- (8) E. LAMBRECHTS, *Vrouwenarbeid in België [...]*, pp. 120-123.
- (9) R.-M. LAGRAVE, Opleiding en arbeid van vrouwen: een emancipatie onder voogdij. In: G. DUBY en M. PERROT (eds.), *Geschiedenis van de vrouw. De Twintigste Eeuw*, Amsterdam: Agon, 1993, p. 414.
- (10) K. OFFEN, Body politics: women, work and the politics of motherhood in France, 1920-1950. In: G. BOCK & P. THANE (eds.), *Women and the Rise of the European Welfare States, 1880s-1950s*, London: Routledge, 1991, pp. 145-150.
- (11) E. VAN DEN BOSCH, *Vrouwenarbeid?! [...]*, pp. 150-152 en p. 155.
- (12) M. MALISSE, *Het federaliseringsproces bij de gezinsvereniging "De Bond". Periode 1960-1980. Gevolgen op het vlak van de algemene werking en de gezinsactie. Pluralisme en vrouwenemancipatie in Vlaanderen*, KUL, licentiaatsverhandeling, 1980, p. 183.
- (13) *Annales Parlementaires Sénat*, 1954-1955, p. 1284.
- (14) S. VAN RIE en C. HOEDEMAECKERS, Het Machtigste Wapen. Vrouw en arbeid, 1945-1990. In: D. DE WEERDT (red.), *De dochters van Marianne*, Antwerpen: Hadewijch, 1997, pp. 256-257.
- (15) M. DE METSENAERE, M. HUYSEUNE en M. SCHEYS, Gewapend met het [...], pp. 542-543.
- (16) BGJG, studiedienst, spt-map 1, De S.P.T. in het raam van een sociaal statuut van de moeder; F. VAN MECHELEN, Steeds opnieuw de sociaal-pedagogische toelage. In: *De Bond*, (1973)9, p. 1.
- (17) BGJG, studiedienst, spt-map 1, Tussenkost bij de bespreking van de begroting van Volksgezondheid en van het Gezin voor het dienstjaar 1967. Door Prof. F. Van Mechelen. Kamerlid.
- (18) E. DE MAESSCHALCK, *Een Bond voor alle gezinnen. Geschiedenis van de gezinsbeweging in Vlaanderen*, Brussel: BGJG, 1996, p. 178.
- (19) BGJG, studiedienst, spt-map 2, Minister De Paepe antwoordt ontwijkend over S.P.T.; M. DE PRINS, De S.P.T. Wat doen we ermee? In: *Raak. Maandblad kristelijke arbeidersbeweging*, 31(1979)11, p. 11.
- (20) M. DE METSENAERE, M. HUYSEUNE en M. SCHEYS, Gewapend met het [...], pp. 540-541.
- (21) W. VAN DONGEN, D. MALFAIT en K. PAUWELS, *De dagelijkse puzzel 'gezin en arbeid'. Feiten, wensen en problemen inzake de combinatie van beroeps- en gezinsarbeid in Vlaanderen*, Brussel: CBGS, 1995, pp. 9-10.
- (22) S. VAN RIE en C. HOEDEMAECKERS, Het Machtigste Wapen [...], pp. 256-257.
- (23) S. VAN RIE en C. HOEDEMAECKERS, Het Machtigste Wapen [...], p. 239, 241, 244.
- (24) *Parlementaire Handelingen Senaat*, 31.12.1975, pp. 1146-1148.
- (25) M. NAUWELAERTS, Op kosten van de vrouw: S.P.T. In: *Stem der Vrouw*, 64(1978)5-6, p. 3; B. FRANTZEN-DELEY, De nieuwe gezinspolitiek. In: *Socialistische Standpunten*, (1975)2, p. 83.
- (26) Amsab, ABVV, Aux participants de la semaine d'études de Zeezicht. Objet: semaine d'études "Femmes au travail", nr. 1009; S. VAN RIE en C. HOEDEMAECKERS, Het Machtigste Wapen [...], p. 255.
- (27) Ik bespreek hier maar een deel van de organisaties en groepen die de (Vlaamse) vrouwenbeweging vormden in de jaren zeventig, met name zij die meerdere malen tegen of voor de spt pleitten (in artikels, via acties, ...). Voor een volledig overzicht van de standpunten van de Vlaamse vrouwenorganisaties en een uitgebreide bronverwijzing zie: S. BOLLEN, *De sociaal-pedagogische toelage. Historiek en polemiek 1965-1981*, VUB, licentiaatsverhandeling, 2001.
- (28) L. VAN MOLLE en E. GUBIN, *Vrouw en politiek in België*, Tiel: Lannoo, p. 134.
- (29) Vogels onderzoekt [...].
- (30) http://www.vrouwenraad.be/persberichten/2002/terug_naar_af.html, geraadpleegd op 04.03.2003.
- (31) Persmededeling van het Kabinet van minister Mieke Vogels. Vlaams Minister van Welzijn, Gezondheid, Gelijke Kansen en Ontwikkelingssamenwerking. Minister Vogels: En combinatiebeleid én werkgelegenheidsbeleid, 05.09.2002.

“La Bergère d’un immense troupeau d’âmes”.

Betsie Hollants’ leven in dienst van katholieken, joden en vrouwen

Geraldine Reymenants, Universiteit Gent

Op 2 december 2002 overleed socioloog en cultuurfilosoof Ivan Illich. Naar aanleiding daarvan werd in een overlijdensbericht in *De Standaard* verwezen naar de Belgische vrouw die samen met Illich het wereldbepaalde Centro Interamericano di Documentación (CIDOC) oprichtte: Betsie Hollants. Niettegenstaande deze vrouw tijdens haar leven, dat nagenoeg de hele twintigste eeuw omvatte, een waaier aan activiteiten ontplooidde en in contact stond met belangrijke Vlaamse en internationale kunstenaars en intellectuelen, werd totnogtoe relatief weinig aandacht aan haar besteed in wetenschappelijk onderzoek. Nochtans getuigen zowel haar journalistiek werk voor *De Morgenpost*, *Vandaag* en *De Nieuwe Standaard* als haar werk ten gunste van joden (onder andere de oprichting van het Katholiek Bureau voor Israël) en haar activiteiten in Mexico (CIDOC, CIDHAL en VEMEA) van een grote humanitaire en sociale betrokkenheid. Illich’ overlijden wordt in deze bijdrage dan ook aangegrepen om een ten onrechte ‘vergeten’ vrouw voor het voetlicht te brengen.

In juli 1930, een tweetal jaar na hun eerste ontmoeting, schreef ‘Pilgrim’ Eugène Yoors aan Betsie Hollants: “[C]e que je voudrais que tu deviennes? Une sainte, une sainte c.a.d la Bergère d’un immense troupeau d’âmes. Les âmes sont en détresse; viens a [sic] leur secours. Le monde moderne est un véritable chaos[,] une véritable [sic] anarchie et les hommes ont perdus [sic] la Foi, l’Espérance [sic] et l’amour. Puisque toi tu as cette Foi vivante, cette Espérance [sic] certaine et ce grand feu d’amour en toi c’est ton devoir de venir au secours de tes frères et de tes sœurs.”⁽¹⁾ Hollants lijkt Yoors’ raad ter

Betsie Hollants in haar woning te Cuernavaca (Mexico), december 1995 (foto Jan Van Impe)

harte genomen te hebben: in haar journalistieke activiteiten, in haar werk met en voor joden en in de projecten die ze opstartte in Mexico was het haar voortdurende betrachtting haar 'volgelingen' te leiden naar een 'betere' wereld waarin verzoening, verdraagzaamheid en emancipatie centraal stonden.⁽²⁾

Besmet met het journalistieke virus

Elisabeth Maria Helena ('Betsie') Hollants werd op 27 januari 1905 geboren te Turnhout als oudste van zeven kinderen. Het gezin verhuisde in eerste instantie naar Antwerpen, maar bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog vluchtten zij naar Tilburg, waar vader Hubert, die gesteld was op zijn zelfstandigheid en onafhankelijkheid, geen genoegen nam met het huis dat door de Nederlandse overheid aan Belgische vluchtelingen was toegekend, en op eigen houtje een huis huurde. Daar kwam Betsie voor de eerste maal in aanraking met de journalistiek. Hun bureaus, twee Belgische geestelijken, gaven immers een lokaal tijdschrift uit, genaamd *De Klok uit België*, waarin ze studies en teksten over en van Belgische vluchtelingen publiceerden en waaraan Betsie al snel begon mee te werken als 'archivaris'.⁽³⁾ Door dit werk ontwaakte haar interesse voor het schrijven enerzijds en voor de sociale problematiek anderzijds.

Na de oorlog en de daaropvolgende terugkeer naar Antwerpen besloot Hollants in deze richting verder te gaan. Aangezien er op dat moment nog geen volwaardige journalistieke opleiding bestond, ging ze talen studeren. De kennis daarvan leek haar fundamenteel voor communicatie, die volgens haar aan de basis lag van journalistieke arbeid. In 1924 behaalde Hollants het diploma van regentes Germaanse talen bij de Zusters van Onze-Lieve-Vrouw (Keizerstraat, Antwerpen).⁽⁴⁾ Betsie gaf daarna twee jaar les (Duits, geschiedenis en literatuur) aan het prestigieuze Heilig Graf-instituut in Turnhout.⁽⁵⁾ Twee jaar later, in 1926, werd Hollants secretaresse van Gustaaf Sap, die op dat moment hoogleraar was aan de rechtsfaculteit van de Katholieke Universiteit Leuven. Hollants moest vooral opzoeken verrichten voor zijn lessen. Sap zag echter al snel in dat Hollants' ambities verder reikten dan dit en steunde haar bij het waarmaken van haar droom: in 1930 werd ze redactrice van *De Morgenpost*, de Antwerpse editie van de katholieke krant *De Standaard* die in juli 1921 werd gelanceerd. Sap had in augustus 1929 de meerderheid van de aandelen van *De Standaard* verworven ten nadele van Frans Van Cauwelaert, een van de stichters van de krant.⁽⁶⁾ Hierdoor kon Sap zijn invloed aanwenden om Hollants de redactie binnen te loodsen. Maar dat speelde ook in haar nadeel aangezien andere, Van Cauwelaert-gezinde redacteurs, haar niet volledig vertrouwden en haar zagen als een 'Sap-spion'.⁽⁷⁾ Toen Gustaaf Sap in 1932 voor de katholieke partij minister van Openbare Werken werd in de regering-Renkin (5 juni 1931 - 18 oktober 1932) werd Hollants opnieuw zijn secretaresse.⁽⁸⁾ Maar al in 1933 keerde ze terug naar *De Morgenpost* waar ze bleef tot 1940.

Hollants schreef in *De Morgenpost* aanvankelijk over kunst en de Antwerpse actualiteit.

Haar artikelen tekende ze meestal met de initialen 'E.M.H.' (Elisabeth Maria Hollants) om te anticiperen op eventueel negatieve reacties van lezers met betrekking tot haar vrouw-zijn. Dat ze het als vrouwelijke journalist niet altijd gemakkelijk had, blijkt uit haar klachten over onwillige of seksistische geïnterviewden. Maar ook haar collega's reageerden niet altijd even positief op de aanwezigheid van een vrouw op de redactie en op haar werk. Zo werden Hollants' pogingen om een vrouwenpagina op te starten door de redactie enigszins meewarig bekeken. Hollants trachtte daarin echter verder te gaan dan de traditionele recepten en patronen en wou ook artikelen brengen over maatschappelijke problemen van vrouwen. Ook in haar 'gewone' journalistieke bijdragen evolueerde ze naar meer politiek en maatschappelijk getinte onderwerpen. Ze schreef onder meer over nazisme en racisme en over de Baskische kwestie in Spanje. Daarin is duidelijk de invloed te herkennen van de familie Yoors waarmee Hollants eind jaren 1920 in contact kwam en met wie ze haar hele leven zou bevriend blijven.

Sociaal en humanitair engagement

Eugène Yoors (1879-1975) was aanvankelijk schilder, maar verdiepte zich na de Eerste Wereldoorlog in de techniek van de glasraamkunst, waarvan hij een artistiek en technisch - hoewel conservatief - vernieuwer zou worden. Hij was één van de aanvoerders van de Pelgrimbeweging, een beweging van katholieke kunstenaars, die in 1924 het licht zag. In 1918 trouwde hij met Magda Peeters (1892-1989), die op dat moment een veelbelovend letterkundige was, maar zich na de Eerste Wereldoorlog inzette voor het pacifisme en ijverde voor een betere verstandhouding tussen de volkeren. Door haar contacten met het gezin Yoors en met andere kunstenaars en intellectuelen als Camille Van Deyck versterkte Betsie Hollants' politiek bewustzijn en ontplooidde ze een aantal sociale activiteiten.

Eén daarvan was het Katholiek Bureau voor Israël (KBI).⁽⁹⁾ De oprichting kaderde in een bredere Europese stroming van anti-racisme en toenadering tussen joden en katholieken die vanaf het midden van de jaren 1930 op gang kwam. In Frankrijk werden de Union Civique des Croyants (1934), de Foyer Judéo-Catholique en het blad *La Juste Parole* (beide 1936) opgericht; Oostenrijk kende de Weltbewegung gegen Rassenhass und Menschennot (1933) met het weekblad *Gerechtigkeit*. Oprichtster van deze laatste organisatie was Irene Harand, die vanuit het christendom het anti-semitisme wilde bestrijden. Op 4 maart 1936 gaf zij een lezing in Antwerpen op uitnodiging van de joodse organisatie Verbond voor Economisch Verweer Antwerpen (VEVA). Na de lezing ontmoetten enkelen van de aanwezige katholieken, onder wie Magda Peeters, Camille Van Deyck en Betsie Hollants, Irene Harand bij Isidore Lipschutz, de voorzitter van VEVA. Hollants besprak nog diezelfde avond met Van Deyck de bestaansmogelijkheid van een soortgelijke organisatie in België, met als resultaat de oprichting,

Betsie Hollants (l.) op het Perscongres te Brussel, 1933 (KADOC Leuven)

midden 1936, van het KBI. Camille Van Deyck werd voorzitter van het KBI; Betsie Hollants, de dominicaan Sebastianus Van den Eynde en priester Gustave du Moulin werden bestuursleden. Het Bureau werkte onafhankelijk maar zou stilzwijgende toestemming hebben gekregen van de kerkelijke hiërarchie. Saerens stelt dat het niet duidelijk was wie de meeste initiatieven ontwikkelde binnen de organisatie en dat er waarschijnlijk sprake was van een dubbelspoor.⁽¹⁰⁾ Enerzijds was er de geestelijke aanpak van Du Moulin en Van den Eynde en anderzijds de lijn van Van Deyck en Hollants. Voor de geestelijken was de bekering van de joden en de strijd tegen het communisme het doel van de organisatie; de leken daarentegen stelden de bestrijding van het anti-semitisme voorop en meenden dat het KBI geen bekeringswerk was. Het programma oogde in ieder geval ambitieus: een Studiebureau, een Actie- en Documentatiebureau en een secretariaat zouden onder andere wetenschappelijk onderzoek verrichten, het racistisch anti-semitisme bestrijden en een KBI-orgaan publiceren. De daadwerkelijke activiteiten beperkten zich echter tot een tiental voordrachten. De doelgroep van de voordrachten die plaatsvonden in Antwerpen, waren de katholieken, maar er kwamen ook geregeld joden op de lezingen af. Daarnaast boden Hollants en Peeters hulp aan joodse vluchtelingen, maar het is onduidelijk of het tot georganiseerde actie kwam. Hoewel de katholieke pers, met uitzondering van *De Morgenpost*, nauwelijks aandacht besteedde aan de werking van het KBI, trokken de lezingen wel de aandacht van anti-semitische lastposten. Volgens Saerens was precies dat één van de redenen waarom kardinaal Van Roey in april 1938 overging tot de opheffing van het Bureau.⁽¹¹⁾ Hij zou immers gevreesd hebben dat het KBI een escalatie van het anti-semitisme bij een aantal anti-joodse organisaties in de hand werkte. De volgehouden neutraliteitspolitiek van België enerzijds en de Oostenrijkse Anschluss - waardoor de Duitse invloed sterk uitbreidde - anderzijds, zouden bijkomende redenen geweest zijn voor de opheffing. Saerens vraagt zich af of Van Roey's besluit niet evenzeer was ingegeven door een oppositie tegen het KBI binnen meer traditionele en toonaangevende katholieke milieus of binnen de hogere (Antwerpse) geestelijkheid.

De verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog en zijn naweeën

Het debacle van het KBI-avontuur betekende echter niet het einde van Hollants' betrokkenheid bij de joodse zaak. In mei 1940 verliet Hollants de redactie van *De Morgenpost*. Omdat ze niet wenste onder nazicontrol te werken (na de Duitse inval kwamen alle kranten onder de controle van de Duitse prefectuur), besloot ze een punt te zetten achter haar journalistieke activiteiten. Niet voor lang echter, aangezien ze al in oktober 1940 betrokken werd bij het weekblad *Vandaag*, dat zich ten dienste stelde van het verzet.⁽¹²⁾ Het eerste nummer verscheen op 31 oktober 1940⁽¹³⁾; het laatste een goed jaar later, op 8 januari 1942. *Vandaag* werd op initiatief van Babette Stulemeyer-Pelgrims de Bigard opgericht als Vlaamse tegenhanger van het oorspronkelijk Franstalige *Arc-en-*

Ciel. Hollants werd hoofdredactrice van dit onafhankelijk literair en sociaal tijdschrift, dat vooral artikelen over katholicisme, familie, kunst en cultuur, literatuur, sport, mode en gezondheid publiceerde. Medewerkers waren onder anderen Jan Boon, de voormalige hoofdredacteur van *De Standaard* en directeur van het Nationaal Instituut voor Radio-omroep (NIR), en Jan Yoors, de zoon van Eugène Yoors en Magda Peeters. Het blad vermengde op een eigenzinnige manier kritiek en ironie op de Duitsers in zijn artikelen. *Vandaag* had van de Duitse overheid toelating gekregen om te verschijnen, op voorwaarde dat er niet zou gesproken worden over politiek, maar toen de Duitsers de kritiek in de gaten kregen, werd de publicatie in het begin van 1942 verboden.

Tegelijkertijd was Betsie Hollants lid van het verzet, waarvoor ze joden hielp onderduiken. Enkele joodse vrouwen werden door Hollants ondergebracht in kloosters. Ze werkte daarvoor samen met onder anderen Jan Yoors, Jef Van Bilsen en Camille Van Deyck. Magda Peeters, met wie ze in de tweede helft van de jaren 1930 gevluchte joodse families had geholpen, was bij het uitbreken van de oorlog met haar echtgenoot en dochter naar Engeland gevlucht. Na de oorlog werd Hollants, samen met onder anderen Camille Van Deyck, door de pas opgerichte Raad der Joodse Verenigingen van België voor haar hulp aan joden gehuldigd en ontving ze een diploma van dankbaarheid.⁽¹⁴⁾

Na het verbod op *Vandaag* verbleef Hollants nog een tijd in Brussel - ze werkte tot eind 1942 voor het Wit-Gele Kruis⁽¹⁵⁾ - maar daarna moest ze zelf onderduiken omdat haar verzets- en journalistieke activiteiten te veel de aandacht van de Duitsers hadden getrokken. Ze verbleef tussen 1942 en 1944 op verschillende plaatsen, onder andere bij een joods-Russische familie, in een klooster en uiteindelijk in een huis in Herbeumont, dat eigendom was van Frantz Van Dorpe.

Het was daar dat de West-Vlaamse ondernemer, Tony Herbert, haar opzocht en haar voorstelde om hoofdredactrice van *De Nieuwe Standaard* te worden. Vóór de Tweede Wereldoorlog was Herbert betrokken geweest bij de katholieke Vlaamsgezinde krant *De Courant*, die opgericht was uit onvrede met de redactionele lijn van *De Standaard*, maar al in mei 1939, na een kleine twee jaar, ophield te bestaan.⁽¹⁶⁾ De publicatie van *De Standaard* werd bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog stopgezet, maar op 25 mei 1940 verscheen de krant onder druk van de Duitse bezetter, die wou dat het 'normale' leven zo snel mogelijk hersteld zou worden, opnieuw onder de titel *Het Algemeen Nieuws*. Nagenoeg de hele redactie, administratie en technische diensten gingen terug aan de slag. Vanaf maart 1944 werd de krant onder het bestuur van een 'Verwalter' geplaatst omdat de Duitsers meer greep wilden krijgen op de inhoud. Op 2 september 1944 verscheen het laatste nummer van *Het Algemeen Nieuws*. Het verschijnen van de krant tijdens de oorlogsjaren had tot gevolg dat de onderneming na de bevrijding een verscheidingsverbod kreeg opgelegd.⁽¹⁷⁾ Nog vóór de bevrijding hadden Léon Bekaert en Tony Herbert echter stappen ondernomen om het herverschuiven van *De Standaard* te bewerkstelligen.⁽¹⁸⁾ Met de voornaamste eigenaars, de familie Sap - Gustaaf Sap was

in maart 1940 plots overleden - werd een overeenkomst gesloten voor het huren van de titels van de kranten, de gebouwen en de drukkerij. Op 5 oktober 1944 verscheen het eerste nummer van *De Nieuwe Standaard*. Zowel het bestuur als de redactie waren volledig vernieuwd. Camille Van Deyck werd directeur; aan Betsie Hollants werd het hoofdredacteurschap toevertrouwd. Herbert had haar gekozen omdat zij zowel op journalistiek als op sociaal vlak veel ervaring had, maar bovendien was zij, als een van de enige journalisten in die tijd, onbesproken omdat zij geen journalistieke activiteiten had beoefend onder de Duitse bezetting. Feit is dat Hollants daarmee een van de eerste vrouwen was die zo'n hoge positie bekleedde in de Vlaamse journalistiek.⁽¹⁹⁾ In enkele interviews zei Hollants later over haar hoofdredacteurschap dat ze meteen wist dat het niet lang zou duren ... omdat ze een vrouw was. Ook na de Tweede Wereldoorlog bleken de hindernissen voor vrouwen in hoge functies vaak nog (te) hoog te zijn: ze waren een uitzondering en werden bijgevolg niet voor vol aanzien. Mannen hadden het nog steeds moeilijk om bevelen van vrouwen aan te nemen. Marnix Gijsen schreef hierover: *"Dat het allemaal gesmeerd liep op de redactie zou ik niet durven verzekeren want de heren waren niet gewoon bevelen te ontvangen van een dame ook al deelde ze die uit met een moederlijk gezag. Er ontstonden, zo vertelde men althans, geweldige conflicten maar later dachten die heren toch met een zekere vertederung terug aan de tijd toen ze onder een vrouwelijk gezag stonden."*⁽²⁰⁾ Hollants zou overigens niet lang de 'Mère supérieure'⁽²¹⁾ van de *Standaard*-redacteurs blijven. In mei 1945 woonde ze in de Verenigde Staten de Conferentie van San Francisco en daarmee de geboorte van de Verenigde Naties (VN) bij. Ze verving toen tijdelijk Marnix Gijsen als verslaggever voor het NIR. Door die ervaring versterkten bij haar de ideeën die haar hoe langer hoe meer van Tony Herbert zouden vervreemden. Bij haar terugkeer werd ze geconfronteerd met het feit dat haar plaats de facto ingenomen was door Maurice Roelants. In december 1945 werd Hollants hoofdredactrice van het nieuwe blad van de Standaard-groep *Penelope*, dat een hoogstaand tijdschrift voor vrouwen beoogde te zijn.⁽²²⁾ Het tijdschrift liep echter niet zo goed als gehoopt en in de lente van 1946 verliet Hollants het bedrijf. Haar vertrek bij de NV De Gids had te maken met haar ideologische en praktische conflicten met Herbert. Hun opvattingen over buitenlandse politiek liepen nogal uiteen.⁽²³⁾ Herbert bleef vasthouden aan een coalitie met het Verenigd Koninkrijk en was zelfs voorstander van een aansluiting van België bij het Britse Commonwealth. Hollants, die de stichting van de VN had bijgewoond, vond dit weinig realistisch. Ze had in San Francisco gezien dat het belang van het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk verminderd was ten voordele van de Verenigde Staten. Herbert liet zich daarvan echter niet overtuigen en wou zijn standpunten in de krant verwoord zien. Ook met zijn beleid met betrekking tot de krant kon ze geen vrede nemen. Herbert nam immers heel wat redactionele beslissingen zonder Hollants, die in principe de verantwoordelijkheid droeg, te raadplegen. Zijn houding was waarschijnlijk een bevestiging van Hollants' vermoeden dat ze 'bij gebrek aan beter' als hoofdredactrice was gekozen.⁽²⁴⁾

Op weg naar een 'andere wereld'

Enkele maanden na haar afscheid van de NV De Gids, ging Hollants in de Verenigde Staten aan de slag als vertegenwoordigster van Atlantic Trading Company (Attraco), het bedrijf van Frantz Van Dorpe. Tegelijk werd ze opnieuw correspondentte vanuit de Verenigde Naties voor het NIR. In 1946 en 1947 maakte ze ook nog enkele reportages over Griekenland. Daarvoor trok ze aan de kant van de communistische guerrillero's naar het strijdveld. Haar reportages waren dermate schokkend en zo waarheidsgetrouw dat men haar de toegang tot het land wou ontfzeggen. Tien jaar eerder was haar ook al de toegang tot Spanje ontzegd omdat ze de Baskische zaak steunde. Tot aan de dood van Franco was ze persona non grata in dat land.

Vanaf eind jaren 1940 verbleef Hollants quasi permanent in de Verenigde Staten. Al snel knoopte ze relaties aan met enkele Zuid-Amerikaanse bisschoppen en na enkele jaren begaf ze zich zuidwaarts, waar ze in Dilia, New Mexico, samen met enkele andere vrouwen een Benedictinessenklooster trachtte te stichten. De bedoeling was dat het klooster niet enkel een kapel zou hebben, maar dat er ook een kippenkwekerij en een melkbedrijf aan verbonden werden, waardoor werkgelegenheid voor de omwonenden zou gecreëerd worden.⁽²⁵⁾ In januari 1955 was echter ook dit avontuur voorbij omdat het klooster in wording er niet in slaagde om erkend te worden door de kerkelijke overheid. In het najaar van 1955 trok ze opnieuw naar het zuiden van de VS waar ze onder het toezicht van een pastoor aan lekenapostolaat deed. Om haar activiteiten een rechtsgeldig karakter te geven, vroeg en verkreeg Hollants het Amerikaanse staatsburgerschap.⁽²⁶⁾

In die periode maakte ze haar intenties kenbaar om in het klooster te treden. Haar vraag om toegelaten te worden werd echter in eerste instantie negatief beantwoord. Haar temperament werd niet geschikt bevonden om in afzondering te leven en men raadde haar aan om een wereldlijk leven te leiden op sociale, humanitaire en religieuze grondslagen. Door bemiddeling van Magda Peeters kon Hollants in augustus 1957 toch intreden in het klooster van de Benedictinessen in Menen.⁽²⁷⁾ Haar kloosterleven was echter van korte duur. Blijkbaar hadden de kerkelijke overheden Hollants' karakter juist ingeschat en was het klooster inderdaad niet haar ideale bestemming.

Opnieuw in 'de wereld' werd Betsie Hollants directiesecretaresse van de NV Sawyer's Europe, waarvan Frantz Van Dorpe ondervoorzitter was.⁽²⁸⁾ Ze verbleef vermoedelijk tot eind 1959 of begin 1960 in België, maar vertrok daarna opnieuw naar de VS. Via een advertentie in de krant kwam ze in contact met Ivan Illich, waarna ze in juni 1961 verhuisde naar Cuernavaca, Mexico, en begon te werken voor het Centro Interamericano di Documentación (CIDOC).

Ivan Illich (1926-2002) was van 1951 tot 1956 als rooms-katholiek priester verbonden aan een parochie in New York waar een grote Puerto Ricaanse minderheid woonde. Daar werd hij voor het eerst geconfronteerd met het streven van de Kerk om deze

minderheid te 'integreren' en te 'veramerikaniseren'. In 1956 werd hij tot vice-rector benoemd aan de Universidad Catholica van Ponce in Puerto Rico. Daar begon hij met het geven van cursussen aan geestelijken en leken die zouden werken met Puertoricaanse immigranten in de Verenigde Staten. Het aanleren van de Spaanse taal maakte uiteraard een belangrijk onderdeel uit van het programma, maar daarnaast was het ook de bedoeling dat de cursisten een zekere voeling zouden ontwikkelen voor andere (Zuid-Amerikaanse) culturen. In 1960 eindigde zijn betrekking aan de universiteit, maar door de oprichting van het CIDOC in 1961 kon hij zijn werkzaamheden verderzetten. In het Centrum werden cursussen Spaans gegeven aan Noord-Amerikaanse missionarissen die in Latijns-Amerika werkten of zouden werken. Ze werden ook vertrouwd gemaakt met de Latijns-Amerikaanse cultuur. Tevens werden er studiedagen gehouden rond sociale en politieke thema's en werd er een omvangrijke bibliotheek met materiaal over Latijns-Amerika opgebouwd. Het CIDOC groeide al snel uit tot een para-universitair centrum waar de ideeën van Illich over een ontschoolde maatschappij in praktijk werden gebracht. Het werd een ontmoetingsplaats voor Noord- en Latijns-Amerikaanse intellectuelen. Het CIDOC kreeg bij de rooms-katholieke overheid al snel een subversief imago. De Noord-Amerikaanse Katholieke Kerk stuurde in het kader van de Koude Oorlog haar bisschoppen naar Latijns-Amerika om dit te vrijwaren van het zo gevreesde communisme. In Cuernavaca werd hen echter voorgehouden dat dit culturele imperialisme niet de manier was om in Latijns-Amerika aan pastoraal werk te doen. Het uitgangspunt van de sociale praktijk van het CIDOC was trouwens veeleer een van promotie dan van bijstand. Het werk van sociale opvoeders moest in de ogen van Illich tot doel hebben boeren, arbeiders, vrouwen, jongeren en anderen te transformeren in actieve subjecten die daardoor in staat zouden zijn hun eigen processen te beheren. Illich' standpunten over de debureaucratisering van de Kerk en andere, eerder marxistische, maatschappelijke ideeën leidden tot zijn verdere verwijdering van de Kerk, waardoor hij besliste het CIDOC te seculariseren en in 1969 zijn kerkelijke functies neerlegde.⁽²⁹⁾

Betsie Hollants was echter al even daarvoor haar eigen weg gegaan. Voor het CIDOC had ze Latijns-Amerika doorgereisd en kennis gemaakt met de verschillende volkeren om de armoedeproblematiek in kaart te brengen. Op die manier groeide haar gevoeligheid voor de precaire situatie van vrouwen in Latijns-Amerika. Ze wou dit verder onderzoeken in rapporten en documenten maar zag al snel in dat er nauwelijks iets over het onderwerp was onderzocht of geschreven en dat men dus nog niet tot het ontwikkelen van een strategie was gekomen. Bovendien werd ze geconfronteerd met het feit dat het CIDOC zich in zijn interesse voor 'alles' wat met de mensen van Latijns-Amerika te maken had in feite beperkte tot alles wat met mannen te maken had. In 1968 vestigde ze Illich' aandacht hierop en vroeg ze hem een speciaal project te wijden aan de situatie van Latijns-Amerikaanse vrouwen. Maar Hollants moest vaststellen dat hij hierin nauwelijks geïnteresseerd was. Toen hij haar uiteindelijk voorstelde om in de schoot van het CIDOC een project over het onderwerp op te starten met

Betsie Hollants met Ivan Illich, augustus 1962 (KADOC Leuven)

financiering door een Portugese instelling genaamd Coordinación de Iniciativas para el Desarrollo de América Latina (CIDAL), besloot ze het project op onafhankelijke basis te realiseren en nam ze ontslag bij het CIDOC.

Op die manier ging CIDAL van start. De Portugese instelling zou enkele keren geld geven, maar daarna was Hollants aangewezen op eigen financiering. Hollants had tijdens haar reizen in Latijns-Amerika een indrukwekkende bibliotheek aangelegd met boeken van en over vrouwen betreffende literaire, sociologische, economische en politieke thema's. Deze werd gesystematiseerd en ondergebracht in een huis in de calle de Arteaga in Cuernavaca, waardoor ze toegankelijk werd voor het grote publiek. De centrale doelstelling van het centrum was communicatie, uitwisseling van ideeën en contacten, en ontwikkeling van Latijns-Amerikaanse vrouwen. In 1973 veranderde de naam om die reden in Comunicación, Intercambio y Desarrollo Humano en América Latina (CIDHAL). Al snel na de oprichting begonnen enkele vrouwen als vrijwilliger voor het centrum te werken. Een van de eerste activiteiten was de organisatie van een driedaags atelier waarop onder anderen meisjes van de vakbond Frente Auténtico del Trabajo werden gesensibiliseerd betreffende de problematiek van Latijns-Amerikaanse vrouwen. Vanaf de eerste dag stelde het centrum zich tot doel om alles wat over vrouwen verscheen te verzamelen en hierover te berichten in een nieuwsbrief. Aangezien bijna niets oorspronkelijk in het Spaans verscheen, bevatte de nieuwsbrief vooral vertalingen. Daarom ook stimuleerde het centrum vrouwen om te schrijven en te discussiëren over vrouwen thema's. Op die manier verschenen andere nieuwsbrieven (*Boletín documental sobre la mujer*) en publicaties, zoals *CIDHAL-Debate* en *CIDHALINA*. In het begin richtte het centrum zich vooral tot intellectuele vrouwen, professionals, studentes en journalistes die geïnteresseerd waren in de discriminatie van vrouwen, maar de acties en publicaties breidden zich ook uit naar volkssectoren en verarmde rurale en stedelijke sectoren, waaruit groepen ontstonden als *Mariá Liberación del Pueblo*. Vanuit CIDHAL ontstond met andere woorden een feministische beweging die de situatie van vrouwen in vraag stelde en zich geleidelijk over heel Mexico verspreidde. In 1975 vond de eerste VN-Vrouwenconferentie, die het decennium van de vrouw inluidde, trouwens in Mexico-city plaats. In 1978 richtte CIDHAL een medische consultatiedienst voor vrouwen en hun kinderen op, die vanaf 1979 internationale financiering ontving.⁽³⁰⁾

Datzelfde jaar nam Betsie Hollants afscheid van het centrum dat ze tien jaar eerder had opgericht. Ze was op dat moment bijna 75 jaar en voelde zich te oud om een beweging van jonge vrouwen die verandering nastreefden te leiden. Nagenoeg onmiddellijk ontwikkelde ze een nieuwe interessesfeer: de situatie van oudere vrouwen in Mexico.⁽³¹⁾ Ze zag in dat er dringend nood was aan interdisciplinair onderzoek over ouderen omdat die in de toekomst, door hun groeiend aantal, een revolutionaire maatschappelijke groep zouden vormen. Hollants nam het op zich om informatie en documenten

over ouderen bij elkaar te brengen, zowel uit Europa als uit Latijns-Amerika, en ook daar werd ze aanvankelijk met een alarmerende schaarste geconfronteerd. De enige discipline waarin relationele aspecten over ouderen werden behandeld, was de geneeskunde, meerbepaald de geriatrie, die het fenomeen van menselijke veroudering wou medicaliseren. Hollants' standpunt was echter dat verouderen niet moest gezien worden als een sociaal probleem, maar als een natuurlijke etappe in het leven. Vanuit dat uitgangspunt stichtte ze met drie andere vrouwen begin 1984 de vzw *Vejez en México: Estudios y Acción (VEMEA)*. Hoewel Hollants officieel en wettelijk geen deel uitmaakte van de organisatie was ze in de praktijk de coördinatrice, leidster en inspiratrice. De verzamelde informatie leidde in eerste instantie tot een nieuwsbrief, *VEMEA informa*, die praktische raadgevingen gaf aan ouderen om een onafhankelijker leven te leiden en die hen aanporde het initiatief te nemen om zich te organiseren als pressiegroep. VEMEA, die een raad gevormd had bestaande uit gerontologen, specialisten, verpleegsters en andere professionelen, vestigde zich langzaam als adviesbureau en steunpunt voor Mexicaanse rusthuizen. Hollants was erg begaan met de vaststelling dat vele ouderen enorm leden omdat ze zich alleen en onzeker voelden en geen bezigheden hadden. Eén van haar centrale standpunten was dat ouderen mét familie niet zomaar mogen worden geplaatst in rusthuizen, maar dat ze in de schoot van hun familie moeten kunnen leven en sterven. Voor hen die niemand hadden en hun tijd alleen doorbrachten, realiseerde Hollants een nieuw project: een dagtehuis voor ouderlingen, waar lezingen werden gehouden over zowel praktische als meer algemene onderwerpen, waar de ouderen recreatieve activiteiten konden beoefenen en dat een medische consultatie en een eetzaal telde.

Binnen VEMEA werd ook een groep opgericht van professioneel actieve, gehuwde vrouwen tussen 30 en 40 jaar, die Hollants liet kennis maken met de filosofie die ze gedurende haar hele leven had ontwikkeld: gendergelijkheid, aandacht voor de armste bevolkingsgroepen, vooral voor vrouwen, en voor de ouderlingenproblematiek in Mexico. Zij moesten netwerken creëren die zouden dienen als communicatie-infrastructuur tussen individuen en groepen met dezelfde interesses. Vanuit dit motief werd een nieuwsbrief gepubliceerd met informatie over hun activiteiten, filosofie en thema's die handelden over ouderdom. Er werden ook mappen samengesteld met collecties van teksten, die nuttig zouden zijn voor de vorming van diverse doelgroepen. De nadruk werd steeds gelegd op de geleefde realiteit van oudere vrouwen, die gemarginaliseerd werden. Ook bij VEMEA was het achterliggende idee dus veeleer dat van promotie dan van bijstand. Volgens Hollants moesten ouderlingen 'gemachtigd' worden, moesten ze zichzelf niet zien als patiënt ten opzichte van medici en hospita-len, maar moesten ze actief over zichzelf beslissen. Die ideeën zouden in toenemende mate op haarzelf van toepassing worden.

Hollants' uittreden uit het Menense Benedictinessenklooster in 1958 had overigens geen breuk veroorzaakt met haar religieuze overtuiging. Op vraag van Ivan Illich woonde

ze in 1962 het Tweede Vaticaans Concilie bij, waar ze op een colloquium extra muros sprak over de rol van vrouwen in de Kerk⁽³²⁾, en was ze aanwezig op II Conferencia Episcopal Latinoamericana (CELAM II), de tweede conferentie van Latijns-Amerikaanse bisschoppen die in augustus 1968 in Medellín, Colombia, werd gehouden.⁽³³⁾ Het totale gebrek aan aandacht tijdens deze conferentie voor de plaats van vrouwen in de Katholieke Kerk leidde tot de oprichting van Mujeres para el Diálogo, een pressiegroep die ter voorbereiding van CELAM III (januari 1979, Puebla, Mexico) een document opstelde om de bisschoppenvergadering te beïnvloeden.⁽³⁴⁾ Haar kritiek op de beperkte rol van vrouwen in de Katholieke Kerk ten spijt, sloot Hollants zich halfweg de jaren 1980 opnieuw aan bij een congregatie, namelijk de Kanunnikessen van de Heilige Augustinus, maar deze keer als zuster buiten de muren.

Vanaf die periode sukkelde Hollants echter in toenemende mate met haar gezondheid. In 1991 werd ze een eerste keer ernstig ziek, maar dit hield haar niet tegen om nieuwe projecten te ontwikkelen. Eind maart 1995 trad ze definitief terug uit VEMEA omdat ze een zware operatie moest ondergaan. Hollants recupereerde, maar in de Goede Week van 1996 ging haar gezondheid opnieuw en nu voorgoed achteruit. Aan haar vrienden en medezusters die ze bij zich had geroepen, gaf Hollants precieze instructies om het verloop van haar laatste ogenblikken zelf te kunnen bepalen. Zo wou ze niet dat haar leven zou verlengd worden met kunstmatige middelen. Betsie Hollants stierf op 9 juni 1996.

Een bescheiden vrouw met een roeping

Betsie Hollants hield er niet van om in de schijnwerpers te staan en benadrukte voortdurend dat haar activiteiten (en, meer nog, de resultaten daarvan) en niet zozeer de persoon erachter belangrijk waren. Het voorstel om als erkenning voor haar werk haar naam te verbinden aan het documentatiecentrum van CIDHAL sloeg Hollants dan ook af.⁽³⁵⁾ Hollants bescheidenheid en relativisme hadden ook tot gevolg dat ze er niet het nut van inzag om haar archief op systematische wijze bij te houden. Aan Magda Peeters schreef ze hierover: *"Ik ben aan het nazien van archieven [...]. Rechttuit bekend, ik frommel nogal wat papieren op en doe ze opbranden in de badverwarmer van onze burens, die zowat alles slikken kan zoals bij ons in België [sic], indertijd, een Leuvense stoof."*⁽³⁶⁾ Men moet immers niet steeds over het verleden praten en achterom kijken, maar integendeel enkel vooruitgaan, vond ze. Deze ingesteldheid speelt natuurlijk niet in het voordeel van de hedendaagse historicus/a, die grotendeels aangewezen is op (ego-)documenten om het verleden te (re)construeren. Zoals vaak het geval is in vrouwen- en genderhistorisch onderzoek moeten dus ook voor Betsie Hollants de geijkte paden verlaten worden om haar zichtbaar te maken en een stem te geven. Maar bovenstaand artikel heeft hopelijk aangetoond dat haar leven, dat op een uitzonderlijke manier verweven is met enkele grote gebeurtenissen en bewegingen van de voorbije eeuw, deze inspanning meer dan waard is.

Met dank aan Clara Hollants en Jan Van Impe.

- (1) KADOC, Eugène Yoors-Magda Peeters, Eugène Yoors aan Betsie Hollants, verm. eind juli 1930.
- (2) Over Betsie Hollants verschenen totnogtoe slechts enkele al dan niet wetenschappelijke artikelen. Daarnaast kwamen een aantal van haar activiteiten aan bod in andere werken. Een poging tot compilatie werd gedaan in de eerste plaats in Mexico te verschijnen biografie van Pilar Lomelín Aragón, maar deze is niet altijd even nauwkeurig en wetenschappelijk verantwoord. Dit artikel is grotendeels gebaseerd op volgende overzichtsartikelen en -werken over Betsie Hollants: P. BOSTEELS, Betsie Hollants: "Tussen man en vrouw kan echte vriendschap bestaan". In: *Weekend Knack*, 27.11.1985, pp. 14-19; G. DURNEZ, Betsy Hollants blikt terug. In: *De Standaard*, 24.11.1984, s.p.; M. GIJSEN, Marnix Gijsen kent: Betsy Hollants. In: *Het Laatste Nieuws. Bijvoegsel "Voor vrouw & gezin"*, 18.03.1969, p. 1; P. LOMELIN ARAGON, *Recreando la huella de Betsie Hollants, 1905-1996*, Cuernavaca (Mexico): CIDHAL, 2003 [typoscript van te publiceren biografie]; E. NEEFS, Gewezen hoofdredactrice van De Standaard over haar journalistenleven. "Voor de lijn was ik niet geschapen". In: *De Standaard*, 15-16.06.1996, p. 41; T. STUCKENS, Leven en sterven in Cuernavaca. In: *De Standaard*, 15-16.06.1996, p. 41; J. VAN IMPE, Hollants, Betsy (eigenlijk Elisabeth) M.H. In: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tiel: Lannoo, 1998, p. 1459. Om de tekst leesbaar te houden, wordt niet telkens verwezen naar de verschillende referentiewerken. Enkel waar een beroep werd gedaan op specifieke informatie uit één artikel of op andere werken die niet uitsluitend over Hollants handelen en waar verwezen wordt naar archiefmateriaal werd een referentie in eindnoot toegevoegd.
- (3) E. NEEFS, Gewezen hoofdredactrice [...], p. 41
- (4) Privé-archief Jan Van Impe, Diploma Elisabeth Hollants.
- (5) KADOC, Eugène Yoors-Magda Peeters, Biografische nota Betsie Hollants; Privé-archief Jan Van Impe, Heilig Graf-priory aan Jan Van Impe, 16.06.1996. Het Heilig Graf-instituut werd onder impuls van Zuster Maria Jozefa de eerste volledig vernederlandsde meisjesschool in Vlaanderen. Het instituut leverde heel wat vrouwen af die later bekendheid verwierven als schrijfster of actief werden in de Vlaamse beweging, zoals Jeanne Vande Putte, Lisbeth Van Thillo en Maria Rosseels.
- (6) G. DURNEZ, *De Standaard. Het levensverhaal van een Vlaamse krant 1914-1948*, Tiel: Lannoo, 1985, pp. 237-257.
- (7) E. NEEFS, Gewezen hoofdredactrice [...], p. 41.
- (8) Over haar werk voor Sap schreef Betsie Hollants bijvoorbeeld: "De minister was echter bijzonder goed gezind, al kwam ik te laat, en dat wegens het succes van den speech over den Paus, dien hij had afgestoken Zondagnamiddag in aanwezigheid van den Nuntius. Voortaan mag ik nog "speeches" à la minute.. fabriceren.. Enfin, (dat zijn staatsgeheimen evenals het bovenstaande) de baas erkent zwart op wit dat 'n vrouwelijke secretaris niet ipso facto een uil is. Als feminist verheug ik mij daarover." KADOC, Eugène Yoors-Magda Peeters, Betsie Hollants aan Eugène Yoors en Magda Peeters, verm. februari 1933.
- (9) N. GUNZBURG, Nog eens Betsie Hollants. In: *Het Laatste Nieuws. Bijvoegsel "Voor vrouw & gezin"*, 1.4.1969, p. 1; L. SAERENS, Het Katholiek Bureau voor Israël (1936-1938). In: *Ter Herkenning*, 15(1987)4, pp. 255-259; L. SAERENS, *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Tiel: Lannoo, 2000, pp. 357-365.
- (10) L. SAERENS, *Vreemdelingen in een wereldstad [...]*, pp. 360-361.
- (11) L. SAERENS, *Vreemdelingen in een wereldstad [...]*, pp. 431-437.
- (12) J. VAN IMPE, Vandaag 1940-1942. In: *Ex officina. Nieuwsbrief van de vrienden van de universiteitsbibliotheek*, 13(september 2000)2, p. 7.
- (13) Van Impe stelt dat het eerste nummer verscheen op 31 oktober. In een omzendbrief van oktober 1941 werd echter verwezen naar de 'verjaardag' van Vandaag op 30 oktober. KADOC, Eugène Yoors-Magda Peeters, Redactie Vandaag aan Mr. Hernould, 21.10.1941.
- (14) N. GUNZBURG, Nog eens [...], p. 1.
- (15) Privé-archief Jan Van Impe, Elisabeth M. Hollants, Aanvraag om rustpensioen RWP/N132/USP/396; Interview met Jan Van Impe door Geraldine Reymanants (11.06.2003).
- (16) G. DURNEZ, *De Standaard [...]*, p. 366.
- (17) E. DE BENS, *De pers in België. Het verhaal van de Belgische dagbladpers. Gisteren, vandaag en morgen*, Tiel: Lannoo, 1997, p. 261.
- (18) G. DURNEZ, *De Standaard [...]*, pp. 485-501.
- (19) In de negentiende eeuw had Caroline Popp (1808-1891) al de liberale Franstalige in Brugge verschijnende *Journal de Bruges* geleid, die opgericht werd door haar echtgenoot. Jeanne De Bruyn (1902-1975) was op haar beurt van februari tot september 1944 hoofdredactrice geweest van de VNV-krant *Volk en Staat*.

- (20) M. GIJSEN, *Marnix Gijsen kent [...]*, p. 1.
- (21) Volgens Gaston Durnez werd Hollants door haar jonge redactieleden 'mère supérieure' genoemd. Zie G. DURNEZ, *De Standaard [...]*, p. 503. Dit vertoont overigens een opmerkelijke gelijkenis met de 'koosnamen' van andere vrouwen in de journalistieke wereld: Marie Elisabeth Belpaire (1853-1948), die eigenares en redactielid was van het katholieke tijdschrift *Dietsche Warande en Belfort*, werd door haar mede-redactieleden 'moeder overste' genoemd; Maria Rosseels (°1916), die na het herverschijnen van *De Standaard* in mei 1947 de eerste vrouw op de redactie werd, werd door haar collega's dan weer 'moeder abdis' genoemd.
- (22) Al vanaf september 1945 was Hollants druk in de weer om het tijdschrift, dat gepland was voor eind oktober, voor te bereiden. Uiteindelijk verscheen het eerste nummer pas op 14 december van dat jaar. Zie KADOC, Eugène Yoors-Magda Peeters, Betsie Hollants aan Magda Peeters, 09.09.1945; AMVC-Letterenhuis, Betsie Hollants, Betsie Hollants aan Antoinette Buckinx-Luyckx, 30.11.1945, 90957/44.
- (23) G. DURNEZ, *De Standaard [...]*, p. 504.
- (24) Over de aard van Hollants' afscheid van *De Nieuwe Standaard* bestaat geen duidelijkheid. Volgens Clara Hollants (interview met Clara Hollants door Geraldine Reymanants (24.06.2003)) en Jan Van Impe (interview met Jan Van Impe door Geraldine Reymanants (11.06.2003)) nam Hollants zelf ontslag. In mei 1945 schreef Hollants aan het gezin Yoors-Peeters echter: "Nu is er tijd voor 'n brief vermits we hier, in de Murillostraat 13, gisteravond mijn ontslag uit "De Gids" [de naamloze vennootschap die *De Nieuwe Standaard* uitgaaf] gevierd hebben met 'n reuze-receptie. Het is inderdaad gebeurd: "men" heeft mij als een al te lastig iemand, aan de deur gezet van de onderneming, die ik anderhalf jaar geleden heb helpen oprichten. Fiat. Maar, ik wilde er géén "begrafenis 1e klas" van maken en heb daarom mijn eerste ploeg redacteurs hier gisteren feestelijk onthaald. (Het wachtwoord was: D.N.S. niet vernoemen.) Ik ben dus werkeloos." KADOC, Eugène Yoors-Magda Peeters, Betsie Hollants aan Magda Peeters en Eugène Yoors, 21.05.1945.
- (25) In augustus 1954 schreef Hollants bijvoorbeeld: "Tu t'imagines le soussignée ramassant des oeufs, marquant chaque oeuf sur la fiche de la pondeuse, pesant chaque oeuf (nous avons 1500 poules et c'est un commencement) l'étudiant à la lumière forte pour découvrir le moindre défaut... et cela comme supplément au travail du ménage et du "work-shop" pour la jeunesse de Dilia." KADOC, Eugène Yoors-Magda Peeters, Betsie Hollants aan Eugène Yoors, 20.08.1954. Zie ook KADOC, Eugène Yoors-Magda Peeters, Betsie Hollants aan Magda Peeters en Eugène Yoors, 13.06.1952, 21.04.1953, 01.09.1953, 09.01.1954 en 04.07.1954.
- (26) Privé-archief Jan Van Impe, Elisabeth Maria Hollants, Certificate of Naturalization No. 7594476, 28.11.1955.
- (27) Zie KADOC, Eugène Yoors-Magda Peeters, Betsie Hollants aan Magda Peeters en Eugène Yoors, 02.05.1957, 14.6.1957, 24.07.1957 en [25.08.1957].
- (28) Privé-archief Jan Van Impe, Elisabeth M. Hollants, Aanvraag om rustpensioen RWP/N132/USP/396.
- (29) Zie o.a. T. KREYKAMP e.a., *Waar blijf je met Ivan Illich. Situering en oefening*, Baarn: Het Wereldvenster, 1974; http://agora.qc.ca/encyclopedie/index.nsf/Impression/Ivan_Illich (27.05.2003); <http://www.guardian.co.uk/obituaries/story/0,3604,856395,00.html> (27.05.2003); www.pudel.uni-bremen.de/zum_tod_von_ivan_illich/persnachrufe/BishopNach.PDF (27.05.2003).
- (30) Voor meer informatie over de werking en projecten van CIDHAL, zie: <http://www.laneta.apc.org/cidhal/>
- (31) Aan Magda Peeters schreef ze: "Ik neem nu definitief afscheid van CIDHAL en zal me, na het bezoek aan Europa, alleen nog bezig houden met mensen van mijn leeftijd. Eerste viool spelen wil ik niet meer! De gezondheid laat dat ook niet meer toe." KADOC, Eugène Yoors-Magda Peeters, Betsie Hollants aan Magda Peeters, [03 of 04].02.1979.
- (32) P. BOSTEELS, Betsie Hollants [...], p. 17.
- (33) R.R. REUTHER, Betsie Hollants: joining women, Latin Americans. In: *National Catholic Reporter*, 11.05.1984, p. 12.
- (34) KADOC, Eugène Yoors-Magda Peeters, Betsie Hollants aan Magda Peeters, [03 of 04].02.1979. Voor Hollants' standpunten over de positie van vrouwen binnen de Katholieke Kerk, zie o.a. haar lezing op de Second Conference on the Ordination of Roman Catholic Women in Baltimore (U.S.) in november 1978 (<http://www.womenpriests.org/classic2/hollants.htm> (05.05.2003)).
- (35) <http://www.laneta.apc.org/cidhal/suple/slr-990612.htm> (11.12.2002). Niettemin omvat CIDHAL momenteel een Centro de Documentación 'Betsie Hollants'.
- (36) KADOC, Eugène Yoors-Magda Peeters, Betsie Hollants aan Magda Peeters, 06.08.1979.

In de vijftig jaar geschiedenis van de Vlaamse televisie hield 'de politiek' graag een vinger in de pap

Vijftig jaar Vlaamse televisie

Jan Ceuleers, voormalig directeur-generaal televisie (BRTN)

Dezer dagen worden alle registers opengetrokken om een halve eeuw televisie in Vlaanderen passend te vieren. Hoera, wierook en anekdoten horen daar obligaat bij. Je zou er haast bij vergeten dat het pad hobbelig was en soms verraderlijke kuilen verborg. En vooral dat 'de politiek' graag een vinger in de pap hield. Daarover gaat deze bijdrage.

Eigenlijk was de Vlaamse televisie bij haar geboorte op 31 oktober 1953 een ongewenst kind voor een gezaghebbend deel van de intelligentsia. Of juist, van de katholieke intelligentsia, aangevoerd door Jan Boon, de toenmalige administrateur-directeur-generaal van het Nationaal Instituut voor Radio-omroep (NIR). Boon was eerst theater-directeur bij Het Vlaamsche Volkstoneel en daarna hoofdredacteur van de krant *De Standaard*. In 1939, op zijn eenenveertigste, werd hij hoofd van de Vlaamse vleugel van het radio-instituut (NIR). Hij was een gedreven ijveraar voor het katholieke geloof en vond dat de pers daarbij een verantwoordelijke rol te spelen had. Zo schreef hij, vóór zijn aanstelling, bijdragen als *Verantwoording over de roeping der Katholieke pers* en *De journalist in dienst van de Katholieke actie*. Politiek genoot hij de volle steun van de Katholieke Partij, de latere Christelijke Volkspartij (CVP).

Het NIR-INR kreeg van bij zijn oprichting als unitaire openbare instelling in 1930 de verplichting opgelegd zich in zijn radiojournaals ('het gesproken dagblad') en in de 'uitzendingen met pedagogisch doel' volstrekt onpartijdig op te stellen en geen mededelingen te doen die strijdig waren met de wetten, de openbare orde en de goede zeden. De raad van beheer was samengesteld uit negen leden, van wie er drie werden benoemd door de regering, drie door de Kamer en drie door de Senaat, netjes gedo-

seerd naar politieke gezindheid en naar taal, en voorgezeten door de minister van Telegrafie en Telefonie. Sinds 1937 was het unitaire radio-instituut onderverdeeld in drie departementen: het Vlaamse uitzendinstituut, waarvan Boon dus na het schielijke overlijden van Theo De Ronde in 1939 directeur-generaal werd, het Franse uitzendinstituut en het gemeenschappelijke technische en administratieve instituut; een eerste schuchtere aanzet tot de latere culturele autonomie. De raad van bestuur bleef echter unitair.

De verplichte onpartijdigheid in de radiojournaals werd keurig geregeld: het agentschap Belga, een creatie van de bank- en zakenwereld en spreekbuis van het 'officiële België', gold als enige bron. Een stilzwijgende consensus onder de drie dominante politieke families - katholieken, liberalen en socialisten - belette elk eigen redactioneel initiatief van de radio, zeker op het gebied van de binnenlandse politiek. Aan Vlaamse kant werd na de oorlogsjaren in het programma-aanbod veel aandacht geschonken aan geloof en religie: het godsdienstig halfuur, de misviering op zon- en hoogdagen, het dagelijks liturgisch bericht, de uitzendingen voor en over geestelijken in de wereld; de Kerk was alomtegenwoordig in de radio.

Na de bevrijding kwamen van over de Atlantische Oceaan de eerste berichten over de televisie voor burgerlijk gebruik in Europa aanwaaien. In landen als Frankrijk, Italië, Groot-Brittannië, Duitsland en Nederland werden er spoedig experimenten opgezet die vanaf het begin van de jaren 1950 uitmondde in reguliere, zij het beperkte uitzendingen. In ons land leek de nakende intrede van de televisie onafwendbaar; sinds 1948 werd er al druk over nagedacht, vergaderd, en zelfs schuchter geëxperimenteerd, onder impuls vooral van ingenieurs in het huis en vanzelfsprekend ook van de industrie. Maar budgettaire imperatieven, technische discussies met een communautair tintje en morele bedenkingen remden de ontwikkelingen behoorlijk af.

Jan Boon toonde zich diep bezorgd over de mogelijke negatieve weerslag van het nieuwe medium op de vrijetijdsbesteding van de Vlaming. Hij vreesde dat die zich wellicht zou vergapen aan zijn huisbioscoop en zich zou afwenden van het actieve culturele, sociale en religieuze leven. "*Televisie, Weldaad of Verschrikking?*", vroeg hij zich in een 1952 gepubliceerde bijdrage af: verschrikking voorzeker, weldaad misschien. Als de komst van de televisie dan toch niet meer af te houden was, dan kwam het erop aan het medium stevig in handen te nemen, ontsporingen te vermijden en te zorgen voor een educatieve, schoon-Vlaamse en christelijk geïnspireerde programmering. Een visie die hij hardnekkig verdedigde en uitdroeg tot in de European Broadcasting Union, waarin hij Belgische gedelegeerde werd.

Het opstartproces werd in ons land daarenboven flink vertraagd wegens wat op het eerste gezicht een puur technisch probleem leek, maar dat was uitgegroeid tot een typisch Belgisch gekibbel tussen Vlamingen en Franstaligen: de keuze tussen een tv-beeld bestaande uit 819 lijnen, de Franse norm, aangeprezen door de Franstalige ingenieurs van het NIR en de Franstalige politici, dan wel een beeld van 625 lijnen, gangbaar in de Bondsrepubliek Duitsland en in Nederland en bij ons dan ook de favoriet

van de Vlamingen. Het dispuut leidde uiteindelijk tot een even typisch Belgisch compromis: de RTB zou uitzenden in de 819-norm en de BRT in de 625-norm. Gevolg: een televisietoestel dat dankzij een schakelknop beide beeldnormen aankon, maar dat in Europa dan ook het duurste werd, een handicap die in het begin, mede door de beperkte programmering en ontvangstmogelijkheden, een snelle verspreiding van de tv in de weg stond.

De Vlaamse uitzendingen zoals die aanvankelijk werden genoemd, waren de creatie van een handvol radiomensen die de kneepjes van het vak waren gaan leren bij de Britse BBC. Structureel noch wettelijk rustte de televisie op een stevig fundament; ze pleegde roofofbouw op de radio. De radiowet van 1930 voorzag niet - kon niet voorzien - in de komst van de televisie en werd evenmin, toen het dan zover was, aangepast. Vreemde vaststelling: de televisie in België had geen wettelijke basis! Het personeel bestond uit omgeschoolde radiomensen, de uitzendruimte was een te nauwe radiostudio, de tv-directeur was het hoofd van een gewestelijke radio-omroep. Maar, en dat was belangrijk voor Jan Boon - de politieke constellatie van het moment was een homogeen CVP-kabinet. De televisie kwam dus stevig in handen van betrouwbare ideologische en filosofische geestesgenoten, met hem en de minister (voorzitter van de raad van beheer) als opperste gezag.

Pas zeven jaar later kreeg de televisie een wettelijke basis. De omroepwet van 18 mei 1960 was in menig opzicht een historisch document. Ze legaliseerde de televisie, die intussen tot ver boven de radio was uitgegroeid en maakte de omroep een beetje onafhankelijker van de politieke overheid door de invoering van het censuurverbod en de verwijdering van de minister als voorzitter van de raad van beheer. Dé innovatie was echter de opdeling van het oude unitaire INR-NIR in drie autonome instellingen: de Vlaamse BRT, de Franstalige RTB, beide bevoegd voor hun respectieve programma-beleid, en een gemeenschappelijk technisch en administratief instituut, dat ook de Duitstalige uitzendingen en de Wereldomroep onder zijn hoede nam. Deze regeling was als het ware een voorloper van de culturele autonomie die tien jaar later zou worden geïnstitutionaliseerd in de Belgische grondwet.

Architect van de omroepwet was een NIR-redacteur, Paul Vandenbussche, die naar het kabinet van de CVP-PSC-minister van Cultuur, Pierre Harmel (CVP-liberale regering- Eyskens-Lilar), was gedetacheerd. Vandenbussche had een sterke reputatie opgebouwd als verslaggever Europese aangelegenheden en internationale politiek, waarbij zijn uitgesproken anti-communistische ingesteldheid, overigens niet zo ongewoon in die tijden, in het oog sprong. Hij genoot de steun van de CVP en was de gedoodverfde opvolger van Boon als die in 1963 met pensioen zou gaan. Het dodelijke auto-ongeluk van het eerste televisiehoofd, Bert Leysen, voerde hem in 1959 terug naar de omroep, waar het jaar daarop ook Jan Boon onverwacht overleed. Zo kwam Vandenbussche, net als zijn voorganger, op veertigjarige leeftijd aan de leiding van de omroep die intussen was verrijkt met de alsmaar uitdeinende televisie.

De totstandkoming van de nieuwe omroepwet en de opvulling van de nakende vacature van het ambt van directeur-generaal van de autonome BRT, liepen echter niet van een leien dakje. De uitgesproken anti-vrijzinnige houding van Jan Boon in de raad van beheer van het unitaire NIR was blijven nazinderen in socialistische en liberale kringen. Vooral zijn hardnekkig verzet tegen de invoering van uitzendingen 'Lekenmoraal en -filosofie' als tegenhanger van de talrijke religieuze programma's, en zijn overmoedige, zelfs beledigende uitspraken over de socialistisch-liberale regering-Van Acker-Liebaert, die hij openlijk met het regime van Tito had vergeleken, hadden kwaad bloed gezet.

De socialisten in de oppositie en de liberalen in de regering eisten dan ook garanties op ideologisch en filosofisch gebied. Vooral de liberalen speelden het hard: ze blokkeerden de uitvoering van de wet, zolang er onder de drie grote politieke families geen akkoord was bereikt over het toekomstige bestuur van de omroep, zowel aan Franstalige als aan Vlaamse kant (RTB en BRT). Pas op 2 augustus 1960, ruim twee maanden na de goedkeuring van de wet, lag het driepartijenakkoord voor, ondertekend door de respectieve voorzitters: *"Les soussignés, dirigeants des trois partis nationaux, estimant que seul un accord durable sur le partage de l'autorité, au sein des trois instituts, est à même d'assurer un caractère réellement national à la Radiodiffusion-Télévision belge, conviennent de ce qui suit ..."*. De toon was meteen gezet, de bedoeling duidelijk: een filosofisch, ideologisch en geografisch evenwicht proberen tot stand te brengen in de verzelfstandigde instituten, gedicteerd vanuit de politieke partijen. De bezegeling van de politisering van de publieke omroep. Het akkoord sloeg in grote trekken op de verdeling van de topambten en van de politiek gevoelige betrekkingen over de drie 'nationale' partijen en over de twee grote filosofische strekkingen, de katholieke en de vrijzinnige. Boons stugge klerikale houding had aan Vlaamse vrijzinnige zijde de vrees voor een christen-democratische machtsgreep gevoed en de benoeming van Paul Vandenbussche was niet van die aard dat de argwaan werd gemilderd. Het was dan ook geen toeval dat de hevigste voorstanders van het driepartijenakkoord zich in Vlaanderen bevonden, omdat daar, in tegenstelling tot Franstalig België, de niet-christen-democraten vrij zwak stonden. Merkwaardig in dit licht is dat het akkoord de handtekening draagt van twee Waalse en één franskiljons partijvoorzitter (Theo Lefèvre (CVP-PSC), Roger Motz (liberale partij) en Léo Colard (BSP-PSB)).

De regeling bestond erin dat de raad van beheer van de BRT zou bestaan uit vijf CVP'ers, drie BSP'ers en één liberaal en zou worden voorgezeten, afhankelijk van de regeringsmeerderheid, door een socialist of een liberaal; de directeur-generaal zou een christen-democraat zijn (Paul Vandenbussche). Vanaf de rang van diensthoofd en bij de journalisten diende de socialistische aanwezigheid te worden versterkt en in de schooluitzendingen moesten het officieel en het vrij onderwijs op gelijke voet vertegenwoordigd zijn. Wat de politieke, godsdienstige en filosofische programma's betrof, waarover onder Jan Boon zoveel te doen was geweest, zou er alleen maar van de bestaande situatie kunnen worden afgeweken mits de drie 'ideologische fracties' (versta:

partijen) in de raad van beheer daarmee instemden.

Dit akkoord werd later, tot op vandaag zelfs, als een verfoeilijk voorbeeld opgevoerd van verregaande politisering van een overheidsdienst, als een machtsgreep van de partijpolitiek op een belangrijk instrument van meningsuiting en -vorming. Niet ten onrechte natuurlijk, hoewel je je kunt afvragen of Boons hoogmoedige afwijzende houding tegenover al wat niet in zijn politieke en religieuze visie paste deze ontwikkeling niet heeft uitgelokt. Hoe dan ook, de dagelijkse leiding van radio en televisie werd netjes verdeeld onder vertegenwoordigers van de twee toenmalige regeringspartijen, een vrijzinnig liberaal bij de radio en een christen-democraat bij de televisie; de nieuwsdiensten werden weliswaar zo goed en zo kwaad als het ging politiek gedoseerd, maar de hoofdredacties bleven in christen-democratische handen.

Maar ook op een ander gebied was dit akkoord belangwekkend: het stond model voor het nationale cultuurpact dat in 1972 (regering-Eyskens-Cools) door alle partijen, de Volksunie uitgezonderd, werd ondertekend, een jaar later (regering-Leburton-Tindemans-De Clercq) in een wet werd gegoten en nog eens een jaar later bevestigd in een decreet van de Vlaamse Cultuurraad. Het pact beoogde alle ideologische en filosofische strekkingen op een gelijkwaardige wijze aan bod te laten komen in het cultuurbeleid, een initiatief van de liberale vrijdenker Adriaan Verhulst, die er echter niet mee opgezet was dat zijn idee in partijpolitieke termen werd vertaald. Met name bepaalden de wet en het Vlaamse decreet (dat nog steeds van kracht is) dat de omroep in de samenstelling van zijn bestuurs- en beheersorganen de evenredige vertegenwoordiging van de politieke fracties in de Cultuurraad in acht moest nemen. Bovendien moesten bij de rekrutering en de bevordering van het personeel met culturele functies rekening worden gehouden met *"de noodzaak van een evenwichtige verdeling van de ambten tussen de verschillende representatieve strekkingen en met een minimale aanwezigheid voor elk van de strekkingen."*

Het cultuurpact werkte op die manier de politisering van de omroep nog in de hand: niet alleen de raad van bestuur (toen nog raad van beheer geheten) diende een afspiegeling te zijn van de Cultuurraad (nu: Vlaams parlement), maar ook de directieambten dienden verdeeld te worden volgens de politieke krachtsverhoudingen. Bij de BRT bleef de directeur-generaal (later: administrateur-generaal) een CVP-gesteund figuur, de radiodirecteur een liberaal, terwijl de televisiedirectie in handen kwam van een socialist. Deze topambtenaren werden bovendien geselecteerd en voorgesteld door hun respectieve partijen, aan de minister voorgedragen door de raad van bestuur en benoemd door de regering. Het personeel werd er onrechtstreeks toe verplicht, wilde het kans op promotie maken, 'kleur te bekennen'. Deze 'outing' verliep op een vrij willekeurige manier: niemand werd bij zijn intrede verplicht zijn politieke en filosofische gezindheid aan te geven - dit in tegenstelling tot de manier van handelen bij de RTB -, maar voor de raadsfracties waren de in de toelatingsexamens geslaagde kandidaten veelal geen onbekenden. Ook de universiteit waaraan ze hadden gestudeerd leek een betrouwbare barometer.

Precies dit universitair verleden als criterium pakte, net op het ogenblik dat het cultuurpact uitwerking begon te krijgen, vooral aan christen-democratische zijde verkeerd uit. Wie een diploma van de Leuvense Alma Mater op zak had, werd gemakshalve gerekend tot de katholieke partij en Kerk; zo was het in het verleden immers altijd geweest. Met het aantreden van de eerste mei 68'ers, meestal Leuvense alumni, tijdens de beginjaren 1970, bleek dit referentiekader niet meer te kloppen. De nieuwe generatie journalisten en programmamakers stelde zich ongebonden op en toonde zich bijzonder kritisch tegenover de ideologisch-filosofische verzuiling, in de eerste plaats tegenover de zuil waartoe ze geacht werd te behoren, dit tot ontsteltenis en ergernis van Paul Vandenbussche en de CVP-fractie in de raad van beheer. De zekerheden van het verleden waren verdwenen; uit CVP-hoek werden giftige pijlen afgeschoten op de nieuwsdiensten die van linkse agitatie werden beschuldigd. Eerste minister Leo Tindemans sprak dreigende taal en lanceerde het idee van een commerciële omroep als tegenhanger van de "*linkse BRT*". Van de weeromstuit werd het hiërarchisch gezag in de omroep versterkt en Paul Vandenbussche ging zich steeds nadrukkelijker in het programmabeleid, en vooral in de nieuwsvoorziening, mengen. Dagelijks ging een kopie van de journaals naar de premier en maandelijks werd ten behoeve van de raad van beheer, op vraag van de CVP-fractie, een lijst opgemaakt van de geïnterviewde politici en vakbondsmensen, met opgave van minuten en seconden.

De sfeer van politieke intimidatie, hoofdzakelijk gericht tegen de 'dissidenten' van de Leuvense universiteit en hun aanhangers - de 'daklozen' zoals ze zichzelf noemden - bleef tot ver in de jaren 1980 aanhouden. De herverkaveling van het partijlandschap in de jaren 1980, de voortschrijdende ontkerkelijking van Vlaanderen, de introductie van de commerciële omroep, hebben de politieke wereld er geleidelijk toe gebracht haar greep op de omroep wat te lossen. De hetze tegen de 'daklozen', die al die jaren van enige promotie verstoken waren gebleven, hield stilaan op; het gestook tegen de journaals doofde uit. Maar het cultuurpact, hoewel hier en daar aangevochten, bleef overeind: de benoemingen en bevorderingen werden nog altijd op de weegschaal gelegd. Toch was partijaanhorigheid geen vanzelfsprekend criterium meer. Cas Goossens, de opvolger van Vandenbussche, gedroeg zich veel onafhankelijker tegenover zijn ideologische achterban, en de CVP-fractie in de raad van beheer, die niet meer over de meerderheid beschikte, waagde het meer dan eens in te gaan tegen wenken van het partijhoofdkwartier. Het werd hen niet in dank afgenomen in de politieke gremia: herhaaldelijk werd de BRT-top op een bijwijlen kleinerende manier ter verantwoording geroepen in het Vlaamse parlement. De openbare omroep bleef opgezadeld met een stroeve structuur en onaangepaste werkmethodes en administratieve verplichtingen, en, bovenal, met een alsmaar afkalvend financieel draagvlak, terwijl de intussen actief geworden commerciële concurrent steeds machtiger werd.

De omroepdecreten van 1996, een initiatief van de toenmalige Vlaamse minister van Economie Eric Van Rompuy (CVP) luidden een radicale breuk met het verleden in. De benoemingen en promoties in de tot naamloze vennootschap omgevormde omroep, voortaan VRT, evenals het programmabeleid, werden onttrokken aan de raad van bestuur en toevertrouwd aan de gedelegeerd bestuurder. De raad van bestuur mocht, zijn naam ten spijt, geen bestuursdaden meer stellen, maar werd gedegradeerd tot een louter toezichts- en adviesorgaan. Alle macht werd geconcentreerd in de persoon van de gedelegeerd-bestuurder, die echter, in tegenstelling tot voorheen, nu zelf de topambtenaren mocht aanstellen. Hij werd aangesteld door de regering, niet vrij van enig voorafgaand politiek getouwtrek overigens. Hij kon bovendien beschikken over een ruim budget, dat de openbare televisie via een beheersovereenkomst voor vele jaren financieel veilig stelde en haar in de gelegenheid stelde de commerciële concurrentie daadkrachtig het hoofd te bieden. De cultuurpactwetgeving was terecht of onterecht naar het vergeetboek verwezen.

Heeft de politiek zich dan na vijftig jaar voorgoed teruggetrokken uit de openbare televisie? Misschien. De openlijke en directe band met de partijhoofdkwartieren schijnt inderdaad te zijn doorgeknipt. Hoewel: de eerste gedelegeerd bestuurder is, naar verluidt uit onmin met groeiende politieke bemoeienissen, na zes jaar opgestapt. En over zijn opvolging is flink gebakkeleid op het Brusselse Martelaarsplein. Eén zaak is echter duidelijk: aan de politieke en filosofische overheersing van één zuil, zoals ten tijde van Jan Boon, is na vijftig jaar een einde gekomen. En dat is ook te merken aan het programma-aanbod.

Consumerism versus Capitalism?

B Martijn Vandenbroucke en Rita Calcoen, Amsab

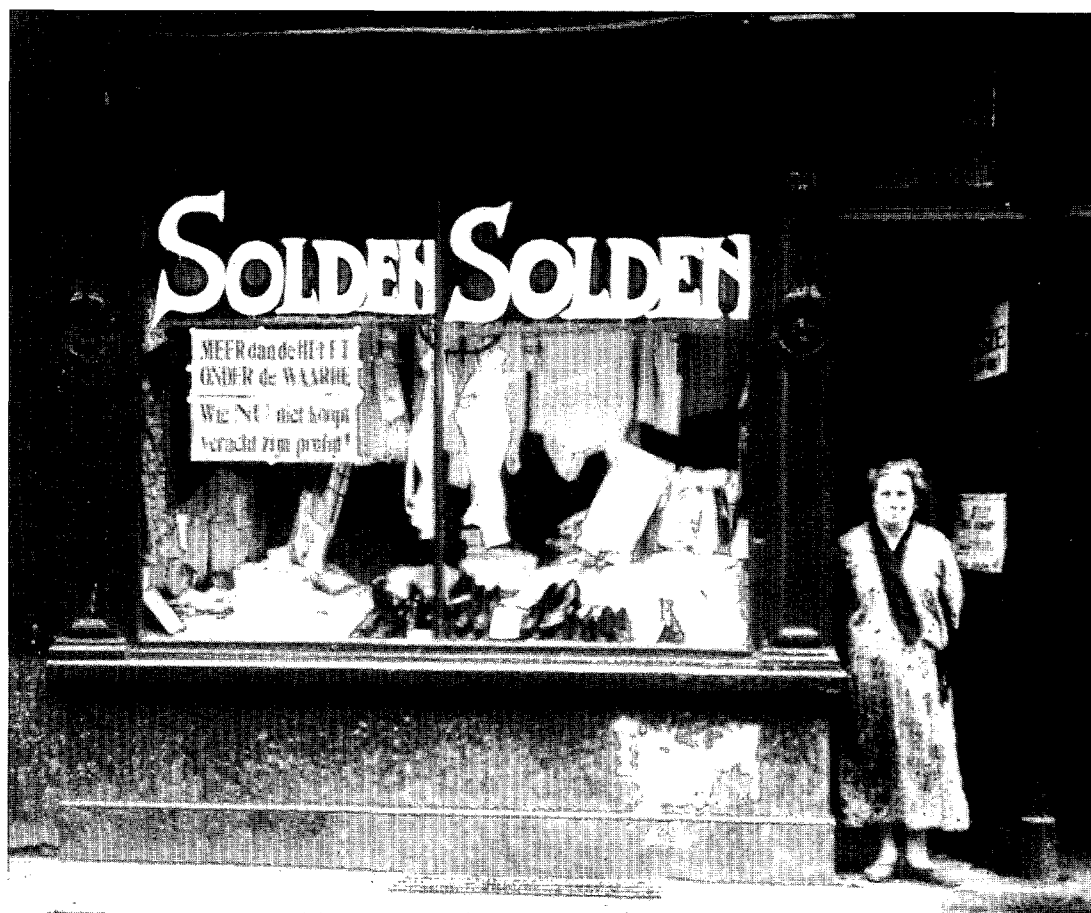
De coöperatie is niet enkel een ondernemingsvorm, zij is ook een levenswijze. Paul Lambert definieerde de coöperatie in *De coöperatieve doctrine* (1971) als "een onderneming opgericht en geleid door een vereniging van gebruikers, die in haar schoot de regels van de democratie toepast en die als rechtstreekse doelstelling zowel de dienstverlening aan haar leden als aan de gehele gemeenschap heeft." Hoewel haar wortels ons verder in het verleden kunnen terugvoeren, wordt de stichting van de Pioniers van Rochdale (1844) algemeen aanvaard als het startsein voor de internationale verspreiding van dit nieuwe sociaal-economische model. Al functioneerde de coöperatie binnen het kapitalistische systeem, toch bleef de internationale solidariteit er een belangrijk element van uitmaken, zoals blijkt uit de oprichting van de International Co-operative Council in 1895.

Het blijft echter de vraag of de coöperatie als beweging nog een toekomst heeft. Alvast in de armere gebieden in het Zuiden, waar solidariteit noodzakelijk is om te overleven, lijkt de coöperatie als sociaal-economisch model een tweede adem gevonden te hebben. Betreft het hier een begin van heropstanding van een initiatief uit de vorige eeuw om de economie onder controle van de samenleving te brengen of eerder een wanhoopspoging om de hegemonie van een elite te breken? Sinds een tiental jaar kan de coöperatieve beweging alvast rekenen op een steeds grotere belangstelling van wetenschappers uit diverse disciplines.

Hoewel niemand de anderhalve eeuw traditie van de coöperatieve beweging negeert, krijgt het verleden van die beweging weinig plaats in de nieuwe stroom aan publicaties. De coöperatie ontdoen van haar statuut van voetnoot in de sociale geschiedenis kan zowel ten goede komen aan de huidige ontwikkeling van die beweging als aan de meer algemene kennis over consumptie en 'self-help'. Uit recent onderzoek blijkt dat inzicht in omvang, evolutie en werking van de coöperatieve beweging essentieel is voor tal van andere onderzoeksvelden.

Van 16 tot 18 oktober organiseert Amsab een internationaal congres met de titel *Consumerism versus Capitalism ? Co-operatives seen from an International Comparative Perspective*. Via vier thematische invalshoeken geeft het congres een aanzet tot een meer internationaal vergelijkende aanpak van het onderzoek naar de coöperatieve beweging (zie www.amsab.be/co/coop.htm).

In het kader van dit colloquium brengen we in Brood & Rozen een reportage uit 1925 over coöperatieve winkels in het Antwerpse. Het betreft foto's uit het deel van het omvangrijke archief van Wim Geldolf dat zich in Amsab-Centrum Antwerpen bevindt.

Antwerpen

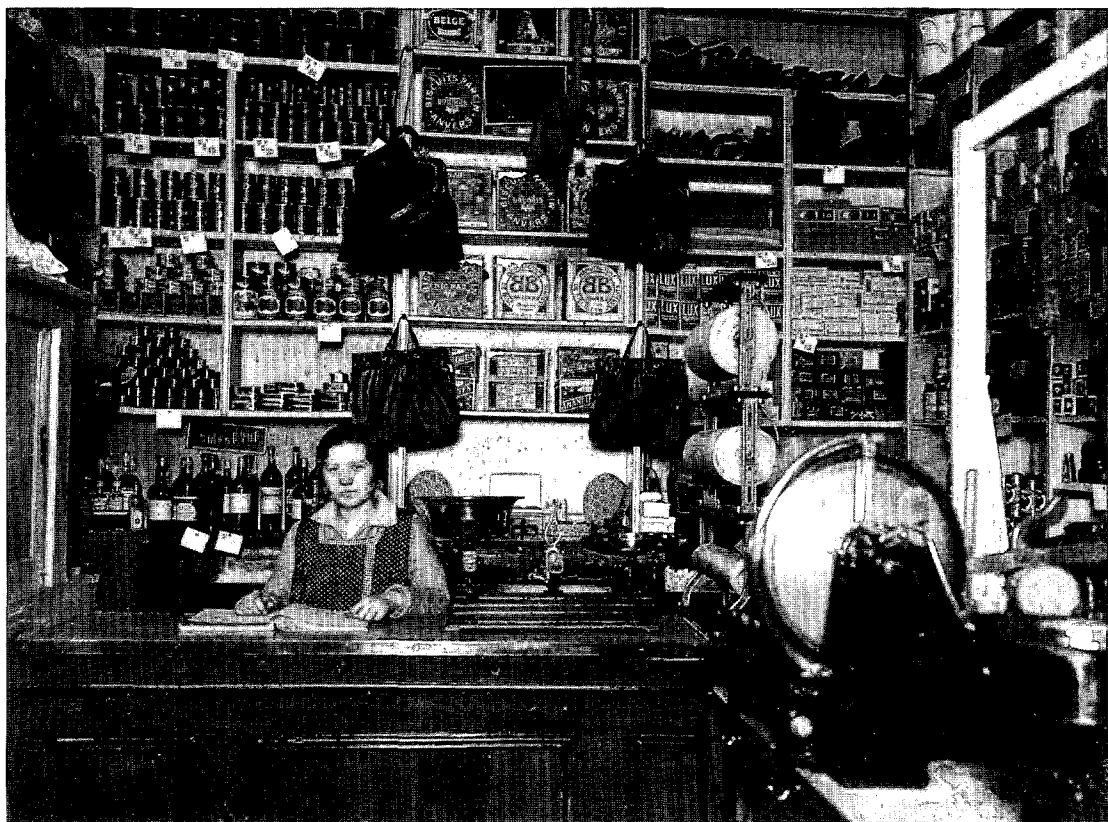
Antwerpen

Schelle

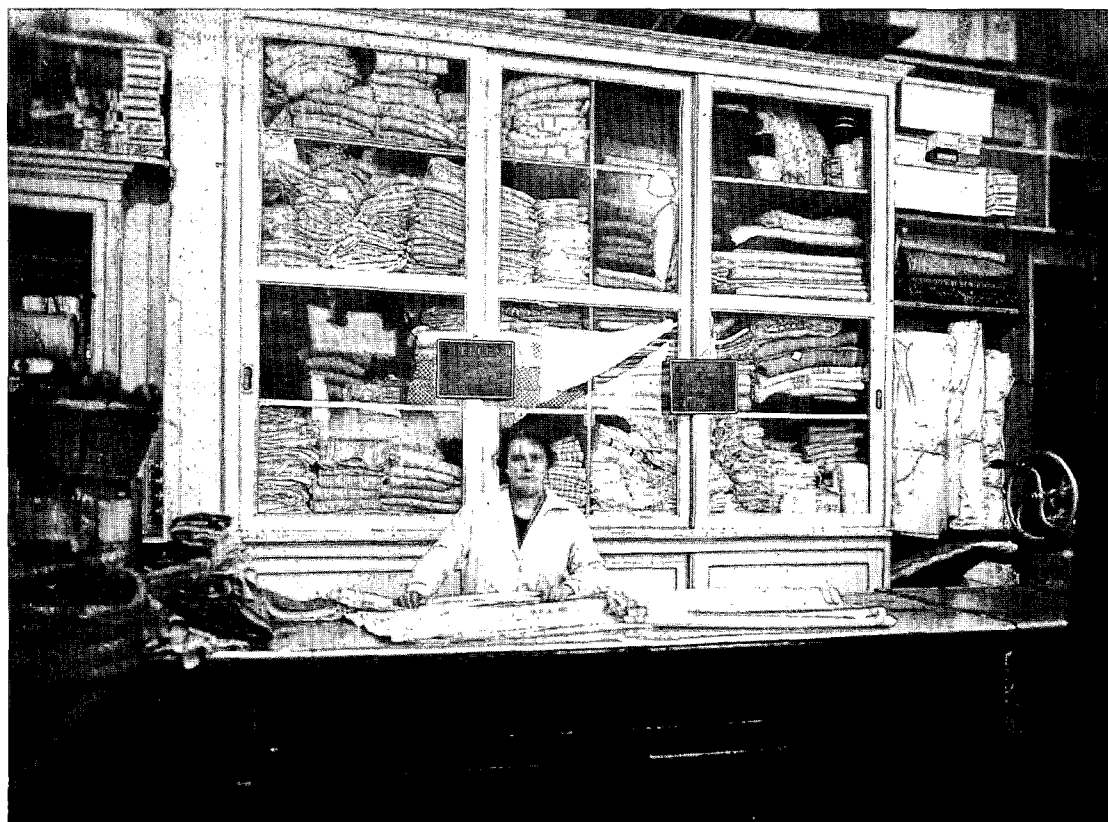
Stabroek

Ekeren

Hoboken

Antwerpen

Boom

Kapellen

*De compactuszaal van het Archief en Documentatiecentrum voor
het Vlaams-Nationalisme (ADV) (foto Peter Maes, Gent)*

Archiefbank Vlaanderen.

Een register van Vlaamse private archieven

Michel Vermote, Amsab

Naar aanleiding van het Erfgoedweekend 2003 werd het project *Archiefbank Vlaanderen* op de sporen gezet. Met het initiatief wil het ministerie van Cultuur in eerste instantie de rijkdom aan privaatrechtelijk archief in ons land in kaart laten brengen. De ontwikkeling en het beheer van het centraal register werd per decreet toevertrouwd aan de vier erkende privaatrechtelijke archief- en documentatiecentra. Samen met KADOC, ADVN en Liberaal Archief werkt Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis momenteel mee aan de opbouw van wat een gouden gids voor het Vlaams archiefwezen moet worden.

Het project vertrekt vanuit de vaststelling dat er geen wettelijk vangnet bestaat voor de privaatrechtelijke archieven, dit in tegenstelling tot deze van de publiekrechtelijke sector die beschermd worden door de Archiefwet van 1955. Archieven van personen, families, ondernemingen en organisaties allerhande vormen nochtans een inherent onderdeel van het historisch cultureel erfgoed. Private bewaarinstellingen als Amsab hebben precies op dat terrein heel wat werk verricht en belangwekkend archiefmateriaal onder de aandacht gebracht. Ondanks alle inspanningen - ook van andere gespecialiseerde instellingen - kunnen niet alle mazen van het net worden gedicht. Registratie in een centrale databank kan een belangrijke hefboom bieden voor het opdiepen van archiefbestanden waarvan we momenteel het bestaan niet of nauwelijks kennen.

In diverse Vlaamse archiefinstellingen werden in het verleden overzichten van het archiefbezit gerealiseerd. Ook de academische wereld zorgde voor een aantal werk-instrumenten (zoals bronnenrepertoria) teneinde studenten en professionele vorsers de weg te tonen naar de voor hen relevante archieven en andere bronnenreeksen.⁽¹⁾ Deze repertoria werden steeds opgesteld vanuit een welbepaalde chronologische, institutionele, thematische of personele invalshoek. Het Rijksarchief behoudt een overzicht van de archieven die door overheidsinstellingen en publiekrechtelijke organen

werden en worden geproduceerd. Een globaal overzicht van de private archieven die worden bewaard in Vlaamse archiefinstellingen ontbreekt echter. Dit impliceert bovendien dat ook nooit coherente basisgegevens werden verzameld met betrekking tot de archiefvormers (personen, families, organisaties) van wie archiefstukken werden bewaard. Ook in de Belgische context werden in het verleden geen initiatieven terzake ontplooid. Onderzoekers blijven dus verplicht om tal van repertoria en overzichten te consulteren vooraleer zij de voor hun studiewerk relevante bronnenreeksen kunnen lokaliseren.

Maar de huidige situatie is bovenal nijpend voor de private archieven die (nog) niet werden opgenomen in een archiefinstelling. De voorbije jaren werd de publieke opinie verscheidene malen opgeschrikt door berichten over waardevolle archiefstukken die werden vernietigd of dreigden verloren te gaan. Door registratie en brede bekendmaking van het archivalisch cultureel erfgoed moet meteen ook een vorm van bescherming geboden worden.

Archiefbank Vlaanderen wil vanuit die vaststellingen een publieksgericht instrument realiseren. Als centraal register van private archieven wil het ook een wegwijzer zijn doorheen het Vlaams privaat archivalisch erfgoed. In de databank worden zowel private archieven, bewaard in stads- en gemeentearchieven, bestanden aanwezig in privaatrechtelijke instellingen en gegevens van de archiefcollecties in privébezit geregistreerd. De gegevens worden vanzelfsprekend enkel publiek gemaakt indien de eigenaars/bewaarders daarmee instemmen. Het project vindt in zijn fundamentele doelstellingen aansluiting bij diverse buitenlandse voorbeelden, zoals het Britse National Register of Archives (NRA, sinds 1945), het Register of Australian Archives and Manuscripts (RAAM, sinds 1965), of het Nederlandse Centraal Register van Particuliere Archieven (CRPA, sinds 1964). Spijtig genoeg kan Vlaanderen niet bogen op zo'n lange registratietraditie.

Archiefbank Vlaanderen ging pas onlangs van start. De lancering van de project-website in april 2003, de verspreiding van een folder en diverse aankondigingen hebben tot doel het initiatief in een zo ruim mogelijke kring bekend te maken en alle doelgroepen te bewegen tot participatie. Intussen werden de configuratie en de architectuur van de databank ontwikkeld. Ze voorzien vier geïntegreerde en transparante hoofdtabellen, met name archieven, archiefvormers-persoon, archiefvormers-families en archiefvormers-instellingen/organisaties. Er werd geopteerd voor een webdatabank, centraal beheerd, onderhouden en beveiligd. De databank zal twee webinterfaces tellen, namelijk een invoerapplicatie en een zoekmachine, die in de loop van 2004 zal beschikbaar zijn via het webdomein van de Archiefbank (www.archiefbank.be). Vandaag kan het geïnteresseerde publiek daar alvast terecht voor nadere toelichting bij het opzet van het project.

In het najaar van 2003 hoopt het projectteam een eerste versie van de invoerinterface aan het brede publiek voor te stellen. Dan kan ook effectief worden gestart met de gege-

vensinvoer. De medewerkers zullen identificatiesteekkaarten aanmaken van archieven die zij effectief hebben geprospecteerd, die hen werden aangemeld via de helpdesk (info@archiefbank.be) of via webformulieren onder www.archiefbank.be. Het brede publiek wordt uitgenodigd om langs deze weg bij te dragen aan de gegevensverzameling. Het projectteam staat in voor de controle, de aanvulling en de actualisering van de aangeleverde gegevens. De invoer en de publiekswerking worden periodiek geëvalueerd en indien noodzakelijk bijgestuurd, dit in samenspraak met de brede Vlaamse archiefwereld. Aan instellingen, organisaties of particulieren die interesse uiten om zelf gegevens over archieven in te brengen, kunnen invoerrechten worden toegekend. Vanuit Archiefbank Vlaanderen zullen ook verbindingen worden gelegd naar andere databanksystemen (met bijvoorbeeld uitgebreider contextgegevens aangaande archiefvormers) en naar de instellingsgebonden ontsluitingsinstrumenten waarin een gedetailleerder beschrijving van de betrokken archiefbestanden wordt verstrekt.

In de loop van 2004 zal via de publiekscatalogus een eerste coherent gegevenspakket aan het brede publiek worden aangereikt. De publiekscatalogus moet voorzien in brede zoekmogelijkheden, zowel via de identificatiegegevens van een archief en/of van die van de archiefvormer als 'full text'. De gebruiker zal de mogelijkheid krijgen om zoekresultaten te downloaden. Afgaande op de reacties van het publiek en het brede Vlaamse archieflandschap, kan het instrument vervolgens nog worden bijgestuurd. Eind 2005 zal Archiefbank Vlaanderen normaliter volledig operationeel zijn.

De initiatiefnemers beseffen dat het opmaken van een totaaloverzicht niet voor de nabije toekomst zal zijn. Buitenlandse voorbeelden leren dat zo'n centraal archievenregister een volgehouden inspanning vergt, maar evenwel nooit volledig kan worden genoemd. Maar diezelfde voorgangers maken ook duidelijk dat door een centrale registratie veel onbekend en verloren gewaand materiaal alsnog kan opduiken, vaak uit minder voor de hand liggende sectoren. Bovendien komen langs deze weg dikwijls collecties voor het voetlicht die veel onderzoekspotentieel bieden, soms over ietwat verwaarloosde thema's.

Het is duidelijk dat met het oog op een zo ruim mogelijke 'vangst' aan materiaal gezocht moet worden naar een breed draagvlak voor het initiatief, niet alleen binnen de archief- erfgoedsector maar ook bij het geïnteresseerde publiek. Met het oog daarop wordt in het najaar een brede Adviesraad samengeroepen waar in principe iedereen die op één of andere manier een bijdrage kan en wenst te leveren aan de Archiefbank, welkom is.

(1) M. D'HOORE, *Archives de particuliers relatives à l'histoire de la Belgique contemporaine (de 1830 à nos jours)*, Bruxelles, 1998; P. VAN DEN EECKHOUT en G. VANTHEMSCHE (reds.), *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19de-20ste eeuw*, Brussel, 1999; L. CLAES, G. KWANTEN en J. VERHOOGEN, *Archieven bewaard op het KADOC*, Leuven, 1990; P. CREVE, *Overzicht van archieven en collecties*, Gent, 1996; L. BOEVA, *Archievenoverzicht van het ADVN*, Antwerpen, 2001; J. ART (red.), *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente?* 4 dln., Gent, 1993-1999; de bronnenrepositoria gepubliceerd door het Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis.

Efficiëntie is dictatuur: 3e Alternatieve Boekenbeurs in Gent, 29 maart 2003

Hans Mortelmans, Amsab

Voor de derde keer had Amsab een plaatsje op de Alternatieve Boekenbeurs in Gent; we waren er dus bij van in het begin. De beurs vormt een internationaal forum voor kritische en tegendraadse publicaties, die je moeilijk, of helemaal niet in de commerciële boekhandels of antiquariaten vindt.

Het initiatief heeft op het eerste gezicht een wat gespleten opzet. Je vindt er stands van uitgevers, boekhandels en instituten die zich specialiseren in historische anarchistica. Maar evenzeer is dit evenement een trefpunt voor de 'levende actie'. De oude garde is goed vertegenwoordigd: Bakoenin, Kropotkin, De Ligt, de Spaanse anarchist, de provo's... De nieuwe voortrekkers zijn bekend: Naomi Klein, Naom Chomsky, en de man van de daad José Bové. Maar verder wordt de rode draad een kluwen. Via de talloze brochures vernemen we waartegen de bewegingen zich verzetten: contre, against, gegen, no pasaran,... wie steeds ja knikt, leeft niet echt!

Een lezing die ik voor geen geld wil missen is *Brassens libertaire*. Prof. Marc Wilmet ontdekte jaren geleden dat we het non-conformisme van de chansonnier heel letterlijk moeten nemen. In zijn jeugd, vlak na WO II, was Brassens militant en polemist van het anarchistische orgaan *Libertaire*. De bundeling van deze vergeten artikels liet lang op zich wachten omdat de nabestaanden van Brassens geen smet op zijn blazoën wilden. Maar wie Brassens een tedere troubadour vindt, heeft niet aandachtig geluisterd. Hij begon trouwens zijn carrière met de grimmige mededeling "*Je suis de la mauvaise herbe.*" Na de lezing, rond 16 uur, zijn ze eindelijk in grote getale opgedaagd, de punks: mooie jonge mensen die zich met overgave lelijk maken, maar het lukt niet. Ze nestelen zich consequent, samen met hun honden, midden op het gangpad van 'hun' boekenbeurs. Deze zelfverkleerde distels van de maatschappij, ze hebben mijn volle sympathie. Fris gewassen en monter is de jeugd wanneer zij naar het front marcheert! De grote ideologische trekken van deze actiegroepen zijn niet makkelijk te doorgronden, we herkennen hen aan hun daden: krakers, dierenbevrijders, Lappersforters, milieuactivisten... Maar zelfs rustig neergezeten vormen zij een beweging, ze lokken reactie uit, gewoon door er te zijn. Het zijn niet de opvolgers van Kropotkin, neen, eerder de kleinkinderen van Charles Baudelaire, die door Parijs flaneerde met prachtige lange, groene haren.

En dan schiet er mij een ander vers van Brassens te binnen:

"*Mais les braves gens n'aiment pas que l'on suive une autre route qu'eux.*"

**19e Wereldcongres van de International
Political Science Association (IPSA),
Durban, 29 juni - 4 juli 2003**

Geert Van Goethem, Amsab

Met als algemeen congressthema *Democracy, Tolerance, Justice: challenges for political change*, stelde dit congres de vraag of mensen in de nieuwe wereldorde die ontstaan is na de val van de Berlijnse muur, in staat zijn hun verleden te aanvaarden en te erkennen. En of ze, in sommige gevallen, er afstand van kunnen nemen om plaats te bieden voor een toekomst van rechtvaardigheid, verdraagzaamheid en democratie.

Deze bij uitstek historische invalshoek bij de benadering van actuele politieke problemen, bood de gelegenheid tot een brede en interdisciplinaire discussie die werd gestructureerd in twaalf subthema's. In het kader van het derde thema, met name *Globalization: Then and Now*, kon ik enkele elementen uit mijn onderzoek naar het internationalisme in de vakbeweging aan dit wereldforum presenteren.

Vanuit de vaststelling dat globalisering geen nieuw fenomeen is en dat ook de 19e eeuw getuige was van een snelle globalisering van onder meer het internationale financiële kapitalisme, werd de vraag gesteld welke lessen de huidige globaliseringshype kan leren van vorige pogingen en hun desastreuze gevolgen? Wat is de toekomst van de natie-staten? En wat is de relatie tussen globalisering en vrede en democratie? ...

Met prof. dr. Yves Schemel van de Universiteit van Grenoble als 'convener', werden in het kader van dit subthema niet minder dan dertien sessies georganiseerd, een colloquium op zich. Gemeenschappelijk aan nagenoeg al deze sessies was de historische benadering van het thema, wat bij uitstek het geval was met de sessie *Globalization, Nation-States and International Institutions since the late 19th century*, onder het voorzitterschap van dr. Bob Reinalda, senior lecturer in International Relations aan de Universiteit van Nijmegen. Participanten waren Ben De Rudder (Universiteit Gent), over het belang van 'wereldsteden' vanuit een langetermijnperspectief, prof. dr. Yves Schemel (Universiteit van Grenoble) die een aantal algemene conclusies trok uit de activiteit van

internationale publieke organisaties op diverse vlakken (handel, milieu, intellectuele eigendom ...) in het verleden, dr. Bob Reinalda (Universiteit van Nijmegen) over de evolutie van publieke en private internationale organisaties vóór 1919 en ikzelf over de oprichtingsfase van de Internationale Arbeidsorganisatie in 1919.

Deze bijzonder druk bijgewoonde sessie eindigde in een boeiende discussie die - vanuit de vaststelling dat de geschiedenis van internationale organisaties en hun belang voor de globaliserings- en internationaliseringsprocessen een nauwelijks ontgonnen terrein is - de deelnemers sterk aanmoedigde om hun onderzoek verder te zetten.

Met name voor de wereld van de arbeid is een van de kernvragen of het internationale niveau een hefboom tot ontwikkeling is of daarentegen eerder een instrument voor de bescherming van markten en nationale economieën. Hiervoor is een betere kennis van het verleden en de praktijk van de grote internationale publieke organisaties van essentieel belang. De grote belangstelling vanuit het brede onderzoeksveld voor deze problematiek opent een perspectief voor nieuw onderzoek waarvoor tijdens dit congres in ieder geval de basis werd gelegd.

1400

LIBERATION DU KÉRENKO
1919

BOURSE DU TRAVAIL :
FONDS DE CHOIASE

BILSON-FRÈRES

JASMIEN VAN DAELE,**Van Gent tot Genève. Louis Varlez. Een biografie**

Dirk Luyten, onderzoeker SOMA

"Kort na de eeuwwisseling groeide de sociologie uit tot een volwaardige kennistak, waarvan grote wonderen werden verwacht", schrijft Jasmien Van Daele op p. 60 van haar biografie van Louis Varlez. Ze heeft het over de overgang van de 19e naar de 20e eeuw, hoewel ook vandaag nog sommige beleidsmakers de sociale wetenschappen beschouwen als leveranciers van wondermiddelen voor maatschappelijke kwalen. De sociale wetenschappen hebben intussen wel een onbetwistbare academische status verworven met talrijke respectabele en bekende beoefenaars. Een eeuw geleden was dat nog niet het geval en timmerden pioniers aan de weg. Ze zochten naar een wetenschappelijk antwoord op maatschappelijke vragen en gaven zo tegelijk hun maatschappelijk-politiek engagement gestalte. Eén van hen was Louis Varlez, een Gents liberaal advocaat, hoogleraar en internationaal functionaris uit een gegoede magistratenfamilie.

Varlez' naam is vooral bekend geworden door zijn 'Gents systeem' van werkloosheidsverzekering, dat hij op het einde van de 19e eeuw uitwerkte. Hij voerde ook loonequêtes uit die door P. Scholliers in de jaren 1980 opnieuw onder de aandacht werden gebracht.⁽¹⁾ Buiten de kring van sociaal-politieke historici geniet Varlez echter geen bekendheid, zoals prof. Balthazar in het voorwoord van de biografie aangeeft.

Jasmien Van Daele wil met deze biografie Varlez uit de vergetelheid halen. Het boek omspannt het hele leven van Varlez en gaat met name ook uitgebreid in op zijn internationale carrière. Varlez was een telg van een anti-klerikale familie van magistraten en studeerde dan ook rechten, eerst aan de ULB, vervolgens aan de Rijksuniversiteit Gent. Hij vestigde zich in de textielstad als advocaat en ontplooiده zich tot socioloog vanuit zijn bekommernis om de sociale toestand van het zich emanciperende proletariaat. Zijn uitvalsbasis hiervoor was de Société Libérale d'Etudes Sociales.

Aquarel die de carrière van Varlez verbeeldt (Huldeboek Louis Varlez)

Varlez bestudeerde aanvankelijk de lonen en de arbeidsvoorwaarden. Later speelde hij een semi-politieke rol: het formuleren van voorstellen voor sociale wetgeving en vooral, het uitdenken, organiseren en leiden van een systeem van werkloosheidsverzekering, dat internationaal bekend raakte als 'le modèle de Gand'.

Varlez kreeg ook meer en meer erkenning. Hij werd correspondent voor Gent van het *Arbeidsblad*, het blad van het nieuw opgerichte Arbeidsambt dat zou uitgroeien tot het ministerie van Arbeid. Op nationaal niveau speelde Varlez echter een minder uitgesproken rol. Zijn carrière bereikte een hoogtepunt na de Eerste Wereldoorlog, en wel op internationaal niveau. Varlez was eerst animator van internationale verenigingen en ging vervolgens voor de Internationale Arbeidsorganisatie (IAO) werken. Voor dat ambt nam hij verlof aan de universiteit, waar hij eerder was benoemd. Behalve op de werkloosheid legde hij zich ook toe op de problemen van migratie.

Dit alles wordt door Van Daele in detail uiteengezet: de carrière van wat de auteur een 'sociale strijd' noemt is de rode draad van het boek. Zij besteedt echter ook uitgebreid aandacht aan het familiale leven van Varlez en beschrijft zijn vele reizen rond de aardbol. Het boek is goed gedocumenteerd: de relevante archieven in België en het buitenland - eerder uitzonderlijk voor een licentiaatsverhandeling - werden geconsulteerd en de publicaties van Varlez opgespoord. Het resultaat van dit zoekwerk wordt op een bijzonder aangename en vlot leesbare wijze gepresenteerd. De auteur gaat naar de kern van de zaak en zet de context, nodig voor het begrijpen van het verhaal, bondig en trefzeker uiteen. Van Daele heeft een vlotte pen. Het boek verdient onder meer daarom niet alleen door vakhistorici, maar door al wie belangstelling heeft voor maatschappij en politiek, gelezen te worden. De lectuur wordt nog aangenamer gemaakt door het inlevingsvermogen van de auteur, dat zich vertaalt in een archaïsch maar hier volkomen passend taalgebruik. In Van Daeles boek figureren geen textielarbeiders, maar 'werklieden', 'werkmensen' en 'werkvolk', die in 'herbergen' vergaderen, voorwerp waren van 'volksverheffing' en bron van bezorgdheid van de verontruste elite. Dat Jasmien Van Daele een knap auteur is wordt ook bewezen door de manier waarop zij de theoretisch-methodologische literatuur in haar betoog weet te verwerken. Ze beperkt zich tot de essentie en past dit functioneel in het verhaal in. Deze biografie is dan ook een voorname bijdrage tot de kennis van de socio-politieke en intellectuele geschiedenis van de late 19e en vroege 20e eeuw, toen Belgen een internationale rol speelden op het sociale vlak (Varlez zou overigens bij de IAO worden opgevolgd door een andere Belgische werkloosheidsspecialist, H. Fuss).

Jasmien Van Daele is ook duidelijk over haar uitgangspunten. Ze gelooft niet in de 'definitieve biografie', maar gaat ervan uit dat ze een 'een mogelijke rode draad' heeft gevonden in het leven van Varlez, vanuit een persoonlijke en kritische lectuur van de bronnen (p. XII). Dit heeft geleid tot een overwegend verhalende benadering. Die keuze is niet alleen perfect verdedigbaar; het resultaat is, zo blijkt uit het voorgaande, ook geslaagd. Maar aan elke keuze kleven nadelen en bij dit boek is het verhaal soms ten koste gegaan van de analyse. We zullen dat proberen aannemelijk te maken aan de hand van drie punten.

Netwerken

Varlez was iemand die een indrukwekkend aantal activiteiten ontplooidde en een heleboel officiële en officieuze functies uitoefende en ambten bekleedde. Vraag is hoe hij aan die posten kwam. Zijn reputatie en kwaliteiten als wetenschapper speelden daarbij een rol, dat is zeker, maar het is wellicht niet de enige verklaring. Hadden netwerken daarin ook geen aandeel? In het boek vinden we daarover aanduidingen, maar het thema wordt niet verder uitgewerkt. Of was het bronnenmateriaal ontoereikend?

Varlez een 'sociaal strijder'?

Jasmien Van Daele noemt Varlez een 'sociaal strijder'. De term valt meermaals, en in de inleiding wordt aangegeven welke de precieze draagwijdte ervan is. Eén van de hoofdvragen uit het boek is namelijk hoe de belangstelling van een van het liberalisme doordrongen individu voor de arbeiders kan worden verklaard. Van Daele geeft aan hoe Varlez vanuit het positivisme ertoe komt concrete initiatieven te lanceren die een vorm van sociale vooruitgang betekenden (werklozensteun, sociale wetgeving) en tegelijk de liberale sociale ideologie vernieuwde en liet aansluiten bij de maatschappelijke evolutie. Dit alles is een lovenswaardige vorm van sociaal engagement - wat ook blijkt uit de sympathie die Varlez genoot bij sociaal- en christen-democraten - maar 'sociale strijd' lijkt toch niet de meest adequate term. Varlez was niet de motor die de dingen deed vooruitgaan, hij zocht een antwoord op de sociale kwestie, die door de sociale agitatie en de opkomende arbeidersbeweging op de politieke agenda was gezet, en de liberale en katholieke partijen verplichtte te reageren. Het is precies daar dat figuren als Varlez hun rol speelden.⁽²⁾ Dit betekent niet dat het manipulators of agenten waren die de emancipatie van de arbeidersklasse afremden. Dergelijke intellectuelen konden vaak bondgenoten zijn van de jonge arbeidersbeweging, brugfiguren ook, die toelieten de band te leggen met de arbeidersbeweging die er ondanks alle retoriek ook op uit was door de overheid au sérieux te worden genomen. Mensen als Varlez konden daarbij, precies wegens hun status, op het kruispunt van politiek en wetenschap, behulpzaam zijn door als kanaal naar de overheid te fungeren. Omgekeerd konden ze daardoor op hun beurt zelf meer invloed verwerven. Uit het boek blijkt overigens dat Varlez vooral bekommerd was om de sociale vrede. Vanuit die optiek lijkt 'sociaal strijder' ook niet helemaal adequaat.

Is de discussie over een concept geen haarklieverij? In dit geval wellicht niet, omdat er een andere problematiek achter schuilgaat die in het boek niet helemaal ontbreekt, maar minder goed uit de verf komt.

Welke liberale sociale staatsopvatting?

Het meer omvattende politiek-ideologische debat waaraan Varlez deelnam en waarbij hij antwoorden formuleerde, was dat van de oplossing van de sociale kwestie in het spanningsveld individu-organisatie-staat. Het kwam eropaan de regulering van de so-

Bijkantoor van de Gentse Werkbeurs voor de Wereldtentoonstelling van 1913

ciale verhoudingen vorm te geven. Afhankelijk van de ideologische opvattingen werd meer het accent gelegd op één van de drie genoemde componenten. Liberalen benadrukten de rol van het individu en zijn persoonlijke verantwoordelijkheid, socialisten verwachtten veel van de staat, en bij de katholieken, vooral de christen-democraten, lag het primaat bij de organisaties, die optraden als onderaannemer van de staat ('gesubsidieerde vrijheid' en 'subsidiariteit').

De liberalen zaten in dit debat het meest in het defensief: ze oefenden al lang geen politieke macht meer uit op het niveau van de centrale staat. Bovendien werd het systeem waarvan zij de ideologische erfgenamen waren - het economisch liberalisme - door de opkomende arbeidersbeweging ter discussie gesteld. De liberalen moesten bijgevolg een antwoord formuleren dat in min of meerdere mate een 'afwijking' van de oorspronkelijke leer moest zijn. Het is precies hier dat mensen als Varlez hun rol konden spelen. Ze zorgden voor ideologische vernieuwing, niet zozeer vanuit een goed uitgewerkt theoretisch model, maar vanuit een zeker pragmatisme (de werkloosheidsverzekering) en met behulp van de sociologie. Varlez was niet de enige, ook aan het Institut de Sociologie van de ULB, waarmee Varlez contacten onderhield, werd in dezelfde zin gewerkt.

De vraag naar de precieze inhoud van Varlez' sociale ideologie wordt niet expliciet gesteld, hoewel verspreid in het boek wel antwoorden worden gegeven. In het besluit wordt de vraag hernomen en Van Daele typeert Varlez als een 'moderniseerder' van de liberale ideologie. Hij pleitte voor staatsinterventie en was een brugfiguur tussen progressief-liberalen en de opkomende sociaal-democratie. Deze lectruur is correct, maar lijkt te eenduidig. Uit het boek blijkt bijvoorbeeld ook dat Varlez het heel goed kon vinden met de Gentse christen-democratie in het algemeen en met Arthur Verhaegen in het bijzonder. De christen-democraten hadden andere opvattingen over sociale regulering dan hun sociaal-democratische concurrenten. Ook Varlez' werkloosheidssysteem sloot beter aan bij de katholieke opvattingen en was het gevolg van een katholiek initiatief in de gemeenteraad (p. 65).

Hoe dacht Varlez precies over het systeem van de 'gesubsidieerde vrijheid' - het alfa en omega van de katholieke sociale politiek - dat sterke impulsen gaf aan de verzuiling en indruiste tegen de klassieke liberale principes? Varlez had er belangstelling voor, zo blijkt, maar het punt wordt niet verder uitgewerkt. Het is een cruciale vraag voor de groep van wie Varlez de representant was: die liberalen die een aangepaste sociale ideologie en staatsopvatting uitwerkten, als antwoord op de sociale kwestie. Ook is niet helemaal duidelijk waaruit Varlez' specifieke liberale visie op de sociale kwestie dan bestond. Er worden wel elementen gegeven, zoals de nadruk op het sparen en de individuele verantwoordelijkheid en een terughoudendheid om de vakorganisaties via de werkloosheidsverzekering te versterken. Op internationaal vlak bleek Varlez ook voorstander van het vergemakkelijken van internationale arbeidsmigraties. Maar een systematische uiteenzetting en synthese van zijn ideeën vinden we niet terug.

Interessant in deze context zijn de interne contradicties van Varlez' ideologische op-

vattingen, want die waren er ook. Varlez doceerde aan de Gentse universiteit het vak politieke economie. Zijn grote voorbeeld was J.B. Say, één van de meest markante exponenten van het klassieke economische liberalisme, waar geen plaats was voor staatsinterventie, en crises niet of slechts tijdelijk en in bepaalde sectoren konden voorkomen ('loi des débouchés'). Jasmien Van Daele toont overtuigend aan dat Varlez een voorstander was van regulering van de arbeidsmarkt, waarbij voor de overheid wél een rol was weggelegd. Varlez' werkloosheidssysteem was niet alleen vernieuwend door de praktische uitwerking, maar was ook, zoals het boek aantoon, tekenend voor een andere visie op het fenomeen werkloosheid. Werkloosheid werd niet meer beschouwd als een morele kwaal, te wijten aan de luiheid van de arbeiders, maar als een conjunctureel gegeven, inherent aan de ontwikkeling van de kapitalistische economie. Binnen die kapitalistische economie bestaan daar ook instrumenten voor: de verzekering, weliswaar met steun van de overheid. Deze tegenspraak in Varlez' ideologisch kader (op zich niet ongewoon!) en de manier waarop hij dat al dan niet problematiseerde, verdiende zeker aandacht. Of was het misschien zo dat er bij Varlez sprake was van gescheiden werelden, dat zijn sociale interventie een pragmatische zaak was, die losstond van zijn ideologische opvattingen? Zijn afkeer van 'theorie' voor de oplossing van sociale problemen wijst in die richting, maar dat impliceert geenszins dat zijn praktische plannen niet ideologisch gekleurd waren.

De nadere analyse van deze ideologische dimensie, met inbegrip van de contradicties, is van groot historiografisch belang en hier ligt mijns inziens nog een terrein braak, zeker in vergelijking met het buitenland. Het gaat om de vraag naar de impact van het liberalisme op de modernisering van de staat in de late 19e, vroege 20e eeuw. In de Belgische historiografie is sterk (volkomen terecht overigens) gewezen op het gewicht van de katholieke opvattingen en de verzuiling bij de vormgeving van de sociale politiek. Vraag is of de bijdrage van het liberalisme niet enigszins aan de aandacht is ontsnapt. Het is niet omdat de liberalen geen regeringsverantwoordelijkheid hadden dat ze niet nadachten over de sociale politiek of dat ze er helemaal geen invloed op konden uitoefenen. Dit boek toont precies aan dat ook de lokale overheid initiatieven nam en dat liberalen niet helemaal uitgesloten waren van het centrale staatsapparaat. Met name via de administratie (bv. het *Arbeidsblad*) konden ze hun stem laten horen. Hoewel de situatie er niet geheel dezelfde was kan worden verwezen naar Nederland, waar S. Stuurman aan de hand van een reeks portretten van liberale politici en theoretici de impact van het liberalisme op de modernisering van de staat heeft proberen in kaart te brengen.⁽³⁾ Hiermee is een andere invalshoek aangegeven voor de studie van de sociale politiek en ideologie, waar de nadruk ligt op de wisselwerking tussen het lokale en het nationale niveau. Sociale problemen stelden zich eerst op lokaal vlak en daar werd naar een oplossing 'op maat' gezocht. Die kon worden gemodelleerd naar ideologische inzichten en op die manier, via verspreiding naar het nationale niveau, ook daar de vorm van de sociale staatsinterventie mee gestalte geven. Op die manier krijgen we een zicht op de concrete werking van de ideologie. Een dergelijk onder-

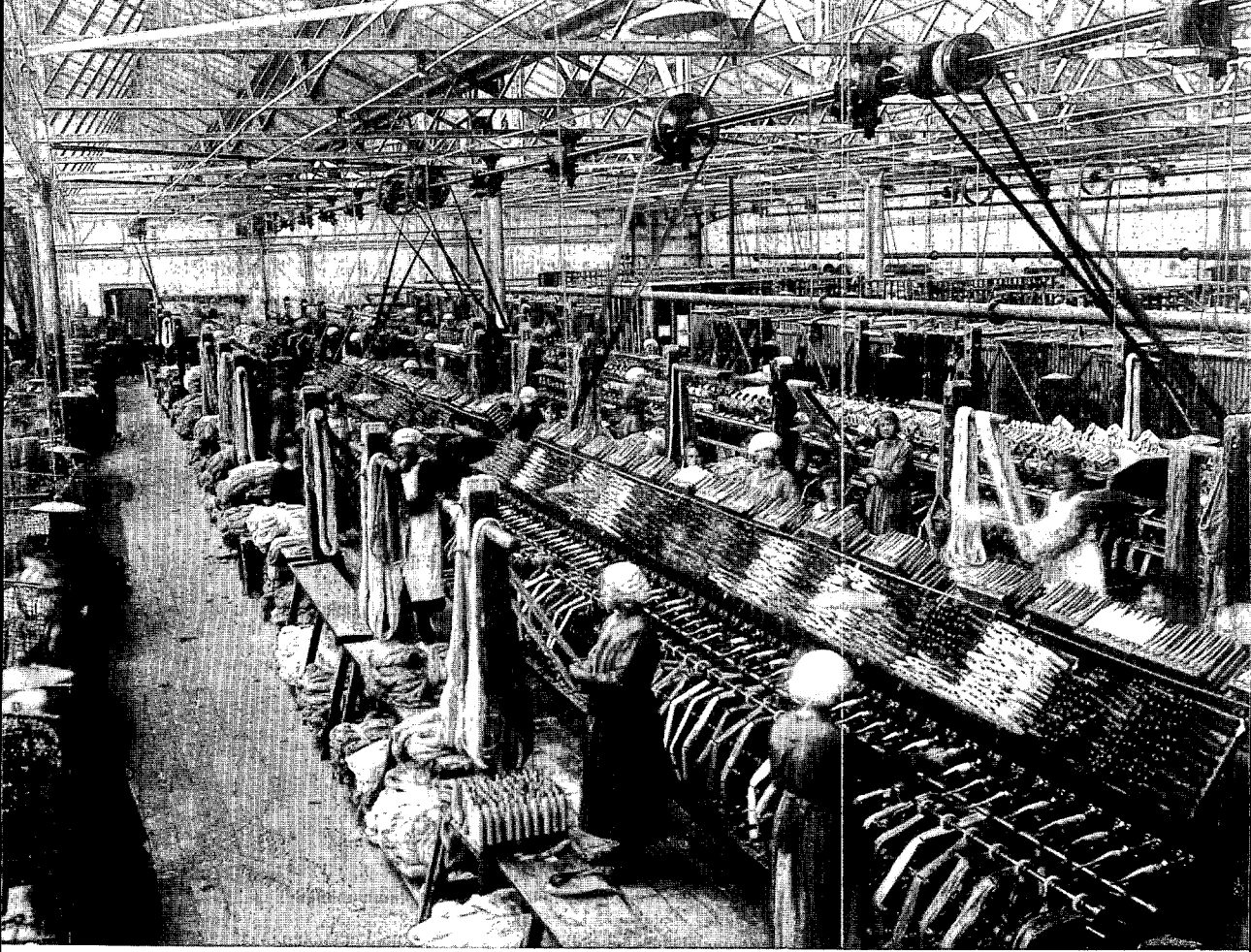
zoek zou ook gepaard moeten gaan met een studie van de reëel bestaande sociale initiatieven, die met elkaar in concurrentie waren. Een dergelijk omvattend onderzoek bestaat nog niet voor België. Wel is er met het ODIS-project een perspectief dat deze gegevens kunnen verzameld worden. Een voorbeeld van een dergelijke studie is het onderzoek van Joost Van Genabeek over de onderlinge hulp in de 19e eeuw in Nederland.⁽⁴⁾

Zonder op de resultaten vooruit te lopen is het waarschijnlijk dat er een liberale sociale ideologie en politiek zal gedetecteerd worden, ook al heeft die het niet 'gehaald'. Een andere vraag kan die zijn naar de continuïteit met de vroege 19e eeuw. Toen werd in liberale kringen nagedacht over de sociale problematiek die samenhang met de vroege industrialisering. Is dit denken volledig opgegaan in de sociaal-democratie, heeft het doorgewerkt of is er op een gegeven ogenblik sprake geweest van een breuk?

Men kan Jasmien Van Daele moeilijk verwijten dat ze deze vragen niet aan de orde heeft gesteld. Ze overstijgen ten dele het onderwerp van haar onderzoek en de auteur verkoos de nadruk te leggen op het verhaal, eerder dan op de analyse. Eén van de verdiensten van dit boek is dat, door Varlez uit de vergetelheid te halen, bouwstenen van een liberale sociale ideologie aan de oppervlakte worden gebracht. Hopelijk vindt dit voorbeeld navolging en misschien verschijnt er dan wel een solide ideologische constructie.

**Jasmien Van Daele, Van Gent tot Genève. Louis Varlez. Een biografie,
Gent: Academia Press/Liberaal Archief/Amsab, 2002, 248 p.**

- (1) P. SCHOLLIERS, *De Gentse metaalbewerkers in de negentiende eeuw: een enquête van Louis Varlez*, Brussel: VUB-Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis, 1985.
- (2) Zie G. VANTHEMSCHE, Laboratoires d'idées et progrès social. Le cas de l'Association belge pour le Progrès social et de ses prédécesseurs (1890-1960). In: G. KURGAN-VAN HENTENRYK (ed.), *Laboratoires et réseaux de diffusion d'idées en Belgique (XIXe-XXe siècles)*, Bruxelles: Editions de l'ULB, 1994, pp. 55-74; p. 58, voor het progressieve liberalisme in het algemeen.
- (3) S. STUURMAN, *Wacht op onze daden. Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat*, Amsterdam: Bert Bakker, 1992.
- (4) JOOST VAN GENABEEK, *Met vereende kracht risico's verzacht. De plaats van onderlinge hulp binnen de negentiende-eeuwse particuliere regelingen van sociale zekerheid*, Amsterdam: IISG, 1999.

*Vrouwen aan het werk in de 'voorbereidingszaal' van de katoenspinnerij
Textile des Flandres (collectie N. Van Kenhove-Hubl )*

**HANNELORE VANDEBROEK, Het geslacht van de arbeid.
Opvattingen over vrouwenarbeid in Belgische
katholieke intellectuele kringen (1945-1960)**

Sophie Bollen, Amsab-Centrum Antwerpen

Met dit boek, dat de neerslag is van haar licentiaatsverhandeling, wil Hannelore Vandebroek een bijdrage leveren tot de mentaliteits- en ideeëngeschiedenis omtrent vrouwenarbeid in België. Zij focust hierbij op het katholieke intellectuele veld en onderzoekt het discours in zes christelijk geïnspireerde tijdschriften, drie Franstalige en drie Nederlandstalige, uit de jaren 1945-1960. Met *De Gids op Maatschappelijk Gebied* en *De Christelijke Werkgever* worden intellectuelen uit respectievelijk de christelijke arbeidersbeweging en de werkgevers aan het woord gelaten, in *Universitas* en het *Bulletin de l'Institut de Recherches Economiques et Sociales* komt de academische wereld aan bod. Verder selecteerde Vandebroek nog het eerder progressieve *La Revue Nouvelle* en het conservatieve *Revue Générale Belge*. Onder intellectuelen verstaat de auteur niet enkel academici, maar eveneens personen die vaak vooraanstaande posities bekleedden in organisaties en vanuit hun functie een belangrijke bijdrage leverden aan het maatschappelijk-intellectuele debat. Een uitgebreide contextanalyse en een onderzoek naar het toenmalige gebruik van het begrip (vrouwen)arbeid gaan het eigenlijke onderzoek vooraf.

De jaren 1950 hebben te kampen met een 'saai' imago en dit verklaart ten dele de matige belangstelling van historici die het bovendien moeilijk hebben om de maatschappelijke ontwikkelingen in deze periode eenduidig te vatten. Moet dit decennium als een vervolg van het interbellum worden geklasseerd of dient het beschouwd te worden als de (voorzichtige) aanloop tot een nieuw tijdperk, de voorbode van de gouden en rebelse jaren 1960? Initieel was Vandebroeks onderzoekshypothese gebaseerd op deze laatste veronderstelling. Zij hoopte in de onderzochte tijdschriftartikelen een zekere evolutie waar te nemen van een verschildenken, waarbij aan man en vrouw een eigen welomlijnde plaats in samenleving en natuur werd toebedeeld, naar een gelijkheidsdenken dat ten volle tot bloei kwam in de jaren 1960. In de loop van het onderzoek diende deze

hypothese echter te worden bijgesteld. Vrouwenarbeid was immers geen sleutelthema in de behandelde tijdschriften. Maar juist deze relatieve onzichtbaarheid van het onderwerp liet de auteur toe een adequaat beeld te reconstrueren van de toenmalige opvattingen over vrouwenarbeid. Aangezien de naoorlogse jaren interessante stof konden opleveren over de toenmalige toekomstbeelden, werd besloten om ook de periode 1945-1949 in de analyse te betrekken. 1960 werd als klassiek cesuurjaar gekozen wegens de verbeterde economische conjunctuur, die wellicht een invloed had op de wijze waarop vrouwenarbeid nadien werd gepercipieerd door tijdgenoten.

Wie vrouwenarbeid wil onderzoeken kan niet om de driehoeksverhouding gender-gezin-arbeid heen. De jaren 1950 waren ongetwijfeld de triomfjaren van het kostwinnersmodel, bestaande uit een mannelijke kostwinner met een afhankelijke huisvrouw en kinderen. De historiografie omtrent de totstandkoming van dit model en de geleidelijke verstoting van de vrouw uit de arbeidsmarkt is echter problematisch. Vandebroek bespreekt een aantal theorieën en stelt dat nuancering, aandacht voor de lokale context en het verschil tussen ideaal en ervaring noodzakelijk zijn voor de studie van deze problematiek. Via de tijdschriftartikels wil ze nagaan op welke manier het kostwinnersbegrip door katholieke intellectuelen werd gehanteerd, of er afwijkingen van het model mogelijk waren en zo ja, hoe deze werden geëvalueerd. Het kostwinnersmodel mocht dan wel de norm zijn, het was beslist geen absolute weerspiegeling van de realiteit.

Alvorens met de eigenlijke analyse van de tijdschriftartikels aan te vangen, gaat de auteur na hoe het begrip arbeid in de jaren 1950 werd gedefinieerd. Zij onderzoekt hiertoe de lemma's 'arbeid' en 'vrouwenarbeid' in zes Nederlandstalige katholieke encyclopedieën uit de periode 1947-1960. Hoewel de encyclopedieën arbeid beschrijven als een algemeen, universeel menselijk verschijnsel, blijkt er bij nadere analyse toch een 'mannelijk' arbeidsbegrip achter schuil te gaan. Om tot een volledig begrip van het door intellectuelen gehanteerde arbeidsconcept te komen, doorworstelde Vandebroek ook het abstracte filosofische werk *Arbeid en Economische Orde* (1946) van de Leuvense hoogleraar Nabor Devolder, die een arbeidsdefinitie uitwerkte om hierop zijn arbeidsethiek te baseren. Omdat *Arbeid en Economische Orde* kort na de Tweede Wereldoorlog verscheen, werd het niet besproken in de terug opstartende intellectuele tijdschriften, maar volgens Vandebroek kan het werk beschouwd worden als algemeen gekende lectuur onder intellectuelen. Devolder kreeg ook de kans om in een aantal van de behandelde tijdschriften te publiceren. Het arbeidsbegrip dat hij creëerde was genderneutraal en omvatte zowel de huishoudelijke arbeid, de loonarbeid én de zelfstandige activiteit van de vrouw, als de arbeid van de meewerkende echtgenote in het eigen (landbouw)bedrijf, zonder dit echter expliciet te stellen. Bij de uitwerking van zijn arbeidsethiek bleek Devolder echter wel een gegenderd arbeidsbegrip te hanteren. De belangrijkste plicht van de mens was zichzelf te vervolmaken en zo God te eren. Arbeid was hiertoe de meest aangewezen weg en dus een plicht. Door te arbeiden

droeg de mens ook bij tot de maatschappij. Voor de vrouw betekende dit dat ze beschikbaar diende te zijn voor haar gezin en dit was onmogelijk indien ze loonarbeid verrichtte. Vrouwen die toch voor buitenshuisarbeid opteerden, verwaarloosden hun primaire plichten en verzaakten aan hun 'natuurlijke' arbeidsplaats, dat wil zeggen thuis bij het gezin. Het katholieke arbeidsbegrip werd dus verschillend ingevuld voor man en vrouw, de term arbeider verwees in de eerste plaats naar een man.

Met dit arbeidsbegrip in het achterhoofd wijdt Vandebroek zich vervolgens aan de discoursanalyse van de geselecteerde tijdschriften. In het eerste deel van dit derde hoofdstuk onderzoekt ze hoe de arbeid van de man als norm werd geconstrueerd en hoe verschillende vormen van vrouwenarbeid als afwijkend werden afgeschilderd. Zoals reeds gezegd diende het oorspronkelijke onderzoekszetel - nagaan of er een evolutie waar te nemen was in de opvattingen omtrent vrouwenarbeid - te worden aangepast wegens de genderblindheid van de artikels. Bij nadere analyse bleken auteurs die arbeidsgerelateerde onderwerpen behandelden, steeds een mannelijke arbeiderkostwinner voor ogen te hebben. Vrouwenarbeid werd op die manier gemarginaliseerd. Wanneer dan toch vrouwen werden bedoeld, diende dit te worden geëxpliciteerd. Vrouwen waren in de eerste plaats vrouw én dan pas arbeider, met andere woorden: geen echte en dus volwaardige arbeiders maar uitzonderingen. Ook in het werkloosheidsdiscours werd dit sterk onderstreept. Vrouwelijke werklozen zochten niet echt naar werk en maakten misbruik van de werkloosheidsverzekering. Naar structurele verklaringen voor de hoge vrouwenwerkloosheid in de jaren 1950 werd niet gezocht. Verschillende auteurs vroegen dan ook maatregelen om vrouwen, die tenslotte toch maar occasionele arbeidskrachten waren, uit de verzekering te schrappen. Door de concentratie op dit misbruikdiscours verdwenen de echte problemen waarmee vrouwen te kampen hadden, zoals ongelijke verloning ten opzichte van mannelijke collega's, uit het gezichtsveld. Een andere methode die werd gebruikt om vrouwenarbeid als afwijkend te bestempelen was het schermen met morele argumenten die ook reeds in de 19e eeuw en het interbellum werden gebruikt. De buitenshuisarbeid van de vrouw had nefaste gevolgen voor het gezinsleven, de kinderen en in een breder maatschappelijk verband zelfs voor de demografie. Beschrijvingen van arbeidsomstandigheden in communistische landen, waar alle beroepen toegankelijk waren voor vrouwen, moesten de lezer doen griezelen. De arbeidsmotivatie van de vrouw was steeds ophefbaar en kon worden onderverdeeld in legitieme (geldgebrek) en minder legitieme redenen (bv. zucht naar comfort). Steeds echter vervulde zij een passieve rol in het discours: uit werken gaan was niet haar eigen keuze maar werd haar opgedrongen door de industrialisatie of de tijdgeest. Toch weerklonken er af en toe vernieuwende geluiden bij enkele auteurs die bijvoorbeeld pleitten voor de combinatie van deeltijdse arbeid met een gezinstak. Tegenover de afwijzing van buitenshuisarbeid werd de vrouwelijke norm gesteld, de huisvrouw die naast verstrekster van materiële zorgen ook een emotionele baken in het gezin diende te zijn. De huisvrouw was op haar manier productief: door een rationele huishouding te voeren kon zij besparen wat zij zou

verdienen als ze uit werken ging. Naast de verzekering van een goede psychische en fysieke gezondheid van de gezinsleden, en dus van de maatschappij, diende ze ook de natie door bij te dragen aan een gezonde en stabiele nationale economie. De arbeid van meewerkende echtgenotes werd niet afgekeurd indien zij hun huishoudelijke en opvoedende taak niet te zeer verwaarloosden. Arbeid in gezinsverband of op het platteland werd geïdealiseerd. Opmerkelijk is echter dat vrouwen die als zelfstandige economisch onafhankelijk waren en dus 'thuis werkten', bijvoorbeeld de kleine winkelierster, niet op sympathie vanwege de auteurs konden rekenen.

De afkeurende houding ten opzichte van buitenshuisarbeid gold echter alleen voor de gehuwde vrouw, zeker als ze kinderen had. Voor jonge meisjes werd het normaal gevonden dat zij een job hadden, die ze uiteraard dienden op te geven bij hun huwelijk. Twee 'vrouwenberoepen' kwamen in de tijdschriften op een opvallend positieve manier aan bod: de dienstbode, met als modernere versie de gezinshelpster, en de maatschappelijk assistente. De vrouwelijke bediende werd minder gewaardeerd. Maar ook hier gold steeds dezelfde vuistregel: buitenshuisarbeid was voor de vrouw slechts een tijdelijke bezigheid, in afwachting van haar ware rol als moeder en echtgenote. Zelfs universitair geschoolde vrouwen hadden maar één werkelijke levensvervulling die zij vonden in het huwelijk. Enkel in de rol van huisvrouw werd een vrouw ten volle door de katholieke intellectuele auteurs gewaardeerd.

In haar besluit schrijft Vandebroek dat het discours omtrent vrouwenarbeid eigenlijk dient gekaderd te worden in drie bredere discussies die het intellectuele forum in de jaren 1950 bezetten. In het eerste debat, de verhouding tussen moraal en economie, werd vrouwenarbeid beschouwd als een omkering van de juiste orde. Verder werd op het publieke forum veel belang gehecht aan het gezin, de hoeksteen van de maatschappij, waarbij buitenshuisarbeid door de vrouw incompatibel werd geacht met het vervullen van haar gezinstaken. Ook in het derde maatschappelijke debat, de verheffing van de arbeidersstand, kwam vrouwenarbeid aan bod. De werkende vrouw stond immers deze verheffing in de weg; oplossingen dienden gezocht te worden in onder meer de gezinsvergoedingen zoals de premie voor de moeder aan de haard zodat de vrouw niet langer uit financiële noodzaak hoefde te werken.

Vandebroek concludeert dat op basis van haar onderzoek, wegens de relatieve blindheid van de intellectuelen voor vrouwenarbeid, moeilijk vast te stellen is of er zich tussen 1946 en 1960 inderdaad een nieuw genderbewustzijn ontwikkelde. Wel is er een onderhuidse toenemende spanning tussen moderniteit en traditie merkbaar en neemt eind jaren 1950 de belangstelling voor vrouwenarbeid toe. Belangrijk is dat vrouwenarbeid stilaan niet langer als een randfenomeen werd beschreven maar als een realiteit die niet langer kon worden ontkend. Dit nam niet weg dat vrouwenarbeid nog steeds als problematisch werd ervaren en het kostwinnersmodel als ideaal werd gesteld. Toch meent Vandebroek dat er bij sommige auteurs reeds een aanzet was tot gewijzigde opvattingen over vrouwenarbeid. Geïnspireerd door het personalisme werd steeds meer belang gehecht aan de ontplooiing van het individu en dit impliceerde dat ook

vrouwen eigen keuzes konden maken voor en vervulling vinden in beroepsarbeid, al drong dit besef bij de meerderheid van de auteurs nog niet door. Dit verklaart waarom de toenemende arbeidsmarktparticipatie van de vrouw in de jaren 1960 en 1970 door veel katholieke intellectuelen als een schok werd ervaren: ze hadden het kostwinners-ideaal voor werkelijkheid genomen.

Hoewel de analyse van de ideeën van de katholieke intellectuelen omtrent vrouwenarbeid niet echt tot verrassende resultaten leidt en in de lijn ligt van hetgeen uit andere onderzoeken kan worden afgeleid of verondersteld, - onder meer dat het kostwinners-ideaal in de jaren vijftig op een brede consensus kon rekenen en werd gehanteerd bij de uitbouw van de welvaartsstaat - verrichte Vandebroek zeker baanbrekend werk met haar genderanalyse van het katholieke arbeidsbegrip in de jaren vijftig, dat een louter mannelijke invulling kreeg. Door een kritisch onderzoek van de maatschappelijke context en de oefening in begripsgeschiedenis kon de auteur zich inleven in de begrips- en ideeënwereld van de intellectuelen waardoor de lezer niet de indruk krijgt dat het discours zich afspeelde in een vacuüm. De weg ligt nu open voor vergelijkend onderzoek naar andere periodes en ideologische strekkingen.

Hannelore Vandebroek, Het geslacht van de arbeid. Opvattingen over vrouwenarbeid in Belgische katholieke intellectuele kringen (1945-1960), Leuven: Universitaire Pers, 2002, 494p.

HET
COÖPERATIEVE
MERK

Ton Oosterhuis

Niet om het gewin, maar voor het gezin

De geschiedenis van de verbruikskoöperatie
in Nederland vanaf 1865

Kalka KOFFIE

Kalka KOFFIE

Niet om het gewin, maar voor het gezin

Jan Laplasse, wetenschappelijk medewerker SOMA

De geschiedenis van de coöperatieve beweging, halfweg de 19e eeuw ontstaan als een alternatief maatschappijmodel voor de heersende kapitalistische economie en als praktisch middel voor de oplossing van de 'sociale quaestie', kon in Nederland totnogtoe op weinig belangstelling rekenen van sociaal-economische historici. Hoewel de verbruikskoöperaties er op hun hoogtepunt een half miljoen verbruikers verenigden en daarmee sterk verankerd waren in het maatschappelijke buurtleven, waren ze als onderzoeksitem blijkbaar minder aantrekkelijk dan traditioneel beter bestudeerde bewegingen zoals vakbonden en politieke partijen. Met *Niet om het gewin, maar voor het gezin* vult Ton Oosterhuis dus een lacune.

De auteur, zelf jarenlang tewerkgesteld bij CO-OP Nederland, reconstrueert op minutieuze wijze de geschiedenis van de Nederlandse verbruikskoöperatie vanaf de oprichting van de eerste succesvolle maatschappij in 1865 tot de roemloze neergang van de beweging in 1973. Oosterhuis opteert daarbij voor een strikt chronologische verhaallijn. Het boek is onderverdeeld in vijf periodes van exact vijfentwintig jaar. Deze aanpak laat hem weliswaar toe een klassiek verhaal te brengen van opkomst, bloei en ondergang maar verdoezelt toch wel de werkelijk betekenisvolle breukmomenten uit de coöperatieve geschiedenis. Tot de jaren 1890 bleven de verbruikskoöperaties een marginaal fenomeen (slechts 22 maatschappijen in 1890). De meeste hadden hun wortels in ambtenarenverenigingen (Eigen Hulp) en initiatieven van sociaal-liberale voor mannen. Met de oprichting in 1894 van de SDAP geraakte de coöperatie in een stroomversnelling. Onder invloed van het sociaal-democratische gedachtegoed werden de verbruikskoöperaties gepropageerd als 'de ruggengraat' van de arbeidersbeweging. Tot aan de Eerste Wereldoorlog groeide het aantal verbruikskoöperaties gestadig, ondanks tegenstand van de middenstand. Van een echte samenhang was evenwel geen sprake. Steeds meer sociale, politieke en religieuze groepen grepen naar het middel van de coöperatie en werkten zo een onvermijdelijke versnippering in de hand.

Een eerste lichtpunt in de evolutie naar meer concentratie was de aansluiting van de socialistische coöperaties tot de neutrale Nederlandsche Coöperatieve Bond (NCB) in 1905, maar voor hun niet-commerciële belangen bleven ze evenwel aangesloten bij de Bond van Nederlandse Arbeiderscoöperaties (BVNAC). De fundamentele twistappel bleef immers de financiële steun die de socialistische coöperaties gaven aan partij en vakbond. Nadat de BVNAC dit principe van winstoverdracht had laten vallen, was de weg geëffend voor een toenadering tot de NCB. Beide fuseerden in 1920 tot een Centrale Bond van Nederlandse Verbruikerscoöperaties (CBNV), maar de invloed van de verzuiling bleef voelbaar en de fusieplannen op regionaal niveau bleven dode letter, zelfs nadat in 1947 de NCB samenging met de CBNV, de groothandelsvereniging Haka en de katholieke en protestantse bonden in een nieuwe Centrale van Nederlandse Verbruikerscoöperaties, beter gekend onder de naam CO-OP Nederland. Er was uiteindelijk een structuurplan nodig waarmee in 1964 de ruim 200 bestaande lokale coöperaties werden verenigd in 19 streekcoöperaties. De oude ideologische scheidslijnen werden nu definitief uitgewist en in de plaats van de oude namen die nog naar politieke programma's verwezen (Voorwaarts, Help U Zelfen) kwamen nuchtere namen als CO-OP Gelderland, CO-OP Centrum, etc. Deze reorganisatie bleek de beweging echter niet te kunnen wapenen tegen de opkomst van nieuwe distributietechnieken zoals selfservice en grootwinkelbedrijven. Bezweken aan zijn eigen principes werd het coöperatieve concern in 1973 zo goed als volledig verkocht.

De grote verdienste van Oosterhuis is dat hij erin geslaagd is de grote lijnen van een complex en weinig gekend aspect uit de Nederlandse sociaal-economische geschiedenis te synhetiseren en in een erg leesbare tekst te presenteren. De lezer moet evenwel geen vernieuwende inzichten verwachten. Daarvoor is het bronnenapparaat ontoereikend. Oosterhuis consulteerde spijtig genoeg geen archiefbronnen maar beperkte zich tot een literatuurlijst, waarin overigens onvoldoende recente werken werden opgenomen. Een andere tekortkoming is het ontbreken van vergelijkingen met de coöperatieve ontwikkeling in de andere Europese landen. Hierdoor blijven we bijvoorbeeld wat op onze honger zitten bij de vraag waarom de coöperatieve beweging in Nederland zo moeizaam van start is gegaan. Verder ontbreekt een algemeen besluit en neemt de bijdrage over de ondergang van de coöperatie een ietwat te ruime plaats in het geheel in. Niettegenstaande zijn jarenlange participatie in de coöperatieve beweging slaagt Oosterhuis er wel in voldoende afstand te houden van zijn onderwerp. Een stellige uitzondering hierop is de wat overbodige epiloog waarin hij wijst (of hoopt?) op een mogelijk reveil van de coöperatieve beweging en niet kan weerstaan aan de verleiding om met de nodige nostalgie terug te kijken op de eens zo 'trotse toren in de Lage Landen'.

Ton Oosterhuis, Niet om het gewin, maar voor het gezin. De geschiedenis van de verbruikerscoöperatie in Nederland vanaf 1865, Den Haag: SDU Uitgevers, 2000, 237 p., ISBN 9012089344.

Recensie overgenomen uit *NEHA. Bulletin voor de economische geschiedenis*, 16(2002)2, pp. 99-101.

A U T E U R S

Sophie Bollen (°1979) is licentiate geschiedenis (VUB) en medewerkster bij Amsab-Centrum Antwerpen.
sophie.bollen@amsab.be

Jan Ceuleers (°1935) is doctor in de rechten en licentiaat communicatiewetenschappen (VUB).

Hij was achtereenvolgens radio- en televisiejournalist (BRT), kabinetschef arbeid (federaal) en gezondheidsbeleid (Vlaams) en directeur-generaal televisie (BRT).

Hij is auteur van het boek *"Uitgekeken. Mijn wonderjaren". Herinneringen aan mijn tijd bij radio en televisie*, Antwerpen: Icarus, 1999. Hij publiceerde juridische bijdragen over omroep en pers in verscheidene gespecialiseerde tijdschriften.
Jan.Ceuleers1@pandora.be

Yolanda Cieters (°1978) is licentiate geschiedenis (VUB) en studeerde Latijns-Amerikageschiedenis en migratiestudies (Utrecht). Zij werkte als vorser voor het programma 'Aide Humanitaire Internationale' (UCL). Zij werkt als trajectbegeleidster bij het onthaalbureau voor nieuwkomers COM-PAS van het Regionaal Integratiecentrum Brussel FOYER.

Zij is auteur van *Chilenen in ballingschap, hun migratieproces, opvang en integratie*, Brussel: VUBPRESS, 2002.

ycieters@hotmail.com; yolanda.cieters@foyer.be

Geraldine Reymenants (°1975) is licentiate geschiedenis (Universiteit Gent) en volgde de aanvullende opleiding vrouwenstudies (UIA). Ze bereidt momenteel aan de Universiteit Gent een doctoraat voor over de journalistieke activiteiten van vrouwen in de Vlaamse katholieke pers in de periode 1890-1940. Ze publiceerde onder meer Marie Elisabeth Belpaire: bezielster van het tijdschrift *Dietsche Warande en Belfort*. In: A. DEREERE EN H. VAN BEECK (reds.), *Marie Elisabeth Belpaire (1853-1948). Facetten van een levenswerk*. Antwerpen: Stichting Maria-Elisabeth Belpaire, 2002 en is redactrice van de *Verslagen van het Centrum voor Genderstudies-UGent* en de *Rapporten van het Centrum voor Genderstudies-UGent*.
geraldine.reymenants@UGent.be

A A N K O N D I G I N G

De onderzoeksgroep Vrouwenarbeid Vroegmoderne Tijd van het IISG organiseert op 28 november een studiedag over *Vrouwen en werk in de vroegmoderne tijd*. De opzet van de studiedag is het inventariseren van (lopend) onderzoek naar vrouwenarbeid in de Nederlanden in de vroegmoderne periode, onderzoekers de mogelijkheid bieden hun onderzoek te presenteren en onderzoekservaringen uit te wisselen.

De dag bestaat uit een projectpresentatie van de onderzoeksgroep Vrouwenarbeid Vroegmoderne Tijd en lezingen van dr Piet van Cruyningen (De arbeid van vrouwen in de landbouw), dr Myriam Everard (Zware arbeid door vrouwen), drs. Laura van Aert (De arbeid van vrouwen in zestiende-eeuws Antwerpen), dr Lotte van de Pol (De arbeid van arme vrouwen in achttiende-eeuws Amsterdam), drs. Annette de Wit (De arbeid van vrouwen van zeelieden in het Maasmondgebied), dr Marco van Leeuwen (Website afbeeldingen van werk), drs. Annette de Vries (De verbeelding van arbeid en beroep in de vroegmoderne Nederlanden) en tot slot een woord van prof. Dr Jan Lucassen.

Praktische informatie:

Vrijdag 28 november 2003 van 9.30 - 19.00 op het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Cruquiusweg 31 te Amsterdam.

Opgave vóór 21 november via mail (enm@iisg.nl) of per post (IISG t.a.v. Ariadne Schmidt, Cruquiusweg 31, 1021 BP Amsterdam). Bijdrage voor deelname (kosten van koffie, thee en lunch) 7,50 euro ter plaatse te betalen.

Meer informatie: www.nl/research/womenswork.html

A A N K O N D I G I N G

**De nieuwe fotomaandkalender 2004
'Black&White' is in voorbereiding!**

Prijs: € 7,50.

**De 25 snelste mailers-abonnees
van *Brood en Rozen* krijgen een
gratis kalender thuis toegestuurd!**

Meer info: www.culturelecentrale.be

BEWOGEN FOTOGRAFEN

Ze organiseren jaarlijks een fotowedstrijd voor amateurs, zoals dat heet. Tot nu toe vooral in Vlaanderen, maar met uitzaaiingen naar Nederland. Het hangt een beetje af van stromingen en zijwinden, dat aantal deelnemers/deelneemsters. Een paar honderd. Zo'n 500 ingezonden foto's. Met een wedstrijdthema als kapstok. 'Black/white' was het laatste thema. 'WO(man)' wordt het volgende. Om het cynisme, de commentaar, die zoetzure lach, aan op te hangen.

De jury lacht er echter niet mee! Georges Verchéval, ere-directeur van het fotografie-museum in Charleroi, is er oa lid van. Maar ook een 'simpele' tekstiarbeider-amateur-fotograaf. Onder leiding van Jan Van Broeckhoven, de man die jarenlang die fameus-terziele-gegame 'Zomer van de Fotografie' in Antwerpen organiseerde. Geen simpele gasten, die jury. Kwaliteit!? Thema?!

En natuurlijk, zoals alles (hopelijk) in het leven: op het einde van die jury een mooi compromis: de prijzen, de bloemetjes, de bijtjes.

Dit jaar uitgereikt in Breda op het Fotofestival. In het amateurweekend, begin oktober. A propos: de wedstrijd wordt in Nederland mee georganiseerd door de Stichting Beeldende Amateurkunsten in Utrecht (www.sbakunst.nl).

Het nieuwe wedstrijdthema heet 'WO(man)'. De wedstrijd loopt vanaf oktober 2003 (Breda Foto Festival!) tot 1 juni 2004. Thema zonder veel verdere 'uitleg'.

Zo wordt ook die jaarlijkse fotomaandkalender samengesteld, nu al 5 jaar. 1999 Van Simone tot Girlpower. 2000 Free-DOM. 2001 TURBO-time. 2002 Werk/Work. 2003 Black&White. Soms subtiel. Meestal niet. Kwestie dat die kalender-aan-de-keukenkastdeur goed verstaan wordt. Driedubbel ondertitelen. Zowel mijn moeder als mijn dochter moeten meteen het licht zien branden.

De kalender 2004 wordt een uitgave samen met Kroesje, het multiculturele zusje van Loesje (info@kroesje.nl). De Bewogen Fotografen leverden de beelden. Kroesje de kreten.

Rammen. Schoppen. Kortom: fotoooligans!

Via info@bewogenfotografen.net kan je het 'WO(man)' wedstrijdreglement opvragen.

Paul Van Hoorick, Bewogen Fotografen

